T.C
KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE NAKŞİBENDÎLİK

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

SALİH BOZKURT

DANIŞMAN

DOÇ. DR. FAHRİ MADEN

KASTAMONU 2020

T.C
KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE NAKŞİBENDÎLİK

Salih BOZKURT

Danışman	Doç. Dr. Fahri MADEN
Jüri Üyesi	Dr. Öğr. Üyesi Birol YILDIRIM
Jüri Üyesi	Dr. Öğr. Üyesi Hümeyra KARABIYIK

KASTAMONU 2020

TAAHHÜTNAME

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını bildirir ve taahhüt ederim.

İmza
Salih Bozkurt

ÖZET

Lüksek Lisans Tezi

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE NAKŞİBENDÎLİK

Salih Bozkurt
Kastamonu Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı

Danışman: Doç. Dr. Fahri MADEN

Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda tekkelerin ve şeyhlerin önemli rolleri bulunmaktadır. Devletin temellerinde tekkelerin ve şeyhlerin varlığının bulunması, padişahların tasavvuf kültürü etrafında yetişmesine, tekke ve şeyhlerle sıkı ilişkiler kurulmasına zemin hazırlamıştır. Bu ilişkiler kuruluştan yıkılışa kadar devam etmiştir. Padişahların dönemin şeyhlerine intisap etmesi tarikat-devlet ilişkisini hep canlı tutmuştur. Osmanlı Devleti tasavvuf kültürünün yoğun yaşandığı bir devlet olmakla beraber tarikat şeyhlerinin münasebetleri padişahlarla sınırlı kalmamış, tarîkat üyeleri ile ulema-halk arasında da ilişkiler geliştirilmiştir. Sosyal ve siyasi faaliyetlerde de tarikat ehli kişiler varlığını buralarda da göstermişlerdir.

Çalışmamız üç ana bölüm altında toplanmaktadır. Çalışmamızın giriş kısmında tasavvufun ne olduğu konusunda kısa bir bilgilendirme yaptıktan sonra, tasavvufun ortaya çıkışı, amacı ve konusu hakkında bilgi verilmiştir. Tasavvufun tarikatlardan ayrı düşünülemeyeceği gerçeğiyle tarîkatlar hakkında bilgiler tezimizin ilk bölümünde yer almaktadır. Nakşibendî tarikatının geçmişte hangi isimler altında varlığını gösterdiği ve kim zamanında bugünkü ismini aldığı yine ilk bölümümüzde ele aldığımız konular arasındadır. Bahaeddin Nakşibend Hazretlerinden sonra tarikatın prensiplerinde bazı değişikliklerin yaşanması, geniş coğrafyalara halifeler ve müridler vasıtasıyla yayılması bu bölüme dâhil edilmiştir. Nakşibendîlik Osmanlı Devletinde varlığını Sultan II. Mehmet zamanından itibaren göstermeye başlamıştır. Bu süreçte Nakşibendîliğin Anadolu'ya nasıl geldiği ve kim vasıtasıyla ulaştığı araştırılmıştır.

İkinci bölümde ise Osmanlı Devleti ile tasavvuf kültürünün bütünleşmesinden, padişahlar ile tarikat şeyhleri arasında yaşanılan münasebetler ve padişahların tarikat şeyhlerine intisabı ele alınmıştır. Üçüncü ve son bölümde tezimizin ana konusu olan II. Abdülhamid döneminde Nakşibendî tarikatıyla ilgili konular ele alınmıştır. Abdülhamid'in ilişki içerisinde olduğu tarikat şeyhleri, intisap ettiği şeyhler hakkında bilgiler verilmiştir. Siyasi faaliyetler içerisinde de yer alan Nakşibendîlik bu dönemde Sultan II. Abdülhamid'in destekçisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı ile Rusya arasında yapılan, tarihe 93 Harbi olarak geçen 1877-1878 Osmanlı Rus savaşına şeyhler müritleriyle birlikte iştirak etmişlerdir. II. Abdülhamid'in askeri, siyasi ve dini politikalarını destekleyen Nakşî ve diğer tarîkat şeyhleri küffara karşı savaşa katılmışlardır. Genel olarak bu dönemde devlet erkânı ile iyi ilişkiler içerisinde olan Nakşibendî tarîkatı II. Abdülhamid tarafından

desteklenmiş, tekkelere maddi ve manevi yardımlar yapılmış, şeyhlere maaş bağlanmıştır. Tüm bu olumlu havanın içerisinde yolunda gitmeyen bazı durumlarda olmuştur. Bektaşi tekkelerin kapatılması, açık tutulan Bektaşi türbelerine ise Nakşî şeyhlerin atanması ve Şeyh Ubeydullah isyanı gibi olaylarda yine Nakşibendîlik aktif rol oynamıştır. Araştırmalarımızın neticesinde Nakşibendî tarikatının Sultan II. Abdülhamid döneminde Osmanlı topraklarında geniş kitlelere hitap ettiği, özellikle Payitaht'ta devlet ricali, ulema ve halkla iyi ilişkiler içerisinde olduğu anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Tarikatlar, Sultan II. Abdülhamid, Nakşibendîlik.

ABSTRACT

Master Thesis

NAQSHBANDI DURING THE REIGN OF SULTAN ABDULHAMID II

Salih Bozkurt
Kastamonu Üniversity
Social Sciences Intitute
Department of History

Advisor: Associate Prof. Fahri MADEN

Dervish lodge and sheikhs play an important role in the establishment of the Ottoman State. The presence of dervish lodges and sheikhs in the foundations of the state paved the way for the sultans to grow up around the Sufi culture and establish close relations with the dervish lodges and sheikhs. These relationships continued from the establishment until the collapse. The affiliation of the sultans to the sheikhs of the period always kept the relationship between the order and the state alive. Although the Ottoman State is a state where the Sufi culture is intense, the relations of the cult sheikhs are not limited to the sultans, and the relations between the cult members and the ulema-people have been developed. In social and political activities, people with religious orders showed their presence there.

Our study is divided into three main sections. In the introduction part of our study, after giving a brief information about what Sufism is, information was given about the emergence, purpose and subject of Sufism. The fact that Sufism cannot be considered separately from the sects is in the first part of our thesis. Under which names the Naqshbandi sect showed its existence in the past and who took its current name in its time are among the topics we discussed in our first chapter. It was included in this section that some changes in the principles of the sect, the spread of it to large geographies through caliphs and murids after the Holiness of Bahaeddin Nakqshband. Naqshbandi started to show its presence in the Ottoman Empire since the reign of Sultan Mehmet II. In this process, it was investigated how Naqshbandi came to Anatolia and by whom it reached.

In the second part, from the integration of the Ottoman Empire with the Sufi culture, the relations between the sultans and the sect sheikhs and the affiliation of the sultans to the sect sheikhs are discussed. In the third and last part, the main subject of our thesis is during the reign of Abdulhamid II, issues related to the Naqshbandi order were discussed. In this section, firstly information was given about the religious sect sheikhs Abdulhamid II was in contact with and the sheikhs he was affiliated with. Naqshbandi, which was also among the political activities, he appears as the supporter of Sultan Abdulhamid II. The sheikhs and their followers participated in the Ottoman-Russian War of 1877-1878, which went down in history as the 93 War, between the Ottoman Empire and Russia. Nakshis and other sect sheikhs who supported Abdulhamid's military, political and religious policies participated in this war against kufar. In general, the Naqshbandi order, which was in good relations with the state officials during this period. It was supported by Abdulhamid, financial and moral aids were given to the tekkes, and the sheikhs were paid salaries. In all this

positive atmosphere, there have been some cases that went wrong. In the events such as the closure of Bektashi lodges, the appointment of Nakshis sheikhs to the Bektashi shrines held open and the rebellion of Sheikh Ubeydullah, Naqshbandi played an active role. As a result of our research, the Naqshbandi order It was understood that during the reign of Sultan Abdulhamid II, it appealed to large masses in the Ottoman lands, especially in Payitaht, it was in good relations with state officials, ulema and public.

Keywords: Ottoman State, Sects, Sultan II. Abdulhamid, Naqshbandi.

ÖNSÖZ

Tasavvuf X. yüzyıldan itibaren İslam âleminde kendisine önemli bir yer edinmiş ve sonraki dönemlerde de kendisinden bahsettirmeyi başarmıştır. Geçmişten günümüze birçok araştırmanın konusu olmuştur. Tasavvufi konular her dönemde araştırmacıların dikkatini çekmiş ve hakkında sayısız araştırmalar yapılmıştır. Günümüzde de gerek yerli araştırmacılar tarafından olsun gerekse de yabancı araştırmacılar tarafından araştırmaların konusu olmaya devam etmektedir. Tasavvuf kültürü bünyesinde en az kendisi kadar önem arz eden bir konuyu barındırmaktadır. Tarîkatlar tasavvuf kültürünün içinde kendisinden ayrılmaz bir bütün olarak hakkından söz ettirmektedir.

Tarihin konusu insan olduğu için ve tarîkatların toplum ile münasebetlerinin olmasından dolayı tasavvuf konusuyla ilgili yapılan araştırmalarda ilahiyatçıların yanı sıra tarihçilerin de hatırı sayılır çalışmaları bulunmaktadır. Tarîkatlar arasında Nakşibendî tarîkatı dünya geneline yayılmış ve kollarıyla birlikte araştırmacıların ilgisini çekmiştir, çekmektedir.

Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda tarîkatlar ve şeyhlerin varlığından ve etkinliğinden söz etmemiz oldukça isabetli olacaktır. Her ne kadar Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarında etkin olan tarikat Bektaşilik olsa da XV. yüzyıla gelindiğinde Nakşibendîlik Osmanlı Devleti'nde kendisine yer bulmaya ve adından bahsettirmeye başlamıştır. Padişahların dahi Nakşî şeyhleriyle münasebetlerinin bulunması Nakşibendîliği Osmanlı tarihinde önemli bir yere getirmiştir. Osmanlı tarihi açısından bu denli önem arz eden konu bizim ilgimizi de cezbetmiştir. Çalışmamızda elde edebildiğimiz ana kaynaklar ve yazılmış araştırma eserler ışığında Nakşibendîliğin ortaya çıkışı, yayılışı ve Osmanlı'daki konumuna değindikten sonra tezimizin asıl konusu olan II. Abdlhamid döneminde Nakşibendîlik konusu ele alınmıştır.

Geçmişten günümüze Nakşibendîlik farklı isimlerle anılmış XIX. yüzyıla gelindiğinde ise daha sonra kendi adıyla anılacak olan tarikat Bahaeddin Nakşibend ile bugünkü ismini almıştır. Geniş coğrafyalarda varlığından haberdar olduğumuz

Nakşibendîlik farklı coğrafyalarda farklı kollara ayrılarak Müslüman âleminde tasavvuf kültürünün yayılmasına olanak sağlamıştır. En önemli kollarında olan Halidilik ve Müceddidilik bu bağlamda tezimizde kendisinden bahsettirmiştir. Abdülhamid dönemine denk gelen bu gelişmeler tezimizin ana konusunu oluşturmaktadır. Ayrıca tezimizde Abdülhamid döneminde cereyan eden 1877-1878 Osmanlı Rus savaşına katılan Nakşî şeyhleri, Abdülhamid'in ilişkisi bulunan Nakşî şeyhleri ve siyasi olaylar etrafında toplanan Nakşibendîlerin faaliyetleri ile bu dönemde tarîkatın faaliyetleri anlatılmaya çalışılmıştır.

Araştırmasını yaptığımız Nakşibendîlik tezinde desteklerini bizden esirgemeyen, tez aşamasında bize sunduğu fikirleriyle yolumuzu aydınlatan ve doğru bilgiye ulaşmamızda yardımcımız olan danışman hocam Doç. Dr. Fahri Maden'e teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca kaynak konusunda elinden geldiği kadar desteklerini ve kaynaklarını bizlerden esirgemeyen büyüğümüz Ebubekir Taşkıran'a burada teşekkür ederim. Tez süreci boyunca hep yanımda olan ve moral veren sevgili aileme ve arkadaşlarıma teşekkür eder, saygı ve sevgilerimi sunarım.

Salih BOZKURT
Kastamonu, Ekim, 2020

İÇİNDEKİLER

ÖZET ..... **iv**
ABSTRACT ..... **vi**
ÖNSÖZ ..... **viii**
İÇİNDEKİLER ..... **x**
KISALTMALAR ..... **xiv**
1. GİRİŞ **1**
1. 1. KONUNUN TAKDİMİ **1**
1. 2. KAYNAKLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ **2**
1. 3. TASAVVUF VE TARİKAT **5**
1. 3. 1. Tasavvuf Nedir? 5
1. 3. 2. Tasavvufun Konusu ve Amacı 8
1. 3. 3. Tasavvufun Ortaya Çıkışı 12
1. 3. 4. Tarîkatların Ortaya Çıkışları ve Çoğalmaları 15
2. NAKŞİBENDÎ TARÎKATI'NIN ORTAYA ÇIKIŞI **18**
2. 1. Ebubekir Sıddık (r.a.) İlk Zikir Telkini 18
2. 2. Nakşibendî Tarîkatı'nın Öncüleri 19
3. NAKŞİBENDÎ TARÎKATI'NIN YAYILIŞI **21**
3. 1. Bahaeddin Nakşibend (v.791/1389) 21
3. 2. Kelimat-ı Kudsiyye (On Bir Esas) 25
3. 3. Nakşibendî Tarîkatı'nın Yayılışına Katkı Sağlayan Zatlar **29**
3. 3. 1. Alâeddîn Attar 29
3. 3. 2. Muhammed Pârsâ 30
3. 3. 3. Mevlânâ Ya'kûb Çerhi 32
3. 3. 4. Ubeydullah Ahrar Hazretleri 32
3. 4. Nakşibendîliğin Anadolu'ya Gelişi **34**
3. 4. 1. Müceddidiyye 38
3. 4. 2. Halidiyye 40
4. OSMANLI'DA TASAVVUF KÜLTÜRÜ **43**
4. 1. Osmanlı Toplumunda Tasavvufi Hayat 43
4. 2. Padişah-Meşayih İlişkisi 46
4. 2. 1. Osman Gazi 47
4. 2. 2. Orhan Gazi 47
4. 2. 3. Yıldırım Beyazıt ve Emir Sultan 48

4. 2. 4. II. Mehmet'in İlk Hocaları ve Akşemseddin 49
4. 2. 4. 1. Molla Gürani 49
4. 2. 4. 2.Hocazâde 49
4. 2. 4. 3. Akşemseddin 49
4. 2. 5. II. Beyazıd 51
4. 2. 6. Yavuz Sultan Selim ve Sünbül Sinan Efendi 52
4. 2. 7. Kanuni Sultan Süleyman ve Merkez Efendi 53
4. 2. 8. Ahmed ve Aziz Mahmud Hüdâyî (k.s.) 54
4. 2. 9. IV. Murad 55
4. 2. 10. II. Mahmud 55
5. II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE NAKŞİBENDÎLİK 58
5. 1. XIX. Yüzyılda Osmanlı'da Tasavvufi Hayat 58
5. 2. II. Abdülhamid'in Şahsiyeti 62
5. 3. II. Abdülhamid Döneminde Bektaşi Meselesi 63
5. 4. Meclis-i Meşâyih 64
5. 5. Halidi Sürgünleri 65
5. 6. II. Abdülhamid Meşayih İlişkisi 68
5. 6. 1. II. Abdülhamid ve Osman Selahaddin Dede Efendi İlişkisi 71
5. 6. 2. II. Abdülhamid ve Şeyh Muhammed Zafir Efendi İlişkisi 72
5. 6. 3. II. Abdülhamid ve Ebu'l-Hüdâ es-Sayyadî İlişkisi 74
5. 6. 4. II. Abdülhamid ve Ahmed Ziyaeddin Gümüşhanevi İlişkisi 75
5. 6. 4. 1. Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevi Hazretlerinin Halifeleri 77
5. 6. 4. 1. 1. Ömer (Ziyaeddin) Dağıstani (1849-1921) 77
5. 6. 4. 1. 2. Hasan Hilmi Efendi (1824-1911) 79
5. 7. 1877-1878 (93 Harbi) Rus Savaşına Katılan Şeyhler ve Müridleri 81
5. 7. 1. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşına Katılan Bingöl Halidi Şeyhleri 82
5. 7. 1. 1. Şeyh Abdullah Melekanî (v. 1878) 82
5. 7. 1. 2. Şeyh Mahmud el-Melekanî (v. 1910) 83
5. 7. 1. 3. Şeyh Ahmed el-Çanî (v. 1884) 83
5. 8.II. Abdülhamid'in İslam Birliği Politikasında (Pan İslamizm) Nakşibendîlik 84
5. 8. 1. II. Abdülhamid-Şeyh Ubeydullah İlişkisi 87
5. 8. 2. İslam Birliği Politikasında (Pan İslamizm) Kürtler ve Şeyh Ubeydullah İsyanı 88
5. 9. XIX. Yüzyıl Anadolu'sunda Nakşibendî Meşayihi ve Nakşî Tekkeleri 92
5. 9. 1. Rize Nakşî Meşayihi 92
5. 9. 1. 1. Şeyh Hacı Mustafa Efendi 92

5. 9. 1. 2. Şeyh Ahmet Hamdi Efendi 92
5. 9. 1. 3. Hüseyin Efendi 93
5. 9. 1. 4. Şeyh Osman Niyazi Efendi 95
5. 9. 2. Çorum Nakşî Meşayihi 95
5. 9. 2. 1. Şiranlı Şeyh Hacı Mustafa Efendi 96
5. 9. 2. 2. Çerkez Şeyhi Hacı Ömer Lütfi Efendi 97
5. 9. 2. 3. Kürt Hacı Mustafa Efendi 98
5. 9. 2. 4. Urlu Hafız (Arif Gevenci Hoca) 99
5. 9. 3. Erzincan'da Nakşî-Halidi Geleneği 100
5. 9. 3. 1. Seyyid Mustafa Fehmi Efendi 100
5. 9. 3. 2. Abdussam'ed Efendi 101
5. 9. 3. 3. Şeyh Ahmed Fevzi Efendi 102
5. 9. 3. 4. Leblebici Baba (Süleyman Efendi Şems-i Hayal) 103
5. 9. 3. 5. Salih Baba (Tüfenkçizade) 104
5. 9. 4. İstanbul'da Nakşî Şeyhleri ve Tekkeleri 105
5. 9. 4. 1. Eyüp Murad Buhârî (Şeyh Murad) Tekkesi 105
5. 9. 4. 1. 1. Şeyh Süleyman Belhî Efendi (v.1294/1877) 106
5. 9. 4. 1. 2. Abdulkadir Belhi Efendi 107
5. 9. 4. 1. 3. Şeyh Seyyid Ahmed Muhtâr Efendi (v. 1352/1933) 107
5. 9. 4. 2. Özbekler Tekkesi 108
5. 9. 4. 2. 1. Şeyh Süleyman Efendi (1821-1890) 110
5. 9. 4. 3. Draman Kefeli Tekkesi 111
5. 9. 4. 3. 1. Şeyh Şair Ali Rıza Vasfi Efendi 111
5. 9. 4. 4. Afganiler Tekkesi 112
5. 9. 4. 5. Buhara Tekkesi 112
5. 10. Nehri Dergâhı ve Nakşibendî-Halidilik 113
5. 10. 1. Nehri Tekkesinin Teşekkülü 114
5. 10. 1. 1. Seyyid Abdullah Şemdînî 114
5. 10. 1. 2. Seyyid Taha Hakkarî Nehrî 115
5. 10. 2. Abdurrahamani Tâğî ve Norşin Dergâhı 116
5. 11. II. Abdülhamid Döneminde Halk-Meşayıh İlişkisi 116
5. 12. II. Abdülhamid Döneminde Ulema-Meşayıh İlişkisi 117
5. 13. II. Abdülhamid'in Tekkelere ve Şeyhlere Yardımları 118
SONUÇ 120
KAYNAKLAR 124

A. Arşiv Kaynakları 124
B. Kur'an-ı Kerim 124
C. TDV İslam Ansiklopedisi Yayınları (DİA) 124
Ç. Ana Kaynaklar, Araştırma Eserler ve Makaleler 126
D. İnternet Kaynakları 142
EKLER 143
A. BELGELER 143
B. RESİMLER 153
ÖZGEÇMİŞ 155

KISALTMALAR

a.g.e	:	adı geçen eser
a.g.m	:	adı geçen makale
a.g.t	:	adı geçen tez
Bkz.	:	Bakınız
BOA	:	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	:	Cilt
C. ADL	:	Cevdet Adliye
C. EV	:	Cevdet Evkâf
Çev.	:	Çeviren
DİA	:	Diyanet İslam Ansiklopedisi
Ed.	:	Editör
EV	:	Evkâf Defterleri
h.z.	:	Hazreti
HAT	:	Hatt-ı Hümâyûn
Haz.	:	Hazırlayan
k.s	:	Kuddise Sirruhû
MAD	:	Maliyeden Müdevver Defterler
r.a	:	Radıyallahu Anh
s.	:	sayfa
S.	:	sayı
S.A.V.	:	Sallallahu Aleyhi ve Sellem
SDÜ	:	Süleyman Demirel Üniversitesi
ss.	:	sayfa sayısı
TS. MA	:	Topkapı Sarayı Müze Arşivi Defteri
vb.	:	ve benzeri
Y. A. RES	:	Yıldız Sadâret Resmi Evrakı
Y. EE	:	Yıldız Esas Evrakı
Y. MTV	:	Yıldız Mütenevvi Maruzat

1. GİRİŞ

1. 1. KONUNUN TAKDİMİ

II. Abdülhamid dönemi (1876-1909) Nakşibendîliğin konu olarak seçildiği bu araştırmada maksat, II. Abdülhamid döneminde meydana gelmiş Nakşibendî faaliyetlerini incelemektir. Osmanlı Devleti kuruluşundan itibaren tasavvuf kültürünün yoğun bir şekilde yaşandığı bir devlet olarak karşımıza çıkmaktadır. Devletin kuruluş yıllarında başa geçen padişahlar gibi, halefleri de tasavvuf ve tarikat konuları ile yakından ilgilenmişlerdir. Tarikatlar, sultanlar ve devlet adamları tarafından himaye edilmiş, maddi ve manevi destek görmüşlerdir.

Tezimizin konusu olan Nakşibendîlik, Osmanlı Devletin'de II. Mehmed (1451-1481) döneminden itibaren faaliyet göstermeye başlamıştır. Osmanlı'da ortaya çıktığı ilk dönem padişahları arasında saygı ve hürmet gören Nakşibendîlik, XIX. yüzyıla gelindiğinde de varlığını ilk günkü gibi korumaya devam etmiştir. Padişahlar ve devlet ricali, tarafından benimsenen tarikatlar, ayrıca halk arasında da önemli bir konuma sahip olmuştur. II. Abdülhamid döneminde birçok devlet adamı, ulema ve halk arasında tarikatlara intisap eden kişiler olmuştur. Bu dönemde de tarikatlara yardımlar devam etmiş, tekke, dergâh, türbe vb. dini yapıların devlet tarafından onarımı ve bakımı yapılmıştır. Sultan II. Abdülhamid'in döneminde yaşamış birçok tarikata ve şeyhe intisap ettiği bilinmektedir.

Tarîkatlar toplumsal olaylarda karşımıza çıktığı gibi, siyasi olaylarda da karşımıza çıkmaktadır. II. Abdülhamid döneminde vuku bulmuş siyasi ve askeri olaylara, tarikat şeyhlerinin müridleri ile birlikte katıldıklarını görmekteyiz. Osmanlı Padişahları'nın bu denli tarikat erbabı ile yakın ilişkiler kurması, tezimizin konusunun seçilmesinde belirleyici olmuştur. Çalışmamızın temel dayanak noktası, II. Abdülhamid döneminde gerçekleşmiş Nakşibendî tarikatının faaliyetleri olacaktır. Bu bağlamda şeyhlerin padişah, ulema ve toplum ile ilşkileri, Osmanlı coğrafyası üzerinde gerçekleşmiş olaylar ile bağlantılı olarak yapılacaktır.

1. 2. KAYNAKLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Nakşibendî tarîkatı hakkında çok sayıda çalışma yapılmıştır. Tezimize ismini veren, Nakşibendîliğin kurucusu olan Bahâeddin Nakşibend hazretlerinin hayatını ve tasavvuf kişiliğini anlatması açısından Necdet Tosun'un kaleme almış olduğu "Bahâeddin Nakşibend" adlı eseri faydalandığımız bir eser olmuştur. Eserde, Bahâeddin Nakşibend hazretlerinin ailesi, gençlik yılları, tasavvuf hakkındaki görüşleri ve tarîkatı ile kendisinden sonra tarikatı devam ettiren halifeleri hakkında bilgilere yer verilmiştir. Nakşibend hazretleri hakkkında çok sayıda çalışması bulunan Hamid Algar'ın Nakşibendîyye", "Alâeddin Attâr", "Hacegan", "Hâlid el Bağdâdî", "İmam-ı Rabbânî", "Muhammed Pârsâ" gibi çalışmaları bulunmaktadır.

Tasavvuf kültürünün yayılması ve çoğalması neticesinde tarikatlar ortaya çıkmıştır. Bu yüzden tasavvufu iyice anlamadan tarikatlar üzerinde yeterince bilgi sahibi olmak pek mümkün değildir. Muhammed Mübarek el-Hüseynî tarafından yazılmış "Ehl-i Tasavvuf" kitabı, tasavvuf konusunu, tasavvuf yaşantısını, tasavufun amacı ve tasavvufun ortaya çıkışı gibi konular hakkında bilgi sahibi olmak için okunması gereken eserler arasındadır.

Çok eski bir geçmişe sahip olan Nakşibendîlik, geçmişten bugüne kadar pek çok şeyh yetiştirmiş ve mürid ve halifeleri aracılığıyla Nakşibendî tarikatını çok geniş coğrafyalara yaymışlardır. Geçmişten günümüze Nakşibendî tarikatını ve şeyhlerini anlamak ve tanımak adına "Hâcegân Sultanları" adlı kitap çalışmasında istifadeli bilgiler sunulmuştur.

Abdulcebbar Kavak, "Mevlânâ Hâlid-i Nakşibendî ve Hâlidîlik" adlı eserinde, Halidiliğin ortaya çıkışı ve tarihi süreci hakkında bilgilere değinmiştir. Ayrıca Halidilik hakkında, zaman içerisinde Halidilik'ten oluşan kollara, tarikatın Anadolu'ya gelişinden, burada kurulan tekkelere kadar birçok konu hakkında bilgi vermiştir. Buna benzer bilgileri Halil İbrahim Şimşek, Müceddidilik üzerine yazmış olduğu eserlerde vermiştir. "Müceddid-i Elf-i Sânî" (Hicri II. Binyılın Müceddidi), lakabıyla bilinen İmam-ı Rabbanî Hazretlerinin mektuplarının bir araya getirilmesi neticesinde kaleme alınmış "Mektubat" isimli eseri tasavvuf alanında pek çok

konuları içermesi açısından döneminde ve günümüzde büyük ilgi görmüş bir eser olmuştur.

Necdet Yılmaz'ın yazmış olduğu "Osmanlı Toplumunda Tasavvuf: Sûfîler, Devlet ve Ulema" adlı çalışmasında Nakşibendîlik hakkında geniş bilgilere değinilmiştir. Nakşibendî tarîkatının devlet, halk ve ulema ile olan münasebetleri bu eserde geniş bir şekilde ele alınmıştır. Tasavvuf ve tarîkatlar üzerine yazılmış önemli kaynaklardan biri de, Ahmed Yaşar Ocak tarafından ele alınmış "Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhitler" eseridir. Tasavvuf kültürünün anlatımında ve Osmanlı tasavvuf yaşantısının yorumlanmasında dikkat çeken bir eser olma özelliği taşımaktadır.

Tasavvuf ve tarîkatlar konusunda yapılan araştırmalar sadece yerli araştırmacıların yapmış oldukları ile kalmamış, yabancı birçok araştırmacılar tarafından da çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Phillip Gowins'in "Sufizm", Reynold A. Nicholson'un "İslam Sûfîleri (The Mystics Of Islam)", Jean Chevalier'in "Sûfîlik (Le soufisme)", Martin Lings'in "Tasavvuf Nedir", Titus Burckhardt'ın "İslam Tasavvuf Doktrinine Giriş", Martin van Bruinessen'in "Ağa, Şeyh, Devlet" adlı eserleri tasavvuf ve tarîkatlar üzerinde yazılmış önemli eserler arasındadır.

Tasavvuf kültürü, sadece toplum, ulema, şeyhler arasında kalmamış Osmanlı padişahları tarafından da yaşanmıştır. Padişahlarda sufiler gibi, dervişler gibi tarîkat şeyhlerine intisap etmişlerdir. Padişahların tarikat şeyhleri ile olan münasebetlerinin incelenmesi açısından; Hasan Alakese'nin yazmış olduğu "Sultanların Şeyhleri" adlı eseri önem taşımaktadır. Yeri geldiğinde padişahlara danışman olan, yeri geldiğinde iyi bir sırdaş, akıl hocası, yeri geldiğinde ise savaş meydanlarında sultanın destekleyicisi olan tarîkat şeyhleri ile sultanların arasındaki bağların ehemmiyetini anlamak konusunda Hasan Küçük tarafından yazılmış, "Osmanlı Devleti'ni Tarih Sahnesine Çıkaran Kuvvetlerden Biri: Tarîkatlar ve Türkler Üzerindeki Müsbet Tesirleri" isimli eseri bu konuda değinilmesi gereken eserler arasında yer almaktadır.

Tezimizin ana konusunu teşkil eden II. Abdülhamid döneminin önemli şeyhlerinden olan "Ahmed Ziyaeddin" hazretlerinin hayatı, tasavvuf yaşantısı ve tarîkatlara bakış açısını anlama noktasında, Rukiye Aydoğdu Demir'in yazmış olduğu "Ahmed

Ziyâeddin Gümüşhanevi" adlı eserinden yararlanılmış, bunun yanı sıra ana kaynak olma mahiyetinde, Ahmed Ziyaeddin tarafından neşredilen "Ehl-i Sünnet İtikadı" adlı çalışması referans alınmıştır.

Bunlara ilave olarak çalışmamız üç temel kaynak türü üzerinden oluşturulmuştur.

Osmanlı Arşivi: Arşiv belgeleri tezimizin ana kaynağını teşkil etmiştir. II. Abdülhamid döneminde yaptırılmış tekkeler ve bu tekkelere yapılmış yardımlar konusunu aydınlatmak için arşiv belgelerinden yararlanılmıştır. Yine XIX. yüzyılda vuku bulmuş 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşına katılan tarikat şeyhleri hakkındaki bilgiler arşiv belgelerinden elde edilmiştir.

Ana kaynaklar: Bu kaynaklar arasında Âşık Paşazade'nin "Osmanoğulları'nın Tarihi", Hâce Muhammed Pârsâ "Faslu'l-Hitâp", Şihâbüddîn Sühreverdî "Cavârifü'l-Meârif" bulunmaktadır.

Araştırma eserler: Tasavvuf ve tarikatlar üzerinde, gerek ilahiyatçılar gerekse de tarihçiler tarafından çok sayıda araştırma yapılmış, eser ve tez kaleme alınmıştır. Bu çalışmalar bazen bir kitapta, bazen bir derginin sayfalarında, bazen de ulusal alanlarda yapılan sempozyumlarda karşımıza çıkmıştır. Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)'nin Nakşibendîlikle ilgili maddeleri bu alanda yararlandığımız başlıca araştırma eserdir.

1. 3. TASAVVUF VE TARİKAT

1. 3. 1. Tasavvuf Nedir?

Tasavvuf'un tanımı İslam âlimleri tarafından çeşitli şekillerde yapılmıştır. Bazıları şöyledir:

Tasavvuf, güzel ahlâk demektir. Tasavvuf, edebe uymak, kalbi mâsivâdan[1] uzak tutmak demektir. Tasavvuf, kalbin tasviyesi, nefsin terbiyesi ve nefsin kötü istek ve arzularını terk etmesidir. Tasavvuf, faydalı işlere yönelip faydasız işlerden uzak durmak demektir. Tasavvuf, vaktin değerini bilmek ona göre hareket etmek demektir. Tasavvuf, Hz. Peygamber'in (Sallallahu Aleyhi ve Sellem) sünneti seniyyesine sarılarak onun ahlakı ile ahlaklanmakdır.[2] Tasavvuf, kendinden gayri haller üzerinde durmamak, başka kimselerinin halleri üzerinde durup, kendi halinden bî-haber olmamaktır.

Cüneyd el-Bağdâdi'ye (r.a.) tasavvuf nedir diye sual edildiğinde: "Tasavvuf; bütün alakaları keserek, Allahu Teâlâ ile beraber olmandır" diye tanımlamıştır.

Ma'ruf el-Kerhî ise: "Tasavvuf; gerçeklere yapışmak ve insanların elinde olan şeylerden ümidi kesmektir. Fakirliği ele geçirmeyen kimse, tasavvufu tam gerçekleştiremez" demiştir.

Şibli'ye hakiki fakrın ne olduğu sorulmuş: "Kulun, Hakk'ın dışında hiçbir şeye ihtiyaç duymamasıdır." cevabını vermiştir.

Ebû Hüseyin Nûri'de tasavvuf hakkında şu sözleri söylemiştir: "Fakirin (dervişin) sıfatı; yokluk anında rahat olması, elinde olanı Hakk yolunda dağıtması ve ihsanda başkalarını nefsinden öne almasıdır."[3]

Bazı kesim görüşler, tasavvufun "saf" kelimesinden türemiş olma ihtimali üzerinde durmuşlardır. Tasavvuf ehli kimseler benliklerini Allah yoluna adamış, maneviyat

[1] Masiva: Kalpteki Allah (c.c.) sevgisinin dışındaki tüm sevgiler anlamına gelmektedir.
[2] Muhammed Mübarek el-Hüseyni, **Ehl-i Tasavvuf**, Semerkand Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2016, s.69.
[3] Şihâbuddîn Sühreverdî, **Gerçek Tasavvuf (Cevârifü'l Meârif)**, (Çev. Dilaver Selvi), Semerkand Yayınları, İstanbul 2010, s.65.

bakımından Müslümanların ön safında yer aldıklarından dolayı sufi adını almış ve icra ettikleri mesleklerine ise tasavvuf denilmiştir.[4] Hasan Kamil Yılmaz'ın tanımlamasında tasavvufun; "İslâm'ın ruh hayatı ve İslâm Peygamberi'nin şahsında temsîl ettiği manevî otoritenin, müesseseleşmiş ve günümüze kadar yaygınlaşarak gelmiş şeklidir"[5] olarak görmekteyiz.

Farklı bir görüşe göre ise "sûfî" kelimesinin yün manasına gelen "sûf"dan geldiğini ileri sürmüşlerdir. Çünkü bu mezhebi icra edenlerin yünden yapılma elbise giydiklerini söylemişlerdir.[6]

Bu görüşü sahabe efendimizin şu sözleri destekleyecektir:

Enes b. Malik (r.a) şöyle buyurmuştur: "Rasûllullah (s.a.v), bir kölenin bile davetine gider, merkebe biner ve yün elbise giyerdi."

Sûfi kesimi, Enes b. Malik (r.a.) sözlerine dayanarak, hem yumuşak bir giysi olması açısından, hem de peygamber (s.a.v.) giysisi olması hasebi ile yünden yapılmış elbiseler giymişlerdir. Bu davranışlarından ötürü, sûfilerin dış görünüşlerinden dolayı, onlara, "yün elbise giyen" manasına gelen "sûfî" denilmeye başlanmıştır.[7]

Tasavvufi yol, bu yolun saliklerine ahlâkî temeller üzerine eğitim veren kurumlardan biri olmuştur. Ahlâkî davranış ve ahlâkî sorumluluklarla alakalı belli başlı kurallar koymuştur, bu kurallar bütün insanlar için geçerli olmuştur. Öyle ki yalnız bu yola girmiş kişiler için değil, tasavvufî yolda seyr-ü sülük[8] edenler için değildir.[9] Tasavvuf ümmetin Allahu Teâlâ'nın huzuruna kalb-i selim ile çıkmasını sağlayan bir

---

[4] Hasan Küçük, **Osmanlı Devleti'ni Tarih Sahnesine Çıkaran Kuvvetlerden Biri: Tarikatlar ve Türkler Üzerindeki Müsbet Tesirleri**, Türdav Basım, İstanbul 1976, s.35.
[5] Hasan Kamil. Yılmaz, **Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar**, Ensar Neşriyat, İstanbul 2004, s.17.
[6] Hayrani Altıntaş, **Tasavvuf Tarihi**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1986, s.5.
[7] Sühreverdî, a.g.e, s.73.
[8] Seyr-ü sülük: Manevi yolculuk anlamına gelmektedir. İnsan henüz yeryüzüne gelmeden önce, ruhlar âleminde "Ben sizin Rabbiniz değil miyim," sorusuna "Evet, sen bizim Rabbimisin" diye cevap vermiştir. **Kur'an-ı Kerim**, *"A'raf Suresi"*, 172. Ayet-i Kerime. Fakat insan yeryüzüne geldiğinde nefis sahibi olmuş, hevâ ve heves peşine düşmesiyle Rabbine vermiş olduğu sözü unutmuştur. İşte bu manevi yolculuk kişiyi gaflet uykusundan uyandırıp yeniden Rabbi ile buluşturmanın yoludur.
[9] Bernd Ratke, *"18. Yüzyılda Tasavvuf Geçici Bir Değerlendirme Denemesi"*, (Çev. Ramazan Muslu), **Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi**, Yıl:6, S.15, 2006, s.387.

ilimdir. Salik tasavvufa girdiğinde şunu bilmelidir: Şanı büyük ve kâinatın yaratıcısı Allah (c.c.) dışında gerçek varlık yoktur.[10]

Cüneyd el-Bağdâdi (r.a.)'ın tasavvuf hakkındaki başka bir görüşü ise şöyledir: "Tasavvuf tüm bağlardan azade olarak Allah (c.c.) ile olmaktır." "Tasavvuf Hakk'ın seni kendinden öldürmesi ve kendisiyle diriltmesidir."

Ruveym Hazretlerinin tasavvuf hakkındaki görüşü ise: "Tasavvuf Hakk'ın istediği şey karşısında nefse boyun eğdirmektir."

Ebû Muhammed Cerîrî şöyle nakletmiştir: "Tasavvuf her iyi ahlâka girmek her kötü ahlâktan çıkmaktır."[11]

Tasavvuf, ancak ve ancak, kalbi işlenen amellerin bir kanunu, batınla ilgili hükümlerin kuralıdır.[12]

Niyazi Mısri dizelerinde tasavvufu şöyle anlatmıştır:

"Bu fenâ gülzârına bülbül olanlar anlamaz,

Vech-i Bâkî hüsnüne hayrân olan anlar bizi."

İslam akidesine göre, Kemal, Celal (heybet) ve Cemal (güzellik) sıfatlarının bileşimidir. Tasavvuf ise birçok sufinin beyan ettiği gibi bu ilahi nitelikleri (vasıfları) kendi benliğinde toplamaktır. Ruhu, Cennetten çıkarılan insanın kısıtlılıklarından, "ikinci tabiatı" olan alışkanlık ve önyargılardan soyutlamak ve onu Allah'ın istediği "asli insan tabiatı" nitelikleriyle sarmaktır. Bu sebepten dolayı bazı sufi tarikatına girme törenlerine, resmi bir kıyafet, "hırka" denen bir giysinin Şeyh'in eliyle giydirilmesinin ardından başlanır.[13]

---

[10] İsmail Rusûhî Ankaravî, **Osmanlı Tasavvuf Düşüncesi (Makâsıd-ı Aliyye Fî Şerhi't-Tâiyye)**, (Haz. Mehmet Demirci), Vefa Yayınları, İstanbul 2007, s.39.
[11] İzzettin. Kâşânî (İzzeddîn Mahmûd bin Ali Kaşânî Natanzî), **Tasavvufun Ana Esasları (Misbâhu'l-Hidâye ve Miftâhu'l-Kifâye)**, (Çev. Hakkı Uygur), Kurtuba Kitap, İstanbul 2010, s.18.
[12] Abdu'l-Bârî En-Nedvi, **Kur'ân ve Sünnet Işığında Tasavvuf ve Hayat**, (Çev. Mustafa Ateş), İrfan Yayıncılık İstanbul 1996, s.36.
[13] Martin Lings, **Tasavvuf Nedir**, Akabe Yayınları, 1.Basım, İstanbul 1986, s.18-19.

Ebû Abdurrahman es-Sülemî tasavvufu şöyle tarif etmiştir, tasavvuf içinde öyle bir hakikat barındırmaktadır ki ne dil ne de söz olmasa dahi orada yinede tasavvufun varlığından söz edebiliriz. Tasavvuf yolunda işin ehli olma, bu yolun vazgeçilmezleri arasındadır. Çünkü salih bir zatın, meşâyihin müridine sunduğu feyz ve bereketler, o kimselerin güzel ahlâkının etkisinden tasavvuf ortaya çıkar.[14]

"Tasavvuf zahirde ve batında şeriatın edeplerini yerine getirmektir" ifadesinde şeriatın edepleri "ilâhî ahlâk" olarak tarif edildiğinden tasavvuf Rahmani ahlak ile ahlâklanmak yönünde kabul görmüştür.[15]

1. 3. 2. Tasavvufun Konusu ve Amacı

Tasavvufun konusu insandır, gayesinde ise beşer olan insanı Rahmani terbiye ile işlemektir. Bunun sonucunda ise olgun ve kâmil bir insan yetiştirmek vardır. Genel olarak baktığımız zaman tasavvufun, "güzel ahlâkın talim edildiği bir mektep" olarak karşımıza çıktığını görmekteyiz. "Tasfiye ve tahliye merkezidir." Şöyle ki kalpte bulunduğu zaman kişiye zarar verecek, onu doğru yoldan alıp yanlışa sürükleyecek kötü ahlâkları giderip onu güzel ahlâklarla süslemektir.[16]

Tasavvufun iştikakı alanına giren bazı düşünceler ve bu yönde yapılan tarifler dikkate alındığında, onun nefsin ve ahlakın temizlenmesi, kalbin mâsivâdan uzaklaştırılması (saflaştırılması), zahir ve batının tenvirini[17] dikkate alan, dolayısı ile de bir aydınlatma ve temizleme ameliyesini inceleyen, bunun fikrinden ziyade fiilini ön plana çıkaran bir ilim olduğu anlaşılır. Tasavvuf bir kalb ve hal tasfiyesi, bir gönül terbiyesi ilmi olduğuna, gönül de insanda bulunduğuna göre, tasavvufun konusunun insan olduğu buradan anlaşılmaktadır.[18]

Tasavvuf, en son varlığın ilmidir; konusu ise Allah âlem ve âdemdir. İnsanın nefsinden haberdar olması demek, Rabb'inden haberdar demektir. Nitekim

---

[14] İhsan. Kara, "*İbnü'l-Arabî'nin Tasavvuf Istılahlarına Etkisi ve Seyyid Mustafa Rasim Efendi'nin Istılâhât-ı İnsân-ı Kâmil'i Örneği*", **Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi (İbnü"l-Arabî Özel Sayısı-2)**, S.23, 2009, s.586.
[15] Reşat Öngören, "*Tasavvuf*", **DİA**, C.40, İstanbul 2011, s.119.
[16] Elhüseyni, a.g.e. s.71-72.
[17] Tenvir: Bilgilendirme, aydınlatma.
[18] İrfan Gündüz, "*Tasavvuf ve İnsan*", **Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S.5-6, İstanbul 1993, s.220.

Peygamber Efendimiz "Nefsini bilen Rabbini bilir"[19] buyurmuştur. Zira tasavvufdan maksad kişinin Rabbine ulaşmasıdır. Kişiyi Allah'a (c.c.) ulaştırması açısından tasavvuf, diğer tüm ilimler arasından ayrılmaktadır. Diğer tüm ilimlerin üstünde bir yere sahip ve ilimlerin içerisinde en şerefli olanıdır. Hakiki tasavvuf ehli de, yalnız Allah'tan, Mutlak Varlık'tan bahseden değil, Allah'a, vasıl olma noktasında gayret eden, bu gayreti neticesinde ona vasıl olandır; vasıl olmanın alâmetî de, yalnız, "bilmek" değil, ancak bilerek "olmak"tır. Kur'an ve Sünnet bu noktada tasavvufun temel kaynağıdır.[20]

Tarîkatı tasavvuftan ayrı düşünmek doğru olmaz, tarikat ''tasavvufun içinde yer alan bir uygulama biçimi olup Allah'a ulaşmak için gidilen veya tutulan yol, yöntem ve metot'' demektir.[21]

Tarîkatın gayesi, nefsi şeytani düşüncelerden uzak tutmak, kalbi ilahi olanın dışında her şeyden temizlemek, ahlakı hoş tutmaktır. Böylelikle beden nefsin menfi tesirlerinden arınmış olur ve kişiyi ilahi olana ulaştırmada etkisi bulunan ruhu ortaya çıkarır. Başka bir deyişle, nefsin arzu ve isteklerine, maddiyat âleminin baki olmayan güzelliklerine aldanmayarak ve işlenen kötü davranışların kul ile Rabbi arasına çekilmiş perdeleri yok ederek, yaradılış gayesine uygun bir hale gelmiş, kalbi selim bir şekilde Allah'a (c.c) götürmektir. Zira insan hakiki manada kurtuluşa erebilmesinin ancak kalb-i selîm bir kalbe vasıl olmakla mümkün olabileciğini, "O gün ki ne mal, ne mülk, ne evlat insana fayda eder. O gün insana fayda sağlayan tek şey, Allah'a (c.c) temiz bir kalple gelmesi olur[22]" ayet-i kerimesinde geçen sözlerden çıkarmaktadır.

Tasavvufi bir mısrada geçen sözler ise şöyledir:

"Sanma ey hâce ki, senden zer-u sim isterler

---

[19] Ahmet Yıldırım, **Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2009, s.43.
[20] Cavit Sunar, **Ana Hatlarıyla İslam Tasavvufu Tarihi**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları: 143 Ankara 1978, s.8.
[21] Elhüseyni, a.g.e. s.81, bkz. İsa Çelik, *Bursalı Mehmet Tahir'in Yorumuyla "Nazar-ı İslamda Fakr"*, **A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S.22, Erzurum 2003, s.189.
[22] Kur'an-ı Kerim, Şuarâ Suresi, 88-89. Ayet-i Kerime.

Yevme lâ yenfeu da "kalb-i selîm" isterler."[23]

Tasavvuf ıstılahında tarikat şöyle ifade edilmektedir; kişiyi kendisi başta olmak üzere tüm âlemin gerçekliğine, bu gerçekliği kendisinde toplayan Peygamber Efendimize (s.a.v.), hakikatin kaynağı ve tek sahibi olan Cenâb-ı Mevla'ya ulaştıran manevi yollar anlamındadır. Tarîkat, farklı şekillerde cereyan etse de hakikat cihetinde hepsi aynıdır. Tümüne birden Tarîkat-ı Muhammediye denir.[24]

Tarîkatın gidilen veya tutulan yol anlamına geldiğini Allah-û Teâlâ'nın bizlere gönderiş olduğu Kur'an-ı Kerimde "Ve biz sizin her birinize bir şeriat ve bir minhac (yol) tayin ettik"[25] ayeti kerimesi bize daha iyi anlatmaktadır.

Bütün tarîkatların gayesi, müridlerini ancak Allah'a (c.c.) kul olmalarını ve yine ancak onun rızasını elde etmek için gayret göstermelerini öğretmektir. Bunu zikirlerinde şu sözlerle dile getirmektedirler: *"İlâhi Ente Maksûdî ve Rizâike Matlûbi"* "Allah'ım benim maksadım yalnız sensin, elde etmek istediğim yalnızca senin rızandır.[26]

İslam tasavvufunu İslam'dan ayrı düşünmenin yanlışlığı tartışılmaz bir gerçektir. "Hakikate ulaşmak da şeriata ihtiyacı yoktur" diye düşünen kimseler için Mevlana şu benzetmeyi yapmıştır: "Şerîat mum gibidir, yanar yol gösterir. Ele mum almakla yol alınamadığı gibi, mum almadan da yol kat edilmiş olmaz. Yola düştün mü, işte bu tarikattır. Sevgiliye eriştin mi bu hakikattir." Onun için "hakikatler meydana çıkarsa şeriatlar batıl olur" buyurmuştur.[27]

Tasavvufun gayesi, öncelikle marifetullah/Allah'ı bilmek-tanımak, daha sonra ise muhabbetullah Allah (c.c) sevgisine ulaşmaktır. Bunun için de kalp safiyeti [28] gereklidir. Her eşref ül mahlûkattan iman ve ibadetin istendiği ölçüde, nefis terbiyesi,

---

[23] Hasan Ellek, *"Şeriat-Tarikat-Hakikat-Marifet Dörtlüsünde Şeriatın Yeri ve Önemi"*, **International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Volume 11/5, Winter 2016, s.255.
[24] Ali Bektaş, **Tarikat Kavramı, (İslam Tasavvufunda Halvetiyye Ramazaniyye Usûl ve Âdab)**, Nefes Yayıncılık, İstanbul 2019, s.23.
[25] Kur'an-ı Kerim, Mâide Suresi, 48. Ayet-i Kerime.
[26] Ömer Ziyaeddin Dağıstânî, **Tasavvuf ve Tarikatlarla İlgili Fetvalar**, (Çev. İrfan Gündüz-Yakup Çiçek), Seha Neşriyat, 3. Baskı, İstanbul 1992, s.75.
[27] Kara, a.g.e. s.41.
[28] Kalb bu safiyet haline ise, ancak ve ancak tezkiye-i nefs ve tasfiye-i kalb denilen tasavvufi usûller aracılığı ile ulaşabilir.

kalb temizliği ve güzel ahlak da istenilmektedir. Çünkü iman ve ibadet farz kılındığı gibi, kalbinde tasfiyesi farz kılınmaktadır. Hiçbir kimse yoktur ki ben imanla sorumlu değilim, ben iman üzerine olurum, ibadetimi de yaparım, fakat bana ihlâs gerekli değildir, diyemez. Bunları yerine getirmeyen kimse eksik kalır, dinin gereklerini layığıyla icra edemez, istediğine kavuşamaz. Çünkü dîn-i mübîn-i İslâm Cibril hadîs-i[29] şerifinde işaret edildiği üzere, İslam, iman ve ihsandan meydana gelmektedir. İhsan diye tabir ettiğimiz tasavvuf, kalbi Allah Teâlâ ile tanıştırıp itminana [30] erdiren, refaha ulaştırma yöntemlerini gösteren ve bunu bizzat gerçekleştirmesini amaçlayan bir terbiye sistemidir.[31]

Tasavvuf, gayesini kendi bünyesinde gizler. Tasavvuf öncesiz ve sonrasız olanın arada hiçbir şey olmaksızın bilgisine ulaştırılmasında mühim bir rol oynamaktadır.[32] Tasavvufun gayesi, insanı kötülüğe sürükleyen ihtirasları, bayağı istekleri yani "nefsi emareyi"[33] yok etmektir. Tasavvuf dünyayı bütünüyle terketmek, başka bir kimseye yük olmak değildir. Tam tersine çalışmak, ama yeterinden fazlasını insanlara harcamak, Allah'tan gayrısını kalpten çıkarmaktır. Kısacası tasavvuf olgun ahlakı temsil etmektedir. Bu açıdan baktığımız zaman tasavvufun İslam'ın ta kendisi olduğu anlaşılmaktadır.[34] Sûfî yoluna başvurmaktaki gaye, şer'an itikadde dikkat edilmesi gereken konuların ilahi olduğuna kanaat etmek gerekmektedir. Kanaat gerektiren bu konular imanın hakikatidir. Şer'î konuların eda edilmesinde de kişiye kolaylık sağlamaktadır.[35]

---

[29] Buhârî Kitâbü'l Îmân, Hadis no:50.
[30] İtminan: İç huzur, gönül rahatlığı.
[31] Elhüseyni, a.g.e. s.72.
[32] Arslan, a.g.e. s.15.
[33] Nefsin yedi mertebesi vardır, bunların ilki nefsi emmâredir. Nefsi emmâre kötülüğü emreder ve bundan hoşnut olur. Kur'an-ı Kerimde nefsi emmâre şu şekilde tarif edilmiştir: "Ben nefsimi temize çıkarmıyorum. Şüphesiz nefs sürekli kötülüğü emreder; ancak Rabbimin acıdığı müstesna" **Kur'an-ı Kerim**, *Yusuf Suresi*, 53. Ayet-i Kerime.
[34] Süleyman Ateş, "*İslâm Tasavvufu*", **Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi (Dini, İlmi, Edebi, Mesleki Aylık Dergi)**, C. XIII, S.1, s.29-30.
[35] İmam-ı Rabbânî (Ahmed Farukî Serhendî), **Mektûbat-ı Rabbânî**, (Çev. Abdulkadir Akçiçek), Akit Yayınları, C.2, s.23.

1. 3. 3. Tasavvufun Ortaya Çıkışı

Peygamber Efendimiz (Sallallahü Aleyhi ve Sellem) döneminde, İslamın klasik ilimleri olarak nitelendirdiğimiz tefsir, hadis, fıkıh, kelâm ve tasavvuf gibi ilim dallarının hiçbiri bölümlere ayrılıp düzenlenmemiştir.[36]

Hangi konu olursa olsun Resulullah (s.a.v.) Efendimizin yaşantısı örnek alınıyordu. Daha sonra ise sahabeler kendilerine Kur'an ve Sünnetten gerekli hüküm ve hülasayı çıkarıyor ve ona göre amel ediyorlardı. Manevi kemâl, zikir[37] ve zahitliğe meyilli olan zatlar çeşitli ayet ve hadislerden kendileri için delil bularak hayatlarına uyguluyorlardı.[38] Sûfî evliyalarının soyları bir zincirin halkası gibi arada kopukluk olmadan Peygamber Efendimize kadar ulaştığından tasavvufun Peygamber Efendimizden (s.a.v.) geldiğini bizlere açıkça göstermektedir.[39]

İslamiyet'in üçüncü asrının sonları ve dördüncü asrının başlarında fakihlerin ve kelamcıların faaliyetleri henüz bir neticeye varmamıştı ki, yeni bir faaliyet ikinci asırdan itibaren ortaya çıkmaya başlamıştı. Bu da tasavvuf idi.[40] İslam, ibadetlerin sadece şekil (taklidi) olarak yapılmasının değil, aynı zamanda gönülden (tahkiki) ibadet edilmesini de istemektedir. "Cibril Hadisi" de tam olarak buna işaret etmektedir. Çünkü tasavvufun özünde "ihsan" mertebesi yer almaktadır.[41]

Tasavvuf kültürü etrafında toplanan kişilerin ortak görüşü, "Cibril Hadisi"olarak adlandırılan hadisin ortaya koyduğu; "İman nedir?" sualinden akaid ilmi, "İslam nedir?" sualinden hadis, tefsir, fıkıh ilmi; "İhsan nedir?" sualinden ise tasavvuf

---

[36] Süleyman Gökbulut, *"İlim Tasniflerinde Tasavvufun Yeri"*, **Tasavvuf: İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi**, Yıl:8, S.19, 2007, s.245.
[37] Zikir: Cenab-ı Hakk'ın ismini kalpten ve icap ederse sesle anmaktır. Zikir, ibadet kastıyla Allah'a yapılan her çeşit hamd, şükür ve duâya denir. Ahmed Ziyâüddin Gümüşhnevî, **Mecmûatul-Ahzab (Büyük Dua Kitabı)**, (Çev: Ahmet Faik Arslantürkoğlu), İslamoğlu Yayıncıları: 49, İstanbul 1992, s.403.
[38] Mairamkan İsabaeva, *"Bağımsızlık Öncesi ve Sonrası Orta Asya'da Nakşibendîlik: (Hüseyniyye kolu örneğinde)"*, **Oş Devlet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesinin İlmi Dergisi**, S.22, Ankara 2017, s.138.
[39] Burckhardt Titus, **İslam Tasavvuf Doktrinine Giriş**, (Çev. Fahrettin Arslan), Ribat Yayınları, İstanbul 1982, s.17.
[40] Fazlur Rahman, *"İslamda Tasavvuf"*, (Çev. Bekir Demirkol), **İslami Araştırmalar**, C. IV, S.4, Ekim 1990, s.331.
[41] Elhüseyni, a.g.e. s.70.

ilminin ortaya çıktığı görüşünde birleşmiştir. Bunları üç temel noktada toplamak gerekir ise: İman, ibadet ve ahlak kavramlarıyla özetleyebiliriz.[42]

Ortaya çıktığı ilk zamanlarda ahlâkî endişe altında yürütülen ve bir "zühd"[43] hareketi olma özelliği taşıyan tasavvuf, hicrî üçüncü yüzyıl itibariyle, ana esaslarını ortaya koymuş, sınırını belirlemiş, kendine has ıstılahlar meydana getirmiş, ortaya koyduğu eserlerini tedvin[44] ve tasnif ederek fıkıh, kelâm gibi diğer ilim alanlarından olduğunu önemli ölçüde Müslüman âlemine kabul ettirmiştir.[45]

Tasavvufun ortaya çıktığı ilk zamanlarından başlayarak nefsin ve şeytanın aldatmalarına kanmayıp dini benimseyerek yerine getirmeye gayret eden sûfîler bu yaşantının dünyada gördükleri ve "dünya ehli, rusûm ehli ya da avam" diye gördükleri kişilerle aralarında mesafe koymayı tercih etmişlerdir. Zira avam olarak nitelenen kişiler nefislerine esir olmuş, dünyevî menfaat ve hazlara bağlanmışlardır. Sûfî kesimi ise en başından itibaren dost ve kardeş olmayı Allah rızası için tavsiye etmiş, bu amaçla kurulan yakınlıklara ciddi derecede önem vermişlerdir.

Aralarında hiçbir menfaat gözetmeyerek manevi kardeşlik bağıyla birbirine bağlanan sûfîler, hicri II. Miladi ise VIII. yüzyıldan itibaren hankahlar kurmaya başlamışlardır. Bu hankahlarda sofiler bir araya gelerek sohbet etmiş, zikir halkaları oluşturmuşlar ve zaman zamanda dünya hayatından uzak kalarak inzivaya çekilmişlerdir. Daha sonraki dönemlerde ise bu hankahlar değişik isimlerle anılmaya başlanmıştır. Dergâh tekke, zaviye gibi isimlerle anılan ve tasavvufun merkezi sayılacak bu mekânların amacından sapmaması, düzen içerisinde yürütülmesi amacıyla kurallar konulmuştur, bu kurallara ise "adâb ve erkân" denilmiştir.[46]

Sûfîyâne bir hayat yaşayan kişiler yaşantılarında ilahi olanı hep ön planda tutmuşlardır. Yaşam gayeleri, kutsal kabul edileni kavramak, kutsal olanı elde etmek, kutsal olanla yaşamlarını birleştirerek onunla yaşamayı öğrenmek olarak

---

[42] İsmail Köksal, *"Fıkıh ve Tasavvuf İlişkisi"*, **Tasavvuf: İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi**, C.4, S.2, Ankara 1999, s.83.
[43] Zühd: Kulun Rabbi haricindeki her şeyi terk etmesi, uzak durmasıdır. Aynı zamanda haramın yanı sıra helal olanlardan da sakınmasıdır.
[44] Tedvin: Yazılı olanı toplayıp, kitab haline getirmek.
[45] Gökbulut, a.g.e. s.259.
[46] Öngören, a.g.e. s.121.

söyleyebiliriz. Bu yaşam şekli bir duyuş ve aynı zamanda duyarak yaşamaktır. İşte bu duyuş ve yaşayışın sistematik hale gelmesi, duyulanın ifade kalıpları içine dökülmeye ve yaşanılanın şeklini belirlemeye doğru yol alındığı anda tasavvuf vuku bulmuş demektir.[47]

Tasavvufî yaşantının ortaya çıkmasındaki temel sebepler, "dinlerin yapısı ve insanın ruhi ihtiyaçları" olmakla beirlikte bu iki ihtiyacın hâsıl olması tasavvufun hızla gelişmesine zemin hazırlamıştır. İslam âleminde ortaya çıkan lüks yaşam, sefahat ve israfın meydana gelmesi bunlardan biri olmuştur. Diğerinden bahsedecek olursak, dini konularda sadece akılcılıkla hareket etmek, bunun sonucundan olayların manevi boyutunun göz ardı edilmesinden kaynaklanan bilginlerin tutumu. Sûfî kimseler zahitçe davranışlarından ötürü ilk grupta yer alırken, mistik yorumlarıyla da diğer gruba karşıt bir duruş göstermişlerdir. Kişilerin tarîkatlara ve tasavvufa girişleri çoğu zaman meşakkatli olmuştur. Bu sorunlar, kimi zaman bir bunalım, ümidin yitirilmesi ve dara düşme olarak dile getirilmiştir. Olay kişi tarafından gözlendiğinde yaşananları bir şeylere dayandırmak bulmak mümkün gözükse dahi, herşeyi aynı nedenlere dayandırmak doğru olmayacaktır. Asıl neden Mevlana Hazretlerinin "suyu arayan adam" benzetmesindedir.

"Susuzlar bu dünyada her zaman suyu arar

Su da yana yakıla susuzu arar sorar."[48]

Tasavvufun geçmişten günümüze kadarki serüveni hakkında bilgi vermek gerekirse, zühd dönemi, tasavvuf dönemi ve tarîkat dönemi olarak üç başlık altında inceleyebiliriz.

Zühd Dönemi: Zühd döneminin başlangıcı olarak Asr-ı Saadet dönemini, tâbiîn ve tebe-i tâbiîn dönemlerini kapsayan, tasavvuf kavramının ortaya çıkmasına kadar olan ilk iki asrı işaret edebiliriz[49]. Zühd terk etmek, yüz çevirmek anlamını taşımaktadır.

---

[47] Hüseyin Aydın, **Muhasibinin Tasavvuf Felsefesi (İnsan-Psikoloji-Bilgi-Ahlak Görüşü)**, Ankara 1976, s.19-20.
[48] Mustafa Kara, **Tasavvuf ve Tarîkatlar**, İletişim Yayınları, İstanbul 1992, s.8.
[49] Yılmaz H. K, a.g.e. s.84.

Burada terk etmek, zahidin Allah'a yönelmesi, ibadetle meşgul olması ve nefsin mâsivaya olan ilgi ve alakasını keserek Rahmân'a yönelmesidir.[50]

Tasavvuf Dönemi: Artık zühd dönemi sona ermiş, sûfî ve tasavvuf kavramları kullanılmaya başlanmış ve ilk sûfî isimlerinin ortaya çıktığı hicri II. yüzyılın sonlarından, tarîkatların ortaya çıktığı döneme kadar olan süreci kapsamaktadır.[51] İslam tarihinin önde gelen mutasavvıfları yine bu dönemde yetişmiştir. Hallâc-ı Mansûr, Bâyezid-i Bistâmî, Cüneyd-i Bağdâdî ve Ebû Nasr es-Serrâc gibi isimler bu dönemde yetişmiş âlim kişilerdir.

Tarîkat Dönemi: Tasavvuf kültürünün yaygınlaşması ve sistematik bir hal alması neticesinde ortaya çıkmış İslami bir kavramadır. Miladi XI. yüzyıldan itibaren başlayan ve İbn-i Arabî gibi islamın bayraktarlığını yapmış kişilerin yetiştiği, kimi zaman tekke ile medrese çatışmasının görüldüğü, aynı zamanda şiir ve edebiyat alanlarında da en önemli tasavvufî eserlerin ortaya konulduğu ve günümüze dek devam eden bir dönemi kapsamaktadır.[52]

1. 3. 4. Tarîkatların Ortaya Çıkışları ve Çoğalmaları

Peygamber Efendimizin başta Hulefâ-yi Râşidîn olmak üzere Ashab-ı Kiram Efendilerimize farklı şekillerde zikir telkininde bulunduğuna dair görüşler kabul edilmektedir. Sonraki dönemlerde bu zikirlerin devam ettirilmesi sonucu tarîkatler meydana gelmiştir. Bu sebepten dolayı her bir tarikatın başı konumunda bulunan Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.) ortaya koyduğu ilahi yolların hepsine birden "Tarîkat-ı Muhammediyye" denilmiştir.[53]

Sûfîlerin bir araya gelip gruplaşmaların meydana geldiği tarih daha İslamiyet'in ilk yıllarına denk gelmektedir. Bu gruplaşmalar daha çok ilmi bilgilerine saygı duyulan öğretileri takdir edilen manevi üstatların çevresinde oluşmaya başlamıştır. Sonraki yıllarda ise etkilerinin kalıcı bir hal alması için gayret gösterdiler. Buna örnek olarak;

---

[50] Arzu Eylül Yalçınkaya, "*İlk Dönem Tasavvuf Klasiklerinde Zühd Kavramı Üzerine*", **Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.7, S.1, Haziran 2020, s.2.
[51] Yılmaz H. K, a.g.e. s.84.
[52] Yılmaz H. K, a.g.e. s.84.
[53] Reşat Öngören, "*Tarîkat*", **DİA**, C.40, İstanbul 2011, s.97; bkz. Ellek, a.g.e. 256.

Hasan Basri Hazretlerinin bir müridi Peygamber Efendimizin (s.a.v.) ahreti şereflendirmesinden kısa bir süre sonra, Abadan'da küçük bir cemaat kurmuştu.[54]

Tarîkatlar birer sûfî oluşumu olarak onların fikirlerine göre meydana gelmiştir. Bunların meydana gelmesindeki dış etkenler ne olursa olsun, sûfîler sahip oldukları tarîkatlarına teorik bir yapı kazandırmada başarılı olmuşlardır.[55]

Tasavvuf kültürünün İslam coğrafyasının hemen her tarafında kitle hareketi haline dönüşmesi on ikinci yüzyıldan sonra olmuştur. Bu yüzyıldan sonra tasavvufi zaviyeler, hanegahlar, tekkeler yayılıp çoğalmıştır. Tasavvuf şeyhleri bu tür bir tekkelerde müridlerinin seyr-ü sülükünu sağlıyor ve onlara yol gösterici olmakta idi. Şeyhler kendisine intisap edenlerin yalnızca dini ve manevi sorunlarıyla değil, aynı zamanda dünyevi sıkıntılarında ve meselelerinde de önderlik ediyorlardı.[56]

Tarîkatlar meydana geldikleri günden bu yana İslami kültürel birikimlerin ana unsurlarından biri haline gelmiş, itikat, fikir, ahlak ve sanat dallarında önemli hizmetlerde bulunmuşlardır. Bunların neticesi olarak ise zaman içerisinde eğitim tarzları ve hizmet şekilleri değişik yapıya sahip birçok tarikatlar meydana gelmiştir. Ortaya çıkan bu tarîkatlar tebliğ metodu izleyerek bir yandan İslamiyet'i yaymak için çaba sarf ediyorlar, diğer bir yandan ise İslam beldelerinin geniş coğrafyalara ulaşması için fetih hareketlerine destek veriyorlar ve aynı zamanda insanların iç dünyasına değinerek mana âlemlerinin olgunluk seviyesine gelmesine katkıda bulunmuşlardır. Böylelikle kişiyi mümin bir birey haline gelmesine yardımcı olan müesseseler haline gelmişlerdir. Bu özelliklerinden dolayı tarikatlar İslam âleminde hızlı bir şekilde yayılma imkânı bulmuştur.[57]

Zaman içerisinde her bir tarîkatın adabu erkân diyebileceğimiz kendine has kuralları yerleşmiş, bunun sonucunda ise kendi dünyalarının dışındaki tarikatlarla aralarında farklılıklar oluşmuştur. Tasavvufi kişiliği bakımından önemli kişiler sayesinde etki alanları artmış, tarikatların kendilerine ait zengin literatürleri oluşmuştur. Tarîkatlara

---

[54] Jean Chevalıer, **Sûfîlik (Le Soufisme)**, (Çev. Ahmet Tokil), İletişim Yayınları, İstanbul 1993, s.60.
[55] Erol Güngör, **İslam Tasavvufunun Meseleleri**, Ötüken Yayınları, İstanbul 1996, s.82.
[56] Demirkol, a.g.e. s.322.
[57] Mehmet Şirin Ayiş, **Tarîkat Adabı (Muhammed B. Hasan Es-Semennûdi'nin Hayatı Eserleri ve Tarîkat Adâbı ile İlgili Görüşleri)**, Rağbet Yayınları, İstanbul 2015, s.11.

bağlı bulunan mutasavvıflar bazı farklılıklar ve yenilikler ile birlikte tarîkatın çehresini değiştirmiştir. Bu farklılıklar zaman içerisinde yeni bir "menzil" haline gelmiş ve neticesinde "tarîkat kolu" veya "şube" olarak adlandırılan bölümler vuku bulmuştur.[58]

[58] Kara, a.g.e. s.51.

2. NAKŞİBENDÎ TARÎKATI'NIN ORTAYA ÇIKIŞI

Nakşibendî tarîkatı bilindiği üzere Hacegan yolunun devamı niteliğinde olup daha sonra Şah-ı Nakşibend hazretleri zamanında tarikat adap ve usullerinde bir takım değişikliklere gidilerek Nakşibend hazretlerinin ismini alarak "Nakşibendî Tarîkatı" olarak anılmaya başlanmıştır. Her ne kadar bu yol Nakşibendî tarîkatı olarak bilinse de farklı tarihlerde farklı isimlerle de anılmıştır.

2. 1. Ebubekir Sıddık (r.a.) İlk Zikir Telkini

Peygamber Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) ve arkadaşı Sıddık-ı Ekber olarak tanıdığımız Hz. Ebubekir (radıyallahu anh), Medine-i Münevver'e hicreti gerçekleştirirken, peşlerinden gelen Mekkeli müşriklerden gizlenmek amacıyla Sevr Mağarası'na sığınırlar. Mağaraya sığındıklarında Hz. Ebubekir'in Efendimizin tek endişesi can dostu, Allah Resulüne bir şey olmasıydı. Yetenekli bir iz sürücü düşmanları mağaranın önüne kadar getirir. Düşmanlar mağaranın önüne kadar gelmişlerdir, fakat Peygamber Efendimiz de hiçbir endişe yoktur. Ebubekir (r.a.) Efendimiz müşriklerin mağaranın önüne geldiklerini anladığında tedirgin olmaya başlar.

Endişeli bir şekilde:

"Ya Resulallah; benim ölmemin bir önemi yok. Ama sana bir kötülük yaparlarsa, bütün ümmet helak olur."sözleriyleendişesini açık eder.

Efendimiz (s.a.v.) ise; huzur telkin eden haliyle onu en güzel şekilde teselli eder:

"Tasalanma! Allah bizimle beraberdir..."

Bu andan sonra mağaradaki dostuna ilk zikir talimatında bulunur:

"Dilini damağına yapıştır ve içinden gizlice haykır: Allah, Allah, Allah..."

Zikir telkinini yerine getiren Hz. Ebubekir'in kalbinden endişe-kaygı kalkar, kalbi feraha kavuşur.[59]

İşte bugün Nakşibendî tarîkatı olarak bildiğimiz tarikatın ilk ortaya çıkışı ve Peygamber Efendimiz ile olan bağlantısı yukarıda bahsettiğimiz gibidir. Hz. Ebubekir (r.a.) Efendimizden Bahaeddin Nakşibend hazretlerine kadar tarîkatın aldığı isimleri ve başındaki Allah dostlarını şu şekide açıklayabiliriz.

2. 2. Nakşibendî Tarîkatı'nın Öncüleri

Daha önce de bahsettiğimiz üzere Nakşibendî tarîkatının ilk öncüsü Hz. Ebubekir Efendimizdir. Tarîkata bu dönemde Bekriyye veya onun sıddık ismi ile anılmasından dolayı Sıddıkiye denilmiştir. Ebubekir efendimize dayanan silsilelerin ilk yazılı kaynaklardan birisi, Abdülhalik-ı Gucdüvani'ye nisbet edilen "Makâmât-ı Yûsuf-ı Hemedânî" adı eserinde görülmektedir. Bahsi geçen eserde Gucdüvânî'nin şeyhi Yûsuf el-Hemedânî'den şu sözler nakledilir: "Bu zikir telkini önce Hz. Ebubekir'in gönlüne olmuştur. Ondan Selman-ı Fârisî'ye (k.s), ondan, Kasım bin Muhammed (k.s.) İmam Cafer-i Sadık'a (k.s.), ondan Bâyezîd-i Bistami (k.s.)'ye[60], ondan Ebu Ali el-Farmedi'ye ve ondan da bana ulaşmıştır."

Hacegan yolunun mürşidlerinden olan Muhammed b. Ahmed el-Buhâri'nin hicri VIII. (Miladi XIV.) asrın ilk yıllarında yazdığına kanaat getirilen *Meslekü'l-Ârifin* isimli kaynakta bu silsile tekrarlanmış olmakla birlikte farklı olarak Peygamber Efendimize nisbet edilen, "Allah Teâlâ benim kalbime ne dökmüşse bende onu Ebu Bekir'in kalbine döktüm" ifadeleri rivayet edilmiştir.[61]

Nakşibendî tarîkatından başka hiçbir tarîkatı Hz. Ebubekir Efendimize silsile yolu ile ulaşmamaktadır. Ahmed Sirhindi, Ebubekir Efendimiz için, Peygamber Efendimizden sonra yaşamış en yüce kişi olarak tanımlamıştır. Temsil ettiği

---

[59]http://www.naksibenditarikati.com/detay.asp?icerikID=64, Erişim tarihi, 25.03.2020.
[60] Bayezıd çeşitli tarîkatların silsilelerinde bir kol başı olarak önemli bir yer tutar. Özellikle Nakşibendîyye gibi muhafazakâr bir tarîkatın bu taşkın ve coşkulu Veli'ye silsilenamesinde önemle yer vermesi, bazen onu Üveysi sayması oldukça dikkat çekicidir. Süleyman Uludağ, "*Bâyezîd-i Bistâmî*", **DİA**, C. V, İstanbul 1992, s.240.
[61] Necdet Tosun, "*Sıddıkiyye*", **DİA**, C. 37, İstanbul 2009, s.98.

Sıddıkıyet makamı elde edilebilecek en yüksek velayet makamıdır ve bunun sonucunda nübüvvet makamı ile çok güçlü bir bağa sahiptir.[62]

Nakşibendîyye, Hâce yolunun büyüklerinden Yûsuf el-Hemedânî Hazretlerinin dönemine gelinceye kadar Bâyezîdi Bestami, Tayfûr ismine binaen Tayfûriyye, Hemedâni Hazretlerinden Bahâeddin Nakşibend Hazretlerinin dönemine varıncaya dek Hâcegân tarîkatı ve daha sonra ise Nakşibendî tarîkatı ismiyle zikredilir.[63]

Ubeydullah Ahrar Hazretlerinden sonra "Ahrariyye", İmam Rabbani ve Müceddidi Elfi Sani lakablarıyla bilinen"Ebü'l-Berekât Ahmed b. Abdilehad b. Zeynelabidin el-Faruki es-Sirhindi", daha sonra ise Müceddidiyye ve Mevlana Halid Bağdadi'den sonra "Halidiyye" ismiyle anılmıştır.[64]

[62] Hamid Algar, "*İmam-ı Rabbânî*", **DİA**, C. XXII, İstanbul 2000, s.195.
[63] Hamid Algar, "*Hacegan*", **DİA**, C. XIV, İstanbul 1996, s.431.
[64] İsabaeva, a.g.e. s.139.

3. NAKŞİBENDÎ TARÎKATI'NIN YAYILIŞI

3. 1. Bahaeddin Nakşibend (v.791/1389)

Orta Asya kaynaklı bir silsileye sahip olan Nakşibendî tarîkatı'nın Özbekistan'da bulunan Buhara civarında XIV. asırda ortaya çıktığı bilinmektedir. Bahaeddin Nakşîbend Hazretlerinden sonra tarîkat onun ismi ile anılmıştır.[65] Nakşibendî tarîkatı, XII. yüzyılda yine Buhara bölgesinde ortaya çıkmış olan Hâcegân tarîkatının devamı niteliğindedir. Hâcegân tarîkatı da Horasan bölgesinde yaşayan sûfîlerce devam ettirilen, zaman geçtikce Mâverâünnehir'e ve Buhara bölgesi yakınlarına kadar ulaştırılan önemli bir tasavvuf ekolüdür. Bu nedenle Nakşibendî tarîkatı Horasan yöresinin mühim bir tasavvuf zihniyeti olan melâmet neşvesi ile birleşen Buhara medrese kültürü tasavvuf tarihinde önemli yer edinmiştir ve aynı zamanda yeni bir sentez meydana getirmiştir.[66]

Aynı zamana denk gelen dönemde Orta Asya'da yaygın olan tasavvuf anlayışı ise Maturidilik ve Hanefilik idi. Bölgeye hâkim olan kültür daha çok Fütüvvet ve Melâmet vasfıyla diğer kültürler arasında daha üst konuma gelmiş Horasan tasavvuf kültürünün etkisindeydi. Bağdat Nizamiye Medresesinde eğitim almış Horasan tasavvuf kültürü çevresinde yetişmiş, dinin kaidelerine ve Sünniliğe iyice bağlı sûfî Hâce Yusuf el-Hemedani yetiştirmiş olduğu halifelerine irşad izni verince Orta Asya'da Hâcegan tarîkatının da temelleri bu sayede atılmış oldu.[67]

Yûsuf el-Hemadâni'nin yetiştirmiş olduğu en önemli halifelerinden biri "Ahmed Yesevi ve Hâce Abdülhalik-ı Gucdüvani" Hazretleridir. Ahmed Yesevi Hazretleri irşad faaliyetlerini Mâveraünnehir'in kuzeyinde bulunan Yesi şehrinde yürüttü. Zaman içerisinde tarîkatı ismine hitaben "Yeseviyye" adıyla anılmaya başlandı. Hemadâni'nin bir diğer halifesi olan Abdülhalik-ı Gucdüvani ise Buhara civarındaki

---

[65] Arthur F. Buehler, "*Nakşibendî'ye-Müceddidiyye Ve Hindistan'da Yayılışı*", (Çev. Halil İbrahim Şimşek), **Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. II, S. 3, Çorum 2003, s.143.

[66] Necdet Tosun, "*Nakşibendiyye*", **Türkiye'de Tarikatlar: Tarih ve Kültür**, (Ed: Semih Ceyhan), İsam Yayınları, İstanbul 2015, s.611.

[67] Hamida İdris Ali Abdülkerim, *"Libya ve Anadolu'da Tasavvuf Hareketleri(1850-1925),"* **Yayınlanmamış Doktora Tezi, Karabük Üniversitesi** Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karabük 2019, s.65.

Gucdüvan kasabasında yaşamına devam edip bu bölge insanının irşadıyla meşgul olmuş ve tarîkatı da bu civarda yaygınlık kazanmıştır.[68]

Bahâeddin Nakşibend (k.s.) Hazretlerinden iki asır önce yaşamış olan Abdulhâlik-i Gucdüvânî (k.s) Hazretleri tarikat geleneğinde Nakşibendî tarîkatının Üveysî[69] yoluyla şeyhi kabul edilmektedir.[70]

Şâh-ı Nakşibend (k.s.) Hazretleri Allah (c.c.) dostları arasında önemli bir yere sahiptir. Ayrıca Müslümanların gözbebeği olan önemli din adamlarından birisidir. Seyyid soyundan gelmekle beraber insanları doğru yola çağıran, Hakka davet ederek saâdete ulaşmalarında onlara öncülük bir mutasavvıftır. "Silsile-i âliye" olarak adlandırılan büyük âlim ve velilerin on beşincisi konumundadır. Muhammed Bâbâ Semmâsi ile Emir Külâl'in de aynı zamanda talebesi-mürididir. Asıl adı "Muhammed bin Muhammed'dir. "Bahâeddin ve Şah-ı Nakşibend" isimleriyle de anılmaktadır.[71]

Nakşibend Hazretleri'nin bu ismi almasında (o dönemde nakış işleriyle uğraşan, nakışlı halılar dokuyan, nakışlı elbise yapan kişilere "Nakşbend" isim verilirdi) babasının uğraşmış olduğu mesleği rol oynamıştır. Babası Buhara da muhtelif işlerle meşgul olan bir tüccardı, Nakşibend Hazretlerinin (k.s) çocukluğunda babasının uğraştığı bu işlerle meşgul olmasından dolayı Nakşbend adını aldığı bilinmektedir.[72]

Daha küçük yaşlarından itibaren tasavvuf ortamında yetişen Şah-ı Nakşibend (k.s) Hazretlerinin babası "Hâcegân" yolunun büyüklerinden Hâce Muhammed Baba Semmâsi'nin talebeleri arasındaydı. Semmasi onun eğitimi ile ilgilenmesi için halifesi Emir Külâl Hazretlerini görevlendirmiştir. Bu nedenle Emir Külal Hazretleri Bahaeddin Hazretlerinin sohbet ve irşad şeyhi, Abdulhâlik-i Gucdüvanî Hazretleri ise üveysî yolunun mürşidi olmuştur.[73]

---

[68] Tosun, a.g.m, s.612.
[69] Üveysi: Bir kimsenin zahiren görmediği kişi ya da kişilerden manevi eğitim alması. Üveysi sıfatı dört grup sûfi için kullanılır. Bunlar Peygamber Efendimizden (s.a.v.), Veysel Karanî'den, Hızır aleyhis selamdan veya bir mürşidden ruhanî yolla eğitim gören kişilerdi. Necdet Tosun, "*Üveysîlik*", **DİA**, C.42, İstanbul 2012, s.400.
[70] Hamid Algar, "*Nakşibendiyye*",**DİA**, C.32, İstnabul 2006, s.335.
[71] Necati Akyüz, **Sâdât-ı Kirâm Âlemi**, Kahraman Ofset, İstanbul (Tarihsiz), s.5.
[72] Necdet Tosun, **Bahâeddin Nakşibend**, İnsan Yayınları, İstanbul 2004, s.9.
[73] Yılmaz. H. K. a.g.e. s.259.

Hâcegan yolunun devamı niteliğinde olan bu tarikatın yeni bir isimle anılmaya başlaması kurucusunun tarikata eskiye nazaran yeni birtakım düzenlemeler getirmesinden kaynaklanıyor olması muhtemeldir. Cehri (sesli) zikir yerine hafî (sessiz) zikri getirmesi, sünnet-i seniyye çizgisini daha da belirgin hale getirmesi hizmet ve sohbeti halvete tercih etmesi bu yenilikler arasındadır.[74]

Nakşibendiyye tarîkatının Kur'an ve Sünnete bağlı kalarak yapmış olduğu hizmetler, Ehl-i sünnet vel-cemaat inancı dışına çıkmaması ve bidatlardan kaçınarak sürdürdükleri tasavvufi hayat neticesinde İslam âleminde geniş kitlelere hitap etmiş, gerek ulema sınıfı olsun gereksede halk nezdinde itibar sahibi ve bunların bir neticesi olarak pek çok bölgede yaygın tarikat olma özelliği taşımıştır. Nakşibendî tarîkatının bu kadar geniş coğrafyalarda hüküm sürmesi en başta Bahâeddin Nakşibend Hazretleri ve yetiştirmiş olduğu halifeleri olmak üzere Muhammed Parsa, Ya'kûb-i Çerhî, Ubeydullah Ahrâr, Bâki Billâh[75], Alâeddin Attâr[76] gibi tarîkatın değerli isimlerinin etkisi büyük olmuştur.[77]

Muhammed Parsa Hazretleri "Risâletü'l Kudsiyye" adlı eserinde Şeyh Nakşibend Hazretleri hakkında şöyle demiştir:

"Kutb-i âlem şüphesiz Hâce Bahaeddin'dir.

Tuttu afâkı velâyetle sedâ-yı şöhreti.

Burc-ı ahkâm u şeraitte ziyaüddindir.

Fesi kalbe nakş-i esrar-ı hakikat eyleyen.

Nakşibend Hâcegân-ı Şah-ı livâüddindir."[78]

---

[74] Ali Yutgezen, **Hâcegân Sultanları**, Semerkand Yayınları, İstanbul 2013, s.61.

[75]Hindistan'ın Nakşibendîlik ile asıl tanışmasını sağlayan biri olarak düşünülen Bâkî Billâh, kısa süren irşad yaşantısına rağmen tarikatın Hindistan'da kök salıp güçlü bir şekilde yayılmasını sağlamıştır. Ayşegül Mete *"Nakşibendiyye Tâciyye'nin Kurucusu: Tâceddîn B. Zekeriyyâ, Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Yolu"*, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S. 32, İstanbul 2012,s.189.

[76]Bahaeddin Nakşibend hazretlerinin onun hakkında "Müridlerimi terbiye etmekle yükümü hafifletmiştir" dediği kaydedilir. Alâeddin Attar şeyhinin emriyle Harizm'e seyahatte bulunmuş ve Nakşibendî'ye onun vasıtasıyla bu şehre ulaşmıştır. Algar, *"Nakşibendiyye"*, s.336.

[77] Ali Namlı, *"Bahâeddin Nakşibend ve Takipçilerinde Kur'an ve Sünnetin Tasavvufi/ İşârî Yorumu"*, **Uluslararası Bahâeddin Nakşibend ve Nakşibendîlik Sempozyumu**, 1.Baskı, İstanbul 2016, s.16.

[78] Ahmed Ziyâüddîn Gümüşhanevi, **Velîler ve Tarikatlarda Usûl(Câmiul Usûl)**, (Mütercim. Rahmi Serin), Pamuk Yayıncılık, Kasım 2005, s.350.

Nakşibend Hazretleri tarîkatın başına geçtikten sonra önemli birçok vazifeyi yerine getirmiştir. Dikkat çekici bu mühim görevlerin ilk sırasında, tasavvuf ve insanların yerine getirmesi gereken dini hükümleri (emir ve nehy), başka bir ifadeyle sufi kesimi ile ulema sınıfını veya tekkeler ile medreseleri iki farkı kutup olarak gören ve hatta rakip iki kurum olarak gören zihniyetin düşünlerini kabul etmemiş, tasavvuf ehli kişilere, din adamlarına büyük saygı göstermiş, onlara önem vermiş olmasıdır. Bunun sonucunda kurucusu olduğu Nakşibendî tarîkatı İslam kurallarına bağlılığını ve Sünni yaşantısında bir değişiklik yaşamadan asırlarca varlığını koruyabilmiştir.[79]

Nakşibendî tarîkatı kendisine mahsus prensipleri olan bir tarîkattır. Şah-ı Nakşibend Hazretlerinden evvela Abdulhâlik-i Gucdüvânî tarafından ortaya konulan bu prensipler Nakşî tarîkatının temel esasları olarak benimsenmiştir.[80]

Nakşibendî tarîkatına bağlı sûfîler, şerîatın kaidelerine uygun hareket etmeye ve ona bağlı olarak yaşam sürmeye son derece dikkat etmişlerdir. Şeyh Ahmed Farûkî'nin; "Şer'î edeplerden birine riâyet, mekruhlardan birini bırakmak; zikirden, fikirden, murakabeden ve mertebelere teveccühten daha faziletlidir" şeklindeki izahatı bu durumu açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Ayrıca Nakşibendîyye, malayani işlerle meşgul olan kişilerin nefsin vesveselerinden, nefsine uyarak kendisini kötülüğe sürükleyecek alışkanlıklardan uzak durması için, kişiye tevbe etmesi, Zikrullahla meşgul olması, tefekkür etmesi, nafile ibadetlerde bulunması gibi kişiyi ilahi olana ulaştıracak amellerle uğraşması yönünde telkinlerde bulunmaktadır. Bu amellere gayret gösterip nefsin pençesinden kurtulup kalbi kontrol etmeyi öğrenmeye murâkabe denilmektedir.

Nakşibendî tarîkatı yukarıda da bahsettiğimiz üzere "Kelimât-ı Nakşibendîyye" veya "Kelimât-ı Kudsiyye" ismiyle bilinen onbir prensip üzerine kurulmuştur. Abdulhâlik-i Gucdüvânî Hazretleri'nin tespit ettiği prensipler, Nakşbendî tarîkatının özünü teşkil etmektedir. Bu konuda şunu belirtmek gerekmektedir, Farsça olan sekiz prensib, Abdulhâlik-i Gucdüvânî Hazretleri tarafından ortaya konulmuş olmakla birlikte,

---

[79] Necdet Tosun, *"Bahâeddin Nakşibend: Hayatı ve Tasavvufî Görüşleri"*, **Uluslararası Bahâeddin Nakşibend ve Nakşibendîlik Sempozyumu**, 1.Baskı, İstanbul 2016, s.12.
[80] Hüseyin Beytekin, *"Şeyh Fethullah Verkânisi Hayatı ve Tasavvufî Görüşleri,"* **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncüyıl Üniversitesi,** Van 2019, s.35.

Arapça olan üç prensib ise Bahâeddîn Nakşibend Hazretleri tarafından sonradan dâhil edilmiştir.[81]

3. 2. Kelimat-ı Kudsiyye (On Bir Esas)

Huş Der-Dem: Dervişin her an uyanık olması, Rabbini biran olsun hatırından çıkarmamasıdır. [82] Tasavvuf erbabı, her nefesini Allah'ın (c.c.) onu gördüğü bilinciyle, daima uyanık bir hal üzerine alıp vermesi gerekmektedir. Zamanını melayani işlerle harcamamalı, olabildiğince bütün vaktini ibadet içerisinde, Allah'a kulluk ederek geçirmelidir. Zira Allah'a kulluk içerisinde olan bir kimse, Rabbinin sevgisini kazanır ve Rabbine yapmış olduğu amellerle bir adım daha yaklaşmış olur.

Nazar Ber-Kadem: Salikin yürürken attığı her adımda, kalbini tefrikadan korumak maksadıyla ayakucuna bakmasıdır. [83] Yürürken sağa sola bakan kimsenin ilgisi dağılır. Gözünü şerlerden uzak tutmalı ve kalbini kötü nazarlardan korumalıdır. Kendisi dışındaki işlerden uzak durmalıdır. Gözlerin harama nazar etmesi gönlün kararmasına ve karışık haller içerisine girmesine sebep olur. Yürürken ayaklara bakarak yürümek Peygamber Efendimizin (s.a.v.) uyguladığı bir davranış olup, sünnet-i seniyyeler içerisinde yer almaktadır. Bu sünnette tevazu, edep ve haddini bilmek mevcuttur.[84]

Sefer Der –Vatan: Halktan uzak durup Hakk'a gitmek manasına gelmektedir. Hak yolcusu, sürekli se yir ve sefer hali üzerindedir. Yolculuk, "Batıldan Hakk'a, yanlıştan doğruya, kötülükten iyiliğe, noksanlıktan kemale, zulümden adalete, yanlıştan doğruya ve ataletten gayrete koyulmanın adıdır." "Maneviyat erenleri yolculuk deyince, Hac yapmayı, ilim meclislerine uğramayı, cihada katılmayı, sıla-i rahim yapmayı, haksızlığı önlemek için zorbaların karşısına çıkmayı, hâllerin inkişafını sağlamayı, mübarek yerleri ziyaret etmeyi, şeyhlerle görüşmeyi amaçlamışlardır."[85]

---

[81] Murat Özaydın, "*Şeyh Abdurrahman'a Göre Nakşibendîliğin Onbir Temel Esası*", **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, http://www.esosder.org/, C.13, S.50, Yaz 2014, s.129.
[82] Algar, *"Hâcegân"*, s.431.
[83] Ahmet Vahid Haksever, "*Nakşbendîlik'te Vukûf-ı Zamanî Prensibi ve Şimdiki An Farkındalığı*", **Uluslararası İslam Medeniyetinde Zaman Sempozyumu (08-11 Ekim 2015 Konya)**, C. I, İstanbul 2016, s.176.
[84] İsabaeva, a.g.e. s.141.
[85] Kadir Özköse, *"Sûfî Perspektif"*, **Somuncu Baba Dergisi**, S.62, Aralık 2005, s.16.

Halvet Der-Encümen: Kelimenin Farsça manası, toplum arasında yalnızlık manasını taşımaktadır. Nakşîbendi ıstılahı olarak, halk içinde Allah (c.c) ile baş başa kalabilme sanatını icra etmektedir. Nur suresinde geçen "ticaret ve alışverişin Allah'ı hatırlamaktan alıkoymadığı kişiler" [86] bu prensiple ilişkilendirilmiştir. Nakşibendîlikte sohbet esas alınmıştır. Öyleki Nakşibendîlikte bir başına halvete çekilmek uygun görülmemiş, onun yerine topluluk içerisinde halvet temel alınmıştır.[87]

Nakşibendîliğin bu tarafı onu pasivist olmaktan uzak tutmuştur. Halvete girmekşu şekilde açıklanmıştır: "İbadet, tefekkür ve Allah'ı hatırlamakla (zikir) vakit geçirmek üzere, yalnız başına, küçük, karanlık, boş bir odada yalnız başına oturma" "halvete girmek"olarak ifade edilmiştir.[88]

Yâd Kerd: Daima zikir halinde bulunmaktır. Zikretmek ve hatırlamak manasını taşımaktadır. Tasavvuf yoluna girmiş sufinin şeyhinden aldığı zikir dersini, kalbi veya dili ile icra etmesi anlamına gelmektedir. Sâlikin murakabe mertebesine erdikten sonra yapmış olduğu nefy-u isbât zikridir. Nakşibendî tarîkatının ilk zamanlarında ağız kapalı bir şekilde dil damağa yapıştırılır ve daha sonra "La İlahe İllahlah" zikri sessiz bir şekilde kalbi olarak yapılır.[89]

Baz Geşt: Anlamı matlub ve maksudun sadece Allah rızasını taşımasıdır. Zikir çekilirken Allah'a dönüş, vuslâttan başka bir şey düşünülmemelidir. Zikrullah anında akla gelen her türlü düşünceyi kovmak. Zikir çekerken La İlahe İllallah dedikten sonra "İlâhî ente maksûdî ve rızâke matlûbî" cümlesini tekrarlaması (Allahım! Maksadım sensin, gayem senin rızânı kazanmaktır).[90]

Bu uygulamada ki amaç, sûfînin sadece zikir çekmesi değil, aynı zamanda Kelime-i Tevhîd'in anlamını bilinçaltına koyması ve onu yaşamının bir parçası olarak bilmesidir. Bu sayede zikrullah sûfîyi öyle bir hale getirir ki, sonunda sûfînin gözünden ilahi olanın dışında her şey silinir.

---

[86] Kur'an-ı Kerim, Nur Suresi, 37. Ayeti Kerime.
[87] Hlvet: Halk arasında Hakla beraber olmak.
[88] Ethem Cebecioğlu, **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, Anka Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2005, s.136.
[89]Kadir Özköse,"*Şeyh Hâlid Efendi'nin Divan'ında İnsan-ı Kâmil Düşüncesi"*, **Cumhuriyet İlahiyat Dergisi**, C.XX, S. 2, Sivas 2016, s.407.
[90] İsabaeva, s.g.e. s.141.

Nigâh Daşt: Farsça manası gözü korumak-muhafaza etmek anlamına gelmektedir. Akılda yer eden ve kişiyi sürekli tesir altına alan düşünceleri (havâtır) kontrol altına alıp, Allah (c.c.) dışındaki her şeyi (Masiva)'yı terk etmek, kalbinden çıkarmaktır. Bu durum "havatır"ın yani kalbe ansızın düşen yabancı ve nefyi gelen his ve fikirlerin murakabesidir. Öyle ki, mürid, bin kere Allah'ın ismi şerifini anmış olsa bile hatırına bir an bile olsun başka fikir-düşünce gelmemelidir.[91]

Yâd Daşt: Anmak hiç unutmamak, devamlı zikir halinde olma manasını taşımaktadır. Hak yolcusu her anında ve her mekânda Rabbi ile beraber olmaya gayret etmelidir. Gavs-ı Sâni Hazretleri (k.s.) şöyle buyurmuşlardır: "Yüce Allah'ı zikre devam ediniz. Zikir çekerken uyanık olunuz. Allah zikrini kalbinizin içine yerleştiriniz. Zikir kalbe yerleşince, siz istemeseniz de kalp Yüce Allah'ı zikreder. Midenizi düşünün; o, siz istemeseniz de kendi işini görür. Siz uyurken bile işine devam eder. İçine zikir yerleşen kalp de böyledir."[92]

Vukûf-ı Zamanî: Tasavvuf yolcusunun, sufinin tüm gayretleri ve çabalamalarını bir sonuca erdiren ve onu vasıl olmak istediği en büyük müessir diyebileceğimiz "Vukuf-ı Zaman" Bahâeddin Nakşibend'e (k.s.) göre "sâlikin her an kendine bakıp halinin şükrü mü yoksa özrü mü gerektiğine vâkıf olmasıdır. Bu bir nefis muhasebesi ve vaktin gereklerini yerine getirmektir."[93]

Vukuf-ı Adedi: Zihne havatırın gelmesini önlemek için zikirde sayıya riayetdir. Vukuf-ı Adediye dikkat etmek, zikredenin sadrını genişletirken sayısı belli zikre ayrılan kısa zaman dilimi, bireyin her anda zikre devam melekesini kazanmasında ona yardımcı olmaktadır. Vukuf-ı Adedi, ledün ilminin de kapısı kabul edilir. Belirli sayıda icra edilen nefy ü isbatta mürid, zahiren nefes verirken batındaki hataları da nefyetmektedir.[94]

Vukûf-ı Kalbî: Zikirde kalbe vakıf olmak, kalbe yoğunlaşmakdır.[95] Kalbin sürekli olarak zikir ile uğraşmasıdır. Kalp her an zikir ile meşgul olursa, kişi ihsan

---

[91] Cebecioğlu, a.g.e. s.260.
[92] http://www.naksibendi.com.tr/icerik/101/17/yad-dast, Erişim tarihi: 29.03.2020.
[93] Süleyman Uludağ, "*Vukuf*", **DİA**, C.43, İstanbul 2013, s.131.
[94] Ahmet Cahid Haksever, "*Nakşbendilikte Vukuf-ı Zamani Prensibi ve Şimdiki An Farkındalığı*", **Uluslararası İslam Medeniyetinde Zaman Sempozyumu (08-11-Ekim-2015)**, (Ed: Bilal Kuşpınar), İstanbul 2016, s.177.
[95] Mehmet Saki Çakır, "*Câmiu'l-Usûl ile Âdâb-ı Fethullah Arasında Nefy u İsbât Zikri Erkân ve Âdâbı Bağlamında Bir Mukayese*", **I. Ahmed Ziyâüddîn Gümüşhanevî Sempozyumu (Bildiriler Kitabı)**, (Ed: İhsan Günaydın-Ali Kuzudişli-Âdem Çatak), Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, Gümüşhane 2013, s.392.

mertebesine vasıl olur. O da her an Allah (c.c.) onu gördüğü bilinciyle bilinçlenmektir. Sâlik zikrederken dikkatini kalbe yöneltmelidir. Zikir, kalbe inmeyen sadece ağızda söylenen kuru lafız olmamalıdır. Zira zikirden murad, kalbin zikredilenden haberdar olmasıdır.[96] Onbir esası şiirlerinde Neccâr-zâde şu beyitlerde yansıtmıştır:

*"Bûstân-ı **hûş-der-dem** içredir nâlişleri*

Bülbül-i bâğ-ı Rıza'dır sâlikân-ı Nakşbend

***Hûş-der-dem** âleminde oldu cây-i bî-bedel*

Sünbülistân-ı cenândır âşıka genc-i ferâğ

*Etmesün derbend gafletten **seyahat-der-vatan***

*Mîhmân-ı tekyegâh-ı **hûş-der-dem** olmayan*

Sâbit ol sadr-ı inâbetde efendim dâim

***Hûş-der-dem**le nazar ber kadem et şeyhâne*

*Eyle gelgeşt-i **sefer-der-vatan**-ı ehl-i safâ*

Halvet-i kalbi kıl encümen-i pîrâne

***Seyâhat-der-vatan** eyle bu atvâr-ı kuyûd içre*

Vücûd-i mutlakı seyreyle mir'ât-ı şühûd içre

*Her lahza **hûş-der-dem** edip bâz-geşt eder*

Meydân-ı dilde rûz-i şebân Şâh-ı Nakşbend

---

[96] Âdem Vural Çatak, "*Ahmet, Seyyid Ali Harpûdî ve Risâle-i Beyân-ı Tarîk-i Nakşibendî Adlı Eseri Tahlil ve Tercüme*", **Fırat Üniversitesi Harput Uygulama ve Araştırma Merkezi Uluslararası Harput'a Değer Katan Şahsiyetler Sempozyumu (14-16 Mayıs Elazığ)**, Elazığ 2015, s.134.

Şehrâh-ı meskenetde ***nazar-ber-kadem*** *yürür*

Yektâ süvâr-ı kişver-i cân Şâh-ı Nakşbend

Halvet-der-encümen*de* ***sefer-der-vatan*** *eder*

Vâlâ cenâb-ı kevn-u mekân Şâh-ı Nakşbend

Hemvâre ***yâd-kerd*** *[u] hemîşe* ***nigâh-dâşt***

Eyler bu yolda devr-i revân Şâh-ı Nakşbend

Add-i vukûf*-u râbıta-i* ***yâd-dâşt***

Reftâr-ı râh-ı nûr-i cenân Şâh-ı Nakşbend

On bir tarîk üzredir atvâr-ı sâlikân

Budur tarîk-i Hâce Gelân Şâh-ı Nakşbend."[97]

3. 3. Nakşibendî Tarîkatı'nın Yayılışına Katkı Sağlayan Zatlar

3. 3. 1. Alâeddîn Attar

Bahaeddin Nakşibend'in öğrencisi ve damadıdır. Alâuddin Attar hazretleri Buhara'da zengin bir aileden gelmektedir. Döneminde yaygın olan sufiliğe o da katılmıştır. Bahaeddin Nakşibend Hazretlerinden etkilenmiş ve ona intisap etmiştir. O dönemde yaşamış Seyyid Şerif Cürcani ilmi kişiliği yüksek, tanınmış bir âlim kimse idi. Alâeddîn Attâr hazretlerinden övgüyle bahsetmiştir. Buradaki detay ise devrin önde gelen âlimlerinin de tarikat şeylerine karşı olumlu düşünce içerisinde olmaları ve onlara itibar etmeleridir.[98]

---

[97] Halil İbrahim Şimşek, *"Mesnevîhân Bir Müceddidiyye Şeyhi: Neccârzâde Mustafa Rıza'nın Hayatı ve Tasavvufî Görüşleri"*, **Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi**, S.14, Ankara 2005, s.170.
[98] Ferid Aydın, **Tarîkatta Râbıta ve Nakşibendîlik**, Süleymaniye Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, s.162.

Alâeddin Attar Hazretleri, Bahaeddin Nakşibend Hazretlerinin yanında tasavvuf eğitimine devam etmiş, zaman içerisinde Nakşibend Hazretlerinin müridleri arasında ön plana çıkmış ve önemli müridi ve halifesi olmuştur. Nakşibend Hazretlerinin halifesi olduktan sonra, Harezm'e gitmiş orada tasavvufi sohbetler eşliğinde irşad faaliyetlerinde bulunmuştur. O dönemlerde sesli (cehrî) zikir esas alınırken Alâeddîn Attâr Hazretleri sessiz (hafî) zikri tercih etmiştir. Nefy ve ispat usulü üzerinde çok fazla durmamış, daha çok murakabe esasları üzerinde durmuştur.[99]

Alâeddin Artar (k.s.) yaşamını yitirmeden evvel belli bölgelerden sorumlu tuttuğu çok sayıda halife tayin etmiştir. Nakşibendîyye, tayin edilen bu halifeler aracılığıyla varlığını sadece Buhara'da değil Buhara'nın dışında da gösterebilmiştir. Talebelerinden Seyyid Şerif Cürcani'nin, "Hace Alâeddin Artar'ın hizmetine girmeden Allah Teâlâ'yı tanıyamadım"dediği rivayetler arasındadır.

Molla Cami ve Neval'in şeyhi Sadeddin-i Kaşgari'nin mürşidi Mevlana Nizameddin Hamüş ile Ubeydullah Ahrar Hazretlerinin şeyhi Ya'kûb-ı Çerhi Nakşîbendîliğin yayılmasında Alâeddin Attar Hazretlerinin önemli talebeleri ve halifelerindendir.[100] Ya'kûb Çerhi Alâeddin Attar'ın yanında önemli bir yer edinmiş, onun sevgisini kazanmış ve en son Alâeddin Attar'ın vefat etmesiyle birlikte ondan sonra posta kendisi geçmiştir.[101]

3. 3. 2. Muhammed Pârsâ

Muhammed Pârsâ diye bilinen "Celâleddîn Ebulfeth Muhammed b. Muhammed b. Mahnûd el- Hâfizî el-Buhârî", Orta Asya'da Timurlular döneminin önde gelen âlim ve mutasavvıflarından biridir. Gençliğinde Bahâeddin Nakşibend'e intisap edip riyâzat ve mücâhedeye yönelmiştir. Muhammed Pârsâ, cezbe ve istiğrâkı sahvına galib olan birisiydi. Halkı irşat etmek için sahv ve temkin hali gerekiyordu. Bunu bilen Pârsâ şeyhi Bahâeddin Nakşibend vefat edince halifelerinden olan Alâeddîn

---

[99] Kadir Özköse-Halil İbrahim Şimşek, "*Alâeddîn Attâr (k.s)*", **Somoncu Baba (İlim Kültür Dergisi)**, Yıl: 24, S.205, Kasım 2017, s.13.
[100] Hamid Algar, "*Alâeddin Attâr*", **DİA**, İstanbul 1989, s.320.
[101] Memmedov, a.g.e. s.286.

Attâr'a intisap etmiştir. Daha sonra da Alâeddîn Attâr hazretlerinin vefatıyla Buhara'da irşada başlamıştır.[102]

Pârsâ lakabını şeyhinden almıştır. Rivayetedilene göre, şeyhine intisap ettiği daha ilk yıllarda bir hizmet verilir niyetiyle aralıklarla şeyhinin kapısında beklermiş. Bir gün yine şeyhinin kapısında beklediği sırada dışarıdan gelen, şeyhinin hizmetinde olanlardan birisi onu kapın önünde beklerken görmüş ve yanı başından geçip şeyhinin yanına varmıştır. Şeyhi kapıda biri olup olmadığını sual etmiş, evet kapıda Pârsâ bir genç bekliyor, diye suali cevaplamıştır. Bu cevabın üzerine Bahaeddin Nakşibend yüzünde beliren tebessümle dışarı çıkmış ve Muhammed'e yaklaşarak "Sen pârsâ bir gençmişsin. Bundan sonra adın Muhammed Pârsâ olsun" demiş ve o günden sonra adı Muhammed Pârsâ olarak anılır hale gelmiştir.

Muhammed Pârsâ'nın yüksek şahsiyetinin belirgin özelliklerinden birisi, Nakşibend hazretlerinin büyük teveccühlerine mazhar olmasıdır. Nakşibend Hazretleri onunla ilgili şöyle demiştir: "Hacegân sisilesi yoluyla aldığım hiçbir emanet yoktur ki hepsini de ona vermiş olmayayım." Ondan asla incinmedim. İhvanımızdan bizi incitecek haller sâdır olmuştur, fakat ondan böyle bir şey biz görmemişiz.[103] İşte bu sözler Muhammed Pârsâ hazretlerinin şahsiyetinin ne kadar büyük olduğunu bizlere göstermektedir.

Muhammed Pârsâ bir yandan irşad faaliyetini sürdürürken diğer taraftan da dini araştırmalarına, öğrenimlerine devam etmiştir. Bir yandan din ilimlerini ihdas ederken diğer yandan da hadis çalışmalarını sürdürmüştür. Ayrıca irşad vazifelerine devam ederken Timur Hanedanlığı ile yakın münasebetler kurmuştur. Zamanın Horasan Valisi Şahruh ile yakın ilişkiler içerisinde olması, Şahruh'un onun isteklerine önem verip yapması, bazı kimseler tarafından pek hoş karşılanmamış, başşehir olan Semerkand'ın hükümdarı Mirza Halil'e ziyadesiyle rahatsızlık vermiştir. Bunun üzerine Şahruh, Muhammed Pârsâ'yı korumak için bozkırlarda hayat süren göçebe insanlara İslamiyet'i yaymakla vazifelendirip Buhara'dan uzak tutma gayreti içerisine girmiştir. Fakat bu esnada Şahruh, Mirza Halil'e savaş açmış,

---

[102] Necdet Tosun, "*Tasavvufta Hâcegân Ekolü* (XII-XVII)", **Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi** Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2002, s.101-103.

[103] Hâce Muhammed Parsâ, **Tevhide Giriş "Faslu'l Hitap" Tercümesi**, (Çev. Ali Hüsrevoğlu), Erkan Yayınları, İstanbul 1988, s.5-6.

savaştan galip ayrılınca Muhammed Pârsâ Hazretleri'nin Buhara'dan ayrılması için bir neden kalmadığından Muhammed Pârsâ da Buhara'da kalmıştır.[104]

3. 3. 3. Mevlânâ Ya'kûb Çerhi

Tasavvufa girişi gençlik yıllarında gördüğü bir rüya sonucu olmuştur. Rüyasında Hızır Aaleyhisselamı gördüğünü ve onun tavsiyeleri üzerine ilim öğrenmeye başladığını dile getiren Ya'kûb Çerhi, kısa bir süre Herat'ta ilim tahsil görmüş ve 1380 yılında tefsir ve fıkıh ilmi öğrenmek üzere Buhara'ya gitmiştir. Bir müddet sonra Mısır'a gitmiş ve Şehabeddin es-Sayrami'den ders almıştır. Dönemin Zeyniyye Tarikatının pîri Zeynüddin el-Hâfî de Pârsâ Hazretleri gibi Sayarami'den ders almış ve Pârsâ Hazretleri ile ders arkadaşı olmuştur. Çerhî Buhara'ya döndüğü vakit Nakşî tarîkatı şeyhi Şah-ı Bahâeddin Hazretlerine bağlanmıştır. Nakşibend Hazretlerinin vefat etmesi sonucu uzun yıllar halifesi Alâeddin Attâr Hazretlerinin sohbetlerine katılmıştır. Alâeddin Attâr Hazretlerinin vefat etmesi üzerine (802/1400) irşad hizmetine Hisârışâdmân civarındaki Hülgatû köyünde kurmuş olduğu tekkede başlamıştır. Önde gelen müridlerinden Ubeydullah Ahrar Hazretleri Nakşibendîliğin yayılmasında önemli hizmetlerde bulunmuştur.[105]

Mevlana Yakub-i Çerhî asıl adı, "Ya'kub b. Osmân b. Mahmûd el-Gaznevî el-Çerhî"dir. Mevlana Yakub-i Çerhî dünyaya gözlerini bugün Afganistan sınırları içerisinde yer alan Çerh ilinde açmıştır. Herat, Mısır ve Buhara gibi şehirlerde tahsil hayatı yaşayan Yakub-i Çerhi pek çok tasavvufi ve dini konularda eser kaleme almıştır. Bunun yanı sıra Kur'an-ı Kerim'in Fatiha suresi ile 29. ve 30. cüzlerinin tefsirini Farsça olarak yapmıştır.[106]

3. 3. 4. Ubeydullah Ahrar Hazretleri

Nakşibendî tarîkatının yayılmasında önemli bir yere sahip olan bir diğer tasavvuf erbabı kişi de Ubeydullah Ahrâr Hazretleridir. Taşkent'te dünyaya gelmiş, Semerkand'ta ise yaşamını yitirmiştir. Ubeydullah Ahrâr Hazretleri bazı Timurlu

---

[104] Hamid Algar, "*Muhammed Parsa*", **DİA**, C.30, İstanbul 2005, s.563.
[105] Arif Nevşahi, "*Ya'kub-i Çerhi*", **DİA**, C.43, İstanbul 2013, s.281.
[106] Emek Üşenmez, "*XVI. Yüzyıl Doğu Türkçesi İle Yazılmış Bir Kur'an Tefsiri: Tercüme-i Tefsir-i Yakub-i Çerhî* (H. 993/M. 1585)", **Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi**, Sayı: 3/1, 2014, s.167.

hanedan mensuplarından bir takım yöneticilerle yakın ilişkiler içerisine girmiş, "Risâle-i Vâlidiyye Fıkarât ve Şerh-i Havrâiyye" gibi Farsça yazılmış bazı eserleri bulunmaktadır. Şeyhliği zamanında çok sayısa talebesi olmuş ve birçok mürid yetiştirmeyi başarmıştır. Yine gençlik yıllarında hasta bakıcılığı yapmış ve onlardan hastalık kapmasına rağmen bu hizmeti bırakmamıştır. Herat'a geldikten sonra insanlara hizmet vermek maksadıyla kimi günler hamamda para almadan sırf Allah (c.c.) rızası için insanları keselemiş, halkın sevgisini elde edip gönüllerini hoş etmenin Allah (c.c.) katında nafile ibadet etmekten, zikir ve murakabeden daha büyük bir amel olduğunu savunmaktadır.[107]

Nakşibendiyye tarîkatının Mâveraünnehir'de ve çevresinde yerleşip yayılmasında en önemli rol şüphesiz ki Nakşibendî tarîkatında yetişmiş, müridlikten mürşitlik makamına ulaşmış olan Hâce Ubeydullah Ahrar Hazretleridir.[108] Ubeydullah Ahrar Hazretlerinin sahip olduğu güçlü manevi kişiliği sayesinde sadece kendi müridleri tarafından değil diğer bölgelerde de bulunan müridler çevresince de cezbedici bulunmuştur. Bu durum Ubeydullah Ahrâr Hazretlerinin Nakşibendîliği yaymasında işini kolaylaştıran etkenler arasındadır.

Buhara civarında ikamet eden Nakşîlerin bir bölümü Mevlana Arif ve Muhammed Parsa ile sürdürülen kolun temsilcileri olmasına rağmen, Semerkand'da yaşayan Ubeydullah Ahrar Hazretlerine bağlanmışlardır. Bu dönemde Semerkand Nakşibendî tarîkatının merkez konumu haline gelmiştir.[109]

Transoxiana'da en fazla toprak parçasını elinde bulunduranlardan biri olan ve Doğu Timur İmpratorluğu'nun büyük bir kısmına hükmeden Ubeydullah Ahrar Hazretleri yaşadığı dönem içerisinde Transoxiana'yı, İslami yaşantıdan uzak bir hayat süren Moğol kültüründen ve kanunlarından korumak ve kurtarmak için gayret göstermiştir.[110]

---

[107] Tosun, *"Nakşibendiyye"*, s.616.
[108] Abdurrahman Acer, *"Fıkarât'ta Öne Çıkarılan Konular Çerçevesinde Hâce Ubeydullah Ahrâr'ın Tasavvuf Anlayışı"*, **Uluslararası Bahâeddin Nakşibend ve Nakşibendîlik Sempozyumu**,1.Baskı, İstanbul 2016, s.19.
[109] Rauf Memmedov, **Nakşibendîliğin Oluşum Tarihi**, İcmal Yayınları, 2016, s.314.
[110] Şimşek. a.g.e. s.4.

Vahdet-i Vücûd düşüncesini benimsemiştir. *Fıkarat*[111] adlı eserinde şu sözlerine yer vermiştir. "Sâlik, kelime-i tevhid zikrine devam edip tasavvuf yolunda ilerledikçe, önce Lâ ma'bûde illallah: Allah'tan başka yönelinecek ve arzu edilecek bir şey yoktur, daha sonra da Lâ mevcûde illallâh: Allah'tan başka varlık yoktur, duygu ve düşüncesine ulaşır."[112]

3. 4. Nakşibendîliğin Anadolu'ya Gelişi

Yaklaşık XIII. yüzyılın başlarından itibaren Anadolu'nun büyük kısmının İslam'a açılmasının bir neticesi olarak çeşitli tasavvuf akımları ile bunların müntesipleri olan şeyhlerin ve dervişlerin Anadolu'ya geldiklerini söyleyebiliriz. Anadolu coğrafyası tasavvuf akımları ve tarîkat mensuplarının yerleşmesi ve yayılması açısından oldukça önemli bir yere sahip olmakla beraber uygun koşulları sağlamaktadır. Tarîkat ve tasavvuf erbabı grupların Anadolu'ya yerleşmesi ile birlikte Anadolu coğrafyasında yer alan siyasi yöneticiler bu tarikat üyeleri aracılığıyla halkın gözünde siyasi otoritelerini kuvvetli kılacak manevi bir kaynak sağlama olanağı elde etmişlerdir. Özellikle Moğolların Orta Asya'yı ve ardından İran ve Irak'ı istila etmeleri sebebiyle Kübreviye, Sühreverdiye, Rıfaiye ve Kadiriye gibi tarikatlar Anadolu'ya göç etmişlerdir. Anadolu'ya dışarıdan gelen bu tarikatlara daha sonra Nakşibendî'ye ve Halvetiye gibi tarîkatlar da eklenmiştir.

Söz konusu tasavvufi akımlar ve tarîkatlar, Beylikler ve Osmanlı dönemlerinde Anadolu ve Balkanlarda çok önemli roller oynamışlar, varlıklarını günümüze kadar devam ettirmişlerdir. Moğolların 1242 tarihinde Erzurum'u işgal etmeleri, Sivas ve Kayseri'yi yağmalamaları sonucunda meydana gelen yıkım ve huzursuzluk ortamında her meslek sınıfından kişilerin yanı sıra, âlim, şair ve tasavvuf erbabı Anadolu'nun doğusundan batısına doğru göç gerçekleştirmiştir. Bu dönemde Mısır, İran ve Kırım medreselerinden gelen müderrisler, Selçuklu ve İlhanlı bürokrasisine mensup devlet adamları Moğolların tazyiki ile Anadolu'ya gelmişlerdir. Anadolu

---

[111] Vahdet-i Vücûd düşüncesini benimseyen Ubeydullah Ahrâr'ın sohbetlerinde Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin eserlerinden nakiller yaptığı belirtilir. Fıkarât adlı eseri bu düşünceler ışığında kaleme almıştır. Necdet Tosun, "*Ubeydullah Ahrâr*", **DİA**, C.42, İstanbul 2012, s.19.

[112] Necdet Tosun, "*Orta Asya'da Tasavvuf*", **Orta Asya'da İslam: Temsilden Fobiye**, (Ed: Muhammed Savaş Kafkasyalı), C.1, Ankara-Türkistan-2012, s.517.

topraklarında tasavvuf faaliyetlerinin temeli yukarıda kısaca değindiğimiz Moğol istilası önünden gelen göçler sırasında atılmıştır.[113]

Osmanlılar Selçukların bütün mirasına sahip olmuşlardı. Dinî ahval İslâmlaşmanın gittikçe terakki etmesinden başka bir değişme görmemiştir. Bu yeni sultanlar zamanında ise önceden olduğundan çok daha geniş bir mikyasta genç Osmanlı Devleti'nin manevî ve dinî hayatına tesir itibarıyla kendisine azîm bir şiddet ve vüs'at atıf ve izafe edilmesi lazım gelen Şark meczuplarının memlekete gelip toplanmaları hadisesi vuku bulur.[114]

XIII. yüzyılda Anadolu, Selçuklu, Irak ve Horasan mekteplerinden çıkmış, popüler görüşlerin, çeşitli tarikatların buluşma noktaları haline gelmiştir. Bu sufi kesimi ile tarikatların Anadolu topraklarına girişleri İran ve Arap toprakları üzerinden gerçekleşmiştir. Rifaiyye ve Kadiriyye tarîkatlarının Anadolu'ya girişleri ise Irak üzerinden gerçekleşmiş ve buralarda kendilerini destekleyecek birçok destekçi bulmuşlardır. Böylelikle bu topraklara sıkı sıkıya yerleşme imkânına sahip olmuşlardır.[115]

Genel bir ifade ile tarîkatların Anadolu topraklarına gelişi bu hadiseler neticesinde vuku bulmuştur. Bizim daha çok ilgileneceğimiz tarikat Nakşibendî Tarikatı olduğundan bu konu üzerine daha detaylı bilgilere sahibiz. Daha önce de bahsettiğimiz gibi Nakşibendî tarîkatı Hacegân yolunun bir devamı niteliğinde olup Bahaeddin Nakşibend Hazretlerinden sonra ismini genel manasıyla kazanmıştır. Halifeleri zamanında tarîkat geniş coğrafyalara yayılma imkânı bulmuş, farklı kollara ayrılarak daha da genişlemeye devam etmiştir. XIV. yüzyılın ortalarında Buhara'da ortaya çıkan Nakşibendî tarîkatının Anadolu'ya gelişi, Nakşibend Hazretlerinin halifeleri arasında yer alan Hâce Rükneddin Mahmud tarafından gerçekleştirilmiştir.

---

[113] Hasan Demirtaş, **Nakşibendîlik'in Anadolu'da Ortaya Çıkışının Belgesi: Şeyh Hâce İshak er-Rumî Vakfiyesi**, (Ed: Hüseyin Çınar-Fatih Müderrisoğlu), Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 2018, s.24.
[114] Fransız Babınger-Fuat Köprülü. **Anadolu'da İslamiyet**. (Çev: Ragıb Hulusi). İnsan Yayınları. Eylül 1996. s.17.
[115] Ahmed Yaşar Ocak, **Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhitler (15.-17. Yüzyıllar)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, s.174-175.

Bu geliş 1404-405 tarihlerinde Amasya'da kurulan Mahmud Çelebi Tekkesi aracılığı ile meydana gelmiştir.[116]

Nakşibendîlik'in Osmanlı'da yaygınlaşması Ahrâriye kolunun Anadolu'ya gelmesi ile hızlanmıştır. Özellikle tebliğ ve irşad vazifesi ile İran ve Anadolu'ya yönelmiş olan Ubeydullah Ahrar Hazretleri, yabancı müridlerinin memleketlerine döndükleri zaman tarikatlarıyla ilgili neşr faaliyetleri yürütmelerini kendilerine önemle izah etmiştir.[117]

Molla İlahi Nakşibendîyye'nin Osmanlı topraklarına ulaşmasında büyük önem taşımaktadır. Kütahya'ya bağlı Simav kasabasında dünyaya gelmiştir. Tahsil hayatına Simav'da başlamış, ardından İstanbul' a gelerek Zeyrek Medrese'sinde ilim hayatını devam ettirmiştir. Bu arada kendisinden eğitim gördüğü Mevlana Ali et-Tûsi'yle birlikte Horasan bölgesine gitmiştir. Burada geçirdiği zaman zarfı içinde tasavvufla ilgilenmiş ve sufilerle vakit geçirmeye başlamıştır. Tasavvufta öyle bir hal almış ki, yazdığı kitaplardan elde ettiği paraları ihtiyaç sahiplerine dağıtmıştır. Semerkand'ın önemli tasavvuf ehli kişilerinden olan Ubeydullah Ahrar Hazretlerine intisap etmiştir.

Tasavvuf yolunda seyrü sülükünü tamamlayarak icazetini alıp Buhara'ya varmıştır. Daha sonra mürşidi ona irşad alanı olarak Anadolu'yu göstermiştir. Anadolu'ya ikinci gelişi olan Molla İlahi bu kez sadece bir tasavvuf erbabı olarak değil, aynı zamanda Ubeydullah Ahrar Hazretlerinin halifesi ve Nakşibendî tarîkatının önemli bir temsilcisi vasfıyla Anadolu'ya gelmiştir. Medrese tahsili olan Molla İlahi kısa sürede etrafına kalabalık bir kitle toplamaya muvaffak olmuştur. Halkın bu Nakşî şeyhine artarak devam eden rağbetinin, zaman içinde Anadolu'yu Nakşîler için Semerkand ve çevresinden sonra ikinci büyük merkez durumuna getirdiği söylenebilir.[118]

---

[116] Reşat Öngören, "*Osmanlı Türkiye'sinde Tarikatlar*", **Türkiye'de Tarîkatlar: Tarih ve Kültür**, (Ed: Semih Ceyhan), İsam Yayınları, Ocak 2015, s.78.
[117] Demirtaş, a.g.e. s.33.
[118] Reşat Öngören, **Osmanlılarda Tasavvuf Anadolu'da Sûfîler, Devlet ve Ulemâ (XVI. Yüzyıl)**, İz Yayıncılık, İstanbul 2000, s.118.

Molla İlahi tekrar Anadolu'ya geldikten sonra şöhreti kısa sürede Simav'dan bütün Anadolu'ya yayıldığı gibi İstanbul'a da ulaşmıştır. Şöhreti İstanbul'a kadar uzanan Molla İlahi İstanbul'dan davet almış, fakat yerine halifesi Seyyid Ahmed'i göndermiştir. Seyyid Ahmed İstanbul'a geldiği vakit Şeyh Vefâ Zaviyesi'nde misafir edilmiştir. Buradan şeyhine bir mektup yazarak Simav'da kalmasının doğru olacağını bildirmiştir. Molla İlahide İstanbul'a pek gitme taraftarı olmadığı için bu mektup Molla İlahi'nin memleketinde kalma düşüncesini iyice pekiştirmiş ve İstanbul'a gitme işini bir süre ertelemiştir.[119]

Molla İlahi'nin İstanbul'a gidişi ancak Fatih Sultan Mehmet'in vefat etmesinde sonra Manisa Kazaskeri Çelebi Muhyiddin'in ısrarlı daveti neticesinde gerçekleşmiştir. İstanbul'da kendisine ve müridlerine özel tahsis edilen dervişanelerde kalmayı kabul etmeyerek, eski, terk edilmiş Zeyrek Medresesi'nde kalmayı uygun görmüştür. İstanbul'da tasavvuf yaşantısına devam eden Molla İlahi'nin, tasavvuf konuları üzerindeki konuşmaları dikkatleri bir kez daha üzerinde toplamış ve devlet erkânının dikkatini çekmiştir. Kısa bir süre içerisinde etrafı kalabalıklaşan Molla İlahi, daha sakin bir yere gitmeyi aklına getirmiş ve Evrenoszade Ahmed Bey ona Selanik'e kırk kilometre mesafede Vardar Yenice'yi önermiştir. Evrenoszade'nin teklifine sıcak bakan Molla İlahi kalan ömrünü burada yaptırdığı hankahda geçirmiş ve oradan ayrılmamıştır.[120]

Molla İlahi gibi halifelerinin de Nakşibendîliğin Anadolu'da yayılmasına önemli katkıları olmuştur. Halife Emir Buhârî Nakşibendîliğin Anadolu'da yayılması için halifesi Pîrî Halife Hamîdî Anadolu'ya göndermiş, şeyhinden icazet alan Halife Hamîd memleketi Isparta'ya yerleşmiş ve irşad faaliyetlerini memleketinde sürdürmüştür. Halife Hamid sayesinde Anadolu'nun Simav ilinden sonra başka bir ili daha Nakşibendîlikle tanışmıştır.[121]

Emîr Buhari İstanbul'da irşad faaliyetlerini ilk önce Fâtih Cami civarında bulunan evinde yürütmüş, müridlerinin eğitimlerini burada sağlamıştır. Fakat zamanla artan mürid sayısıyla burası yetmez hale gelmiş ve II. Beyazıd'ın desteğini alarak Fatih

---

[119] İrfan Gündüz, **Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri**, Seha Neşriyat, İstanbul 1984, s.49.
[120] Kara-Algar, Abdullah-i İlâhî, s.111.
[121] Tosun, *"Nakşibendiyye"*, s.631.

semtinde bir tekke tesis etmiş, irşad faaliyetlerine burada devam etmiştir. Bunun akabinde Ayvansaray'da Dervişzade sokağında ikinci bir tekke daha kurulmuştur. Emir Buhari'nin müridlerinin sayısı daha da artınca burasıda yeterli gelmemiş, biri Ayvansarada diğeri ise Edirnekapı'da olmak üzere iki tekke daha yaptırmıştır.[122] .Bu tekkeler sayesinde Nakşibendîlik hızla yayılma imkânı bulmuştur. Nakşibendî tarîkatının Ahrariyye kolu, XVIII. yüzyılda Müceddidiye'nin yükselişine kadar İstanbul ve Anadolu'nun her tarafında irşad faaliyetlerini icra etmişlerdir.[123] Müceddidiye yaygınlaşınca temsiliyet gücünü yitirmiştir.

3. 4. 1. Müceddidiyye

Şeyh Muhammed Bâkîbillah Afganistan'ın Kâbil şehrinde doğmuştur. Tasavvufi bir kişiliği olan Muhammed Bâkîbillah, Buhâra'da Nakşî-Ahrârî şeyhlerinde Muhammed Emkenegî'ye intisap etmiştir. Daha sonra halifelik alarak irşad faaliyetlerini yürütmek üzere Hindistan'a yolculuk yapmıştır. Bâkibillahı'ın Dehli'de kurmuş olduğu dergâhta ilmi tahsilini tamamlayan, orada yetişen Şeyh Ahmed Farukî (İmam-ı Rabbânî), "Müceddid-i Elf-i Sâni" ünvanlarını alan kurucusu olduğu Nakşibendî tarîkatının kolu, "Müceddidiyye" olarak adlandırılmıştır.[124]

İmam-ı Rabbânî Hazretleri İslâm âleminde en çok bilinen Hint-Pakistan kökenli sûfî olma özelliği taşımaktadır. İmam Rabbani Hazretlerinin yazmış olduğu 536 mektubun bir araya getirilmesinde oluşan *Mektubât* adlı eseri birçok dile çevrilmiştir. Tasavvuf felsefesini ve uygulamalarını en ince ayrıntısına kadar ele alan bu büyük eser, ulemaların gayreti neticesinde Nakşibendiyye Müceddidiye kolunu Hindistan topraklarından Orta Asya'ya, Osmanlı Devleti'ne ve Çin topraklarına kadar ulaşmasına vesile olmuşlardır.[125]

Nakşibendîyye'nin Mücedidiyye kolu geniş coğrafyalara yayılmış ve buralarda Nakşibendîliği yaymışdır. Mücedidiyyenin yayıldığı en önemli yerler arasında olan Orta Asya Nakşibendîliğin kolu Müceddidilik ile Muhammed Ma'sum'un halifeleri

---

[122] Öngören, Osmanlılarda Tasavvuf, s.119-120.
[123] Algar, *"Nakşibendiyye"*, s.338.
[124] Abdulcebbar Kavak, "*Müceddidî Şeyhi Mevlânâ Halid El-Bağdadinin Ortadoğu'daki Misyonu"*, **Ağrı İslami İlimler Dergisi**, C.1, S.1, Ağrı 2017, s.2.
[125] Arthur Buehler, "*Tecdîd Anlatıları: Müceddid-i Elf-i Sâni' Olarak Ahmed Sirhindî"*, (Çev: Mehmet Atalay), **Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S. 5, 2014, s.72.

arasında yer alan Hacı Habîbullah Buhârî ile tanışmıştır. Ancak Hacı Habibullah Nakşibendî tarîkatının ortaya çıktığı, merkezi konumunda bulunan Buhara bölgesine öncelik vermiş ve tarîkatı bu coğrafyada ihyâ etmesiyle bilinmiştir.[126] Orta Asya'nın kuzeyinde yer alan İdil-Ural bölgesi Mücedidiliğin ulaştığı-yaşandığı bir başka bölgedir. Bu bölgeye Nakşibendîliğin ulaşmasında Mekke, Buhara ve Kâbil şehirlerinde yaşayan tasavvuf ilmine sahip bir kısım insanların vesile olduğu bilinmektedir. XVIII. yüzyıl sonrası Müceddidilik hızla yayılmaya başlamıştır.[127]

Nakşibendîyye'nin bir kolu olan Müceddidiyye Anadolu topraklarına iki aşama sonrası ulaşmıştır. XVII. yüzyıl sonlarına gelindiğinde Muhammed Murâd Buhârî Şam'dan İstanbul'a gelerek Müceddidiyye'nin Anadolu'ya taşınmasında önemli rol oynamıştır.

Anadolu'ya Müceddidiyyeyi ulaştıran bir diğer kişi ise Yekdest Ahmed-i Curyanî olmuştur. Mekke'de yetiştirdiği, halifelik verdiği kişileri Anadolu'ya gönderen Curyanî Anadolu'nun Müceddidiyye ile buluşmasına vesile olmuştur. Müceddidiyye'nin Anadolu'ya taşınmasının ilk aşamasını gerçekleştiren Murâd-ı Buhari, 1681 yılında İstanbul'a gelerek irşad faaliyetlerine başlamış ve ona burada bir tekke vakfedilmişdir. Bu tekke sadece Murad-ı Buharî döneminde faaliyet göstermemiş, vefatının üzerinden uzun yıllar boyunca da tekkede irşad faaliyetleri devam ettirilmiştir. Bu tekkede yetişen mutasavvıflar Müceddidiyye'nin Anadolu'da yayılamasında etkin rol oynamışlardır. Anadolu'nun Müceddidiyye ile tanışmasına vesile olan Yekdest Ahmed-i Curyani, halifeleri aracılığı ile Nakşibendî kolu Müceddidiyye'yi Anadolu'da temsil etmiştir. "Ebu Abdullah Muhammed-i Semerkandî" ve "Mehmed Emin-i Tokâdî" gibi halifelerini Anadolu'ya gönderen Curyâni, Müceddilik'in yayılmasına dolaylı yoldan katkı sağlamıştır.[128]

Müceddiyeyi İstanbul'a getiren Muhammed Murad Buhari (v.1720), tarikatın kurucusu Ahmed Sirhindi'nin halifelerinden Muhammed Ma'sum'un müridididir. Müceddidiye 1681-1686 arasında İstanbul'da hızla yayılmaya başlamıştır. Müceddidiyye XVII. yüzyılın sonlarından itibaren İstanbul'da dikkat çekmeye

---

[126] Algar, *"Nakşibendiyye"*, s.339.
[127] Tosun, Orta Asya'da Tasavvuf, s.516.
[128] Halil İbrahim Şimşek, *"Anadolu Müceddidilerine İlişkin Bazı Tarihi Bilgilerin Kullanılışı Üzerine Bir Değerlendirme"*, **Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. 1, S.2, 2002/2, s.216.

başlamış ve devlet ricali tarafından karşılık bulmuş ve bürokratlar arasında yayılmıştır.[129]

XVIII. yüzyıla gelindiğinde Nakşibendî şeyhlerinden Mazhar Cân-ı Cânân'ın gayretleri neticesinde tekrardan Hindistan ve çevresinde yoğunlaşan Müceddidiyye, onun halifesi Şah Dihlevî zamanında Hicaz bölgesinde etkili olmaya başlamış ve nihayet Halid-i Bağdâdî ile tüm Ortadoğu'ya yayılma fırsatını yakalamıştır. Nakşibendîlerin Batı Asya ve Ortadoğu'daki çalışmaları, XIX ve XX. yüzyıllardaki toplumsal ve siyasi birçok harekete cesaret ve esin kaynağı olmuştur.[130]

Müceddidiliğin vizyonu, İslam âleminin Hz. Peygamber (sav)'in belirlediği usul ve esaslar çerçevesinde yeniden teşekkülü, siyasî, kültürel ve toplumsal kurumların çağın gerektirdiği yeniliklerle donatılarak Sünnet-i Seniyye'ye uyumlu hale getirilmesidir.

Müceddidiliğin misyonu, İslam dünyasında Hz. Peygamber'in Sünnetine uygun olarak siyasî, toplumsal, kültürel ve ahlakî dönüşümün sağlanması için ilmî yetkinliğe ve tasavvufî derinliğe sahip âlimlerin bu uğurda çalışmasıdır.[131]

3. 4. 2. Halidiyye

Müceddidiyyenin yayılışı silsilenin büyüklerinden olan Abdullah ed-Dihlevi ile büyük gelişme kaydetmiştir. Abdullah ed-Dihlevi'nin birçok halifesi olmuştur, fakat bunlar içerisinde en meşhur halifelerinden birisi Mevlânâ Hâlid el-Bağdâdî'dir. Abdullah ed-Dihlevi tarikatın Batı Asya'da yayılması için Mevlânâ Hâlid el-Bağdadi'ye geniş yetkiler vermiştir. Mevlânâ Hâlid el-Bağdâdî ile Nakşibendî'ye tarîkatında, "Halidilik" ismiyle yeni bir kol oluşmuş ve bu Halidilik kolu hemen neredeyse tüm Arap coğrafyasında, Türkiye'de ve Kürt nüfusunun fazla olduğu yerlerde yayılarak Müceddidiye kolunun yerini almıştır.[132]

---

[129] Abdülkerim, a.g.e. s.68-69.
[130] Abdulcebbar Kavak, **Mevlânâ Hâlid-i Nakşibendî ve Hâlidîlik**, Nizamiye Akademi, İstanbul 2016, s.192-193.
[131] Kavak, Müceddidî Şeyhi Mevlânâ Halid, s.3.
[132] Nazım Çınar, *"Hâlidîliğin Anadolu'da Yayılmasında Etkin Bir Mutasavvıf "Ahmed B. Süleyman El-Ervadi"*, **Mevlânâ Hâlid-i Bağdadi ve Osmanlı Toplumunda Halidilik, Çalıştay ve Paneli (Bildiriler)**, (Ed: Abdulcebbar Kavak), Ağrı 2016, s.107-108.

Nakşibendîyye'nin iki kolunun (Ahrariyye ve Müceddidiye) daha önce Anadolu'ya gelip burada Nakşîliği yayması Halidiyye koluna zemin hazırlayıp kolaylaştırıcı vazife gördüğü, Halidiyye'nin de bu nedenle Anadolu'da etkinliğini daha da artırdığı muhakkaktır.

Halid-i el-Bağdadi'nin seyr-ü sülük prensibine bağlı ve "zikr-i hafî"yi benimsemiş Nakşibendîyye tarîkatının "usûl ve âdâbı" çevresine odaklanan bir tasavvuf ve tarîkat anlayışı vardır. Tahsil hayatı, Hindistan'a gidişi ve hocasından almış olduğu icazetin zamanı göz önüne alındığında, el-Bağdâdî'nin tarîkat neşrine 1811'de başladığı anlaşılır. Mevlana Halid-i el-Bağdâdî'nin müridlerine söylediği, "meşreplerini geniş tutma ve ihvanın sürçmelerini görmeme" prensibi ile her kesimden topluma hitap eden bir tasavvuf yolu kendisine çizmiştir. Mevlânâ Hâlid'in[133] dikkatimizi çeken en önemli tasavvufî yönü, "câmiu't-turuk","bir hilâfet ve tarîkat silsilesine sahip olması" ve bu nedenle rekabeti önleyip tarîkat disiplinini muhafazayı gözetmesidir. Halife ve müridlerine yazmış olduğu mektup ve tavsiyelerinde "halîfeye itaat ve tarikat esaslarına riayet" prensibini sürekli hatırlatması bunu göstermektedir.[134]

Halidiyye'nin, geniş coğrafyalara yayılması, Mevlana Halid'in sayıları yüzleri geçen halifeleri sayesinde olmuştur. Halidiyye, Balkan toprakları, Kırım ve Güneydoğu Asya'ya kadar birçok bölgeye yayılmıştır. "Ancak tarîkatın asıl etki alanı Osmanlı Devleti'ne bağlı Kuzey Irak, Güneydoğu Anadolu ile Kuzeybatı İran bölgeleriydi." Aralarında "İbn Âbidîn, Rûhu'l-Me'ânî" adlı tefsirin müellifi "Şehabeddin Mahmud el-Âlûsî" ve II. Mahmud'un şeyhülislamlığını yapan "Mekkîzâde Mustafa Asım Efendi" gibi birçok tanınmış kişilerin de içinde bulunduğu çok fazla âlim Nakşibendîliğin Halidiyye koluna mensup olmuştur. "Bu şekilde Halidiyye, hem Anadolu'da hem de İstanbul'da daha uzun mazisi olan diğer Nakşibendî kollarını

[133] "Irak, Suriye ve Anadolu'daki tarikatların dinamizmini kaybetmiş sıradan kurumlar haline geldiğini gören Mevlânâ Hâlid itikaden sağlam, sünnet-i seniyyeye ittiba hususunda tavizsiz, Müslümanları kucaklayabilen bir hareketin inşası adına arayış içinde olmuş ve sonunda Hindistan'da pek çok âlimi kendine celb etmeyi başaran Şah Abdullah Dihlevî'nin mensup olduğu Müceddidiye'nin, aradığı müspet hareket olduğu kanaatine varmıştır." Kavak, **Mevlânâ Halid el-Bağdâdi'ye Göre İrşad**, s.9.

[134] Kadir Özköse, "*Mevlânâ Hâlid-i el-Bağdâdî'nin Tasavvufî Görüşleri*", **Mevlânâ Hâlid-i Bağdadi ve Osmanlı Toplumunda Halidilik**, (Ed: Abdulcebbar Kavak), Ağrı 2016, s.30.

gölgede bıraktı. Yine bu kol sayesinde Nakşîler Suriye, Filistin ve Irak'taki tasavvuf ehli arasında ilk defa önemli bir yer" edindiler.[135]

"Bitlis Norşin'de yaşayan Şeyh Muhammed Diyaeddin Hazretlerinden, Suriye Hazne'ye halifesi Şeyh Ahmet Haznevi Hazretlerine geçen Nakşibendî nisbeti, Hazne'den Bitlis Kasrik köyüne halifesi Şeyh Seyyid Abdulhakim El-Hüseyni Hazretlerine geçerek, Anadolu topraklarına tekrardan yayılarak Ehli Sünnet vel-Cemaat inancının yayılmasına ve gönüllere su serpmeye devam etmektedir, Şeyh Abdulhakim Hüseyni Hazretleri'nin evladı Gavsı Sani Seyyid Abdulbaki Hazretleri şuan Adıyaman Kâhta ilçesi Menzil köyünde bu kutlu, en değerli Nakşibendî yolunu devam ettirmektedir."[136]

Mevlanâ Hâlid el-Bağdadi Hazretlerinin, Halidiyye kolunu geniş coğrafyalara yayılmasında yetiştirdiği müridleri ve halifeleri kadar, yazmış olduğu eserlerin, inşa ettirdiği medreselerin, bu dergâhlarda yetişen âlimlerin ilmi ve Ehl-i Sünnet vel-Cemaât çizgisinden ayrılmamasının büyük önemi vardır.

---

[135] Hamid Algar, "*Hâlid el-Bağdâdî*", **DİA**, C.15, İstanbul 1997, s.284.
[136] http://www.naksibenditarikati.com/detay.asp?icerikID=133, Erişim tarihi: 10.04.2010.

4. OSMANLI'DA TASAVVUF KÜLTÜRÜ

4. 1. Osmanlı Toplumunda Tasavvufi Hayat

Osmanlı Devleti, kendisinden önceki Anadolu Selçuklu Devleti'nin kalıntıları ve onun bırakmış olduğu miras üzerine inşa edilmiş bir devlettir. Böylesine köklü bir devletin kalıntıları üzerine inşa edilen Osmanlı Devleti, kendisinden önceki Türk-İslam devletlerinin teşkilat yapısı ve müesseselerinden önemle faydalanmıştır.[137]

Osmanlı Devleti'nin kurucusu olan Osman Bey ve idaresinde bulunan aşiret toplulukları kendisinden önceki Selçuklu Devleti ve aynı dönemde varlığını sürdüren diğer beylikler gibi, İslami esaslara riayet eden mürşid sûfîlerin maneviyatı ile çevrili bir yaşam sürmekteydi. Osmanlı'nın güçlü bir maneviyat ile çevrili olduğuna ve yaşadıklarına, Osmanlı'nın ilk dönem padişahlarına atıfta bulunulan rüya tabirleri bu yaşantıyı destekler mahiyettedir.[138]

İlk dönem Osmanlı Padişahları'nın devleti sağlam temeller üzerine kurmuş olması, Osmanlı'nın altıyüz seneyi aşkın varlığını devam ettirebilmesine ve nüfuz sahibi bir devlet olmasını sağlamıştır. Ayrıca Osman Bey medrese kültürü ile tekke kültürünü birbirinden ayırmamış, bir arada yaptırmıştır. Dursun Fakih ile Şeyh Edebâlî'ya eşit derecede hürmet göstermiştir. "Gaza kılıcını" Şeyh Edebâlî'nin kuşatmasıda Osman Gazi'nin devletin bekasını düşündüğünü gösteren bir başka işarettir.[139]

XII ve XIII. yüzyıla gelindiğinde tarîkatların kurulmuş olmasından dolayı tasavvufi, irfânî eserlerin neşredilmesinden sonra, hem halk arasında, hemde devlet erkânı arasında tasavvuf kültürü önemli bir yer edinmiştir. Tasavvuf kültürü XIV-XV. yüzyıla gelindiğinde en ihtişamlı dönemini geçirmektedir. Bunun yanı sıra tarikatlarda her kesimden insanlara ulamış ve karşılık bulmuştur. Toplum arasında önem arz eden bir diğer kurum ise, Anadolu'da tesiri büyük olan esnaf ve sanat

---

[137] Ümit Kılıç, "*İlmiye Teşkilatı*", **Osmanlı Teşkilatı Tarihi**, (Ed: Tufan Gündüz), Grafiker Yayınları, Baskı. 3, Ankara 2014, s.275.
[138] Gündüz, a.g.e. s.6.
[139] Necdet Yılmaz, **Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (Sûfileri, Devlet ve Ulema)**, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2. Baskı, İstanbul 2007, s.25.

erbabı kişiler tarafından oluşturulan Ahilik[140] teşkilatıdır. Ahilerin[141] haricinde "dâru'l-cihad" adı ile tanınan Anadolu'ya Türkmen babalar ve Orta Asya, Harezm, Horasan havalisinden Yesevi erenleri de gelmişlerdir. Bunlar içerisinde Hacı Bektaş Veli Hazretleri de bulunmakta idi.[142] I. Murad'ın kendi döneminde Ahi teşkilatının reisliğini üstlendiği kaydedilir.[143]

Hacı Bayrâm-ı Velî, Osmanlı Devleti'nin ilk ikbâl yılları olan kuruluş döneminde doğmuş, Anadolu'nun Timur tarafından tarumar edilişine şahit olmuştur. Birçok Osmanlı padişahı döneminde yaşamış olan Hacı Bayram-ı Veli, "Orhan Gazi (1288-1362), I. Murad (1326-1389), Yıldırım Bayezid (1354-1403), Çelebi Mehmed (1389-1421) ve II. Murad'ın (1404-1451)," hükümdarlıkları onun yaşadığı yıllara denk gelmiştir. Uzun ve bereketli bir ömür süren Hacı Bayrâm-ı Velî, parçalanarak yıkılmanın eşiğine gelen Osmanlı Devleti'nin yeniden tesisinde manevî mimarlık rolü üstlenen kişilerden biri olmuştur.[144]

Osmanlı'nın kuruluş yıllarında Ahi teşkilatının ve fütüvvet akımının etkisinin olduğu başka bir gerçektir.[145] Dört zümrenin, yani "Âhiyanı Rûm, Gaziyanı Rûm, Baciyan-ı Rûm" kuruluş dönemindeki beyliğin toplumsal yapısında önem arz eden unsurlardan olduğu kanaati yaygın görüşler arasındadır.[146]

---

[140] İslâm tarihinde ilk asırlardan itibaren görülen fütüvvet teşkilatının devamı sayılan ahîlik, Anadolu'da XIII. asırda kurulmuştur. Ahîliğin kurucusu Ahî Evran, öncelikle kendi mesleği olan derici esnafı arasında bir birlik kurmuş ve daha sonra diğer esnaf kolları arasına da yayılmıştır. Murat Akgündüz, "*Ticarî Hayatta Kardeşliği Esas Alan Ahîlik Teşkilatı*", **Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Yıl: 19, Sayı 31, Ocak–Haziran 2014, s.9.

[141] Ahi teşkilatı sadece şehirlerde faaliyet göstermemiş, aynı zamanda köylerde, uclarda da mevcuttur. Hatta bu suretle Alplar teşkilatı ile de temas ederek ona da hülûl ettiği için, hem Ahi, hem Alp sıfatlarını taşıyan, yani her iki zümreye de birden mensup olan kimselere rastlamak mümkündür. M. Fuat Köprülü, **Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu**, Akçağ Yayınları, 7. Baskı, Ankara 2012, s.111.

[142] Yılmaz, a.g.e, s.136-137.

[143] Reşat Öngören, "*Osmanlılar*", **DİA**, C.33, İstanbul 2007, s.543.

[144] Mustafa Salim Güven, "*Osmanlı Devlet Teşkilatında Görev Yapmış Bayramiyye Mensupları*", **II. Uluslararası Hacı Bayram-ı Veli Sempozyumu Bildiriler Kitabı 1 (3-4 Mayıs 2017 Ankara)**, (Ed: Ethem Cebecioğlu-Vahit Göktaş-Harun Alkan), Kalem Neşriyat, Ankara 2017, s.348.

[145] Halil İnalcık, **Osmanlı Tarihinde İslâmiyet ve Devlet**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016, s.48.

[146] Mehmet Öz, "*Osmanlılar*", **DİA**, C.33, İstanbul 2007, s.532.

"Kuruluşundan itibaren tasavvuf ehlini koruyup kollayan Osmanlı Devleti, ortaya koyduğu bilinçli politikalar sayesinde medrese ile tekke arasında sağlıklı bir denge oluşturmayı başarmış" gözükmektedir.[147]

Orhan Gazi döneminde kurulan yeniçeri ocağının müessesesi olarak Bektaşilik kabul edilir. Bu nedenle Bektaşiliğin orduda çok büyük bir etkisi vardır. Hatta doksan dokuzuncu alayın o zamanın Bektaşi şeyhi kim ise onunda miralayı kabul edildiği benimsenen görüşler arasındadır. O ordu içerisinde Bektaşi şeyhi ve müridi bulunmakta idi. Ordunun muvaffakiyeti için muzafferiyeti için dua ederlerdi. Onun için ordunun Bektaşilik ile bir ünsiyeti bulunmaktaydı.

Osmanlı padişahları hukuk alanında kurallar belirlerken ve dahi önem arz eden politik kararlar alınırken fakihlerin görüşleri alınmış; daha sonra ise bu amaç ile örtüşen Şeyhülislamlık makamı kurulmuştur. II. Mehmed döneminden sonra bu politik kararlar değişmiş, kanun belirmelede ve yönetim alanındaki kararlar padişaha özgü yapılmaya başlanmıştır.[148]

"O dönemde, Moğol istilâsı ve saldırıları sonucu ortaya çıkan siyasi otorite boşluğu ve çeşitli sosyal buhranlar karşısında, insanlar huzur ve sükünu tarîkatların manevi huzur dağıtan çatısı altında aramışlardır. Bu manevi çatının temel direklerini oluşturan şahsiyetler ise, felsefi ve nazari planda Muhyiddîn İbn-i Arabî; terbiye aşk sanat ve estetik alanında Mevlânâ; teşkilatçılık ve aksiyon açısından Hacı Bektâş-ı Veli; sosyal dayanışma ve iktisadî yapılanma sahasında Ahî Evran, şiir sahasında da Yunus Emre'dir. Bu zirve şahsiyetlerin ve onlar etrafında teşekkül eden tasavvuf muhitinin etkisiyle, tasavvufî düşünce ve idealler artık Türk kültürüne ve toplumuna tam olarak damgasını vurmaya başlamıştır. Yeni kurulan ve kısa sürede hızlı bir gelişme grafiği çizerek asırlarca devam edecek olan Osmanlı Devleti'nin fikri, sosyal" ve manevi temelleri de işte bu dönemde atılmıştır.[149]

---

[147] Reşat Öngören, "*Osmanlı Devleti'nin İlk Şeyhülislâmı Molla Fenârî'nin Tasavvufî Yönü*", **Türkler**, (Ed: Celâl Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca), C. XI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.198.
[148] Halil İnalcık, **Türklük Müslümanlık ve Osmanlı Mirası**, Kırmızı Yayınları, 3.Baskı, İstanbul 2016, s.101.
[149] Osman Türer, "*Osmanlı'nın Temelindeki Manevi Harç: Kuruluş Döneminde Anadolu'da Tasavvuf*", **Osmanlı**, C. IV, (Ed: Güler Eren), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 378.

Osmanlı Devleti'nin kuruluşu sırasında Anadolu'da en etkili tarîkatlar Mevleviyye ve Rifâiyye tarîkatı idi.[150] İbn-i Arabî ile birlikte Osmanlı kültürüne giren "Vahdet-i Vücûd" anlayışı sadece mutasavvıfları değil, aynı zamanda Osmanlı eğitimin temel yapısı sayılan medrese kültürünü de etkilemiştir.[151]

Osmanlı Devleti bir yandan Avrupa'da gayrimüslim coğrafyasında büyük bir cihan devletinin temellerini atarken, diğer taraftan da İslam âlemi ile hakiki manada bütünleşerek bu camianın gerek dini gerekse siyasi temsilcisi olmuştur. Osmanlı Devleti'nin dokuzuncu padişahı olan Yavuz Sultan Selim'in 1517 yılında Mısır'ı fethetmesi üzerine hilafetin ve kutsal emanetlerin Osmanlı Devleti'ne geçmesi, Osmanlı'nın İslam âlemindeki liderliğini daha da güçlendirmiş ve daha manalı bir hal almıştır.[152]

İslamiyet, Osmanlı'da toplum ile devletin birbiriyle kaynaşmasına vesile olmuştur. Devletin başarılı bir şekilde yürüttüğü denge politikası neticesinde din ve mezhep ayrışımı toplumsal bir sorun olmaktan çıkmış ve bir arada yaşamaları için uygun şartlar sağlanmaya gayret edilmiştir. Toplumun dini yaşantısına şekil veren cami, mescid, tekke gibi mekânlar vakıflar tarafından idare edilmiştir.[153] Medreselerde dersler müderrisler tarafından verilmiştir.[154]

4. 2. Padişah-Meşayih İlişkisi

Osmanlı devlet adamlarının hemen hemen hepsi tasavvuffa yakın sûfî insanlardı. Ancak devlet adamlarının sûfîliği, tarîkata intisabı diğer dervişler gibi tekkeye kapanmak şeklinde değildi. Takva ve ihlâs noktasında şeyhin özel terbiyesi altında yaptığı her işi ihlâsla yapıp ümmeti kucaklamayı öğrenirlerdi. Osmanlı'da bu gelenek başlangıçtan son devirlere kadar devam etmiştir.

---

[150] Öngören, **Osmanlılarda Tasavvuf**, s.19.
[151] Ekrem Işın, "*Osmanlı Döneminde Tasavvufî Hayat*", **Osmanlı**, C. IV, (Ed: Güler Eren), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s.451.
[152] Zekeriya Kitapçı, **Yeni İslâm Tarihi ve Türkler: 1**, Yedi Kubbe Yayınları, Temmuz 2005, s.157.
[153] Tahsin Özcan, "*Osmanlılar*", **DİA**, C.33, İstanbul 2007, s.538-539.
[154] Recai Doğan, "*Osmanlı Eğitim Kurumları ve Eğitimde İlk Yenileşme Hareketlerinin Batılılaşma Açısından Tahlili*", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.37, S. 1, Ankara 1997, s.411.

4. 2. 1. Osman Gazi

Devletin kurucusu olan Osman Gazi ve ondan sonra gelen Osmanlı padişahları tasavvuf kültürünün terbiyesi ve disiplini altında yetişmiş, cesur, mert insanlardı. Osman Gazi ve kendisinden sonra padişahların çevresi Ahiler ve din adamları ile Türkmen babaları ile dolmuştur. Osman Gazi aldığı kararlarda ve uygulamalarda yakınındaki bu tasavvuf ehli kişilerle istişare yapardı. Bu dönemin en önemli âlim, abid ve zahidlerinden biri Şeyh Edebali[155] olmuştur.[156]

Döneminde yaşadığı Mevlana Hazretlerine olan saygısı ve hürmeti takdire şayan olan Osman Gazi'nin Mevlana'nın önünde derin bir huşû ve tazimle eğildiği tarihi kaynaklarda zikredilmektedir. Rivâyet edildiğine göre; "Mevlâna, Konya'daki Selçuklu Sultanı Rukneddin Kılıçarslan'ın, Babây'ı Merendî isimli kimseyi kendisine baba edinmesine gücenmiş ve sarayı terk edip dışarı çıkmıştı. Bu sırada saraya gelmekte olan Osman Gazi Mevlâna'yı görünce niyaza durmuştu. İşte onun bu hareketinden hoşlanan Mevlâna Osman Gazi'nin belindeki kılıcı çözüp tekrar bağlamış, bu kılıcı Selçuklulardan aldık, sonra senin soyuna verdik," demiştir.[157]

4. 2. 2. Orhan Gazi

Orhan Gazi Bursa'yı fethettikten sonra orada imar faaliyetlerine başlar. İmaretler ve dervişlere zaviyeler inşa ettirmek gayesiyle her tarafa haber göndererek tüm dervişlerin ve ulemanın toplanmasını söyler. Birçok tasavvuf ehli zat davete icabet etmiştir, fakat "Keşiş Dağı" adını taşıyan Uludağ'da yaşayan "Geyikli Baba" isimli zat davete karşılık vermemiştir. Orhan Gazi bunu merak eder, kendisine ve dervişlerine İnegöl ve civarını tahsis etmek ister, fakat Geyikli Baba bunu uygun görmeyip reddetmiştir. Keşiş Dağı'nı dervişlerine odunluk olarak verilmesini istemiştir. Bir gün elinde bir fidanla Orhan Gazi'nin sarayına giden Geyikli Baba bu fidanı sarayın bahçesine diker, olaya şahid olanlar durumu Orhan Gazi'ye bildirirler, Orhan Gazi dışarıya çıktığı vakit fidan dikilmiştir. Geyikli Baba, Orhan Gazi'ye

---

[155] Şeyh Edebâlî (Üdebâlî) "rahmetullâhi aleyh" Osmanlı Devletinin kuruluşunda hizmeti geçen büyük İslâm âlimidir. Osman Gazi'nin kayınpederi ve hocasıdır. İbrahim Sarı, **Anadolu Evliyaları**, Net Medya Yayıncılık, Antalya 2016, s.24.

[156] Mehmet Necmettin Bardakçı, *"Osmanlı Devletinin Kuruluş Sürecinde Tasavvuf Ve Tarîkatlar"*, **Arayışlar - İnsan Bilimleri Araştırmaları**, Yıl: 1, Sayı: 2, 1999/2, s.5.

[157] Küçük, a.g.e. s.151. Ayrıca Osman Gazi'ye kılıcı kuşatanın Ahi Evran olduğu hakkındaki rivayetlerde halk arasında meşhurdur.

hitaben: "Dahi sormadun Han'a aydur: Teberrükümüz oldukça dervişlerin duası makbuldür" der ve dualarda bulunup dervişlerinin yanına döner.[158]

Orhan Gazi döneminde kurulan Yeniçeri ocağına dualarda bulunarak, İslamiyetten kopmamaları konusunda nasihat eden Hacı Bektâş-ı Velî Yeniçeri ocağının manevi üstadı olmuştur. Yeniçeri ocağının kendilerine manevi pîr olarak kabul ettikleri Hacı Bektâş-ı Veli, yüzyılar boyu Yeniçeri ocağının manevi üstadı ve hâmisi olarak bilinmiştir.[159]

4. 2. 3. Yıldırım Beyazıt ve Emir Sultan

Şeyh Emir Sultan'ın [160] Buhâra'dan Bursa'ya geldiğinde yirmi veya yirmi bir yaşlarında olduğu tahmin edilmektedir. Yıldırım Beyazıt ise yirmi dokuz yaşındadır. Halk arasında dolaşan bir söylenceye göre Hz. Peygamber Emir Sultan'a "Rûm'un Işığı ve Rûhu" demiş ve onu doğrudan doğruya devrin padişahını aydınlatma göreviyle tavzif etmiştir. Emir Sultan Yıldırım Beyazıdt'ın kızı ile evlenmek istediğini Çandarlı Ali Paşa'ya iletir, fakat Çandarlı onun yoksul olduğunu ileri sürerek tepkisini ortaya koyar. Yıldırım Beyazıd ise zenginliğin asalette olduğunu beyan ederek durumu münasip görür. Yıldırım Bayezid'in kızını Emir Sultan'la evlendirmesini Osmanlı hükümdarlarının tarikat erbabına gösterdikleri hürmet ve riayetin canlı bir örneği olarak görür. Padişah-Şeyh sıhriyet [161] bağı akabinde Yıldırım Beyazıd pek çok konuda damadı Emir Sultan'ın görüşlerine müracaat etmiştir. Şeyhin görüşleri hem kendi şahsında bir takım değişikliklere vesile olmuş, hem de idare ettiği toplumun maneviyat ve idaresine yeni bir dinamizm kazandırmıştır. Padişahın arkasında yürümek isteyen Emir Sultan'a Yıldırım; "Ulema bizim önümüzde gitmelidir" demiştir.[162]

Osmanlı padişahları karizmatik kişiliklere sahip olmalarına rağmen tasavvuf ehli kişilere karşı hürmet göstermekten geri durmamışlardır. Din konularında onlarla

---

[158] Hasan Alakese, **Sultanların Şeyhleri**, Okul Yayınları:27, İstanbul 2004, s.45-46.
[159] Sarı, a.g.e. s.23
[160] Asıl adı Muhammed Şemseddin olan Emir Sultan, aynı zamanda Emir Külalın evladıdır. Şinasi Çoruh, **Emir Sultan**, Tercüman 1001 Temel Eser, Kervan Kitapçılık, s.35.
[161] Sıhrıyet: Evlenme yoluyla olan akrabalık.
[162] Ömer Yılmaz, "*Osmanlı'da Padişah Sufî İlişkisi: Yıldırım Beyazıd-Emir Sultan Örneği*", **Akademiar Dergisi**, S.2, Haziran 2017, s.147.

istişare etme geleneğini devam ettirmişler, tasavvuf ehli kişilerde fikirlerini alenen söylemişler ve bu davranışları sultanlara güven vermiştir.[163]

4. 2. 4. II. Mehmet'in İlk Hocaları ve Akşemseddin

4. 2. 4. 1. Molla Gürani

Fatih Sultan Mehmet, şehzadelik zamanında devrin en değerli âlimleri karşısında diz çökmüş, dirsek çürütmüştür. Rivayete göre, okumayı esaslı olarak Molla Güranî'den öğrenmiştir. Molla Yegân hac dönüşü Mısır'a uğradığında, Molla Güranî ile tanışır. Bu olgun, ciddi âlim çok hoşuna gider ve yanında onuda Anadolu'ya götürür. Hacdan dönen Molla Yegân'a "Bana ne hediye getirdin?" diyen II. Murad'a, yanında bulunan Molla Güranî'yi işaret eder ve padişahla Molla Güranî görüşür bu görüşmeden sonra Molla Güranî'nin ciddiyetine ve ilmine hayranlık duyan padişah Molla Güranî'ye kendisini oğluna hoca tayin ettiğini söyler.[164]

4. 2. 4. 2.Hocazâde

"Fatih Sultan Mehmed'in tahta çıktıktan sonra etrafına âlimleri topladığını duyan Hocazâde padişahla görüşmek üzere İstanbul'a gitti ve Mahmud Paşa tarafından hükümdara takdim edildi. Fatih'in huzurunda Molla Zeyrek ve Molla Seyyid Ali'ye verdiği cevaplarla dikkati çekti. Bunun üzerine padişah onu kendisine hoca tayin etti ve ondan sarf dersleri almıştır. Üç padişah döneminde yaşayan Hocazâde birçok talebe yetiştirmiştir. Asıl adı Muslihuddin Efendidir.[165]

4. 2. 4. 3. Akşemseddin

Şam'da dünyaya gelen Akşemseddin, bir yandan Hacı Bayram-ı Veli Hazretlerinin halifesi, diğer bir yandan ise II. Mehmet'in hocası olması ile döneme damgasını vuran âlimlerden olmuştur. Akşemseddin, keskin ve kıvrak bir zekâya sahip olduğu için birçok akranının önüne geçip zamanın önde gelen müderrislerinden biri olmayı başarmıştır. Osmancık medresesine çok genç denilebilecek bir yaşta müderris olmuş

---

[163] Bardakçı, a.g.e. s.14.
[164] Sâmiha Ayverdi, **Edebî ve Manevi Dünyası İçinde Fatih**, Kubbealtı Neşriyatı, 7.Baskı, İstanbul 2008, s.29-30.
[165] Saffet Köse, "*Hocazâde Muslihuddin Efendi*", **DİA**, C.18, İstnabul 1998, s.208.

ve bu genç yaşında sahip olduğu ilmini müderrislik sıfatı ile insanlara başarılı bir şekilde aktarmayı başarmıştır. İstanbul'un fethinde Fatih Sultan Mehmet'in baş destekçisi olmuş, İstanbul'un manevî fatihi unvanını kazanmıştır.[166]

Tasavvuf kişiliği yanı sıra tıp alanında da ilme sahip olan Akşemseddin kesin tarihi belli olmayan bir dönemde, henüz İstanbul fethedilmeden önce Edirne'ye II. Mehmet'in yanına birkaç kez gitmiştir. İlk gitmesinde II. Murad'ın kazaskeri Çandarlı Süleyman Çelebi'yi diğer gitmesinde ise II. Mehmet'in kız çocuklarından birini tedavi etmiştir. II. Mehmet İstanbul'u fethetmek için ordusu ile birlikte Edirne'den yola çıktığı vakit "Akşemseddin, Akbıyık Sultan, Molla Fenari, Molla Gürani, Şeyh Sinan"[167] ve dönemin önde gelen diğer tarikat şeyhleri müridleriyle birlikte II. Mehmet'e katılmışlardır. Akşemseddin muhasaranın en zor zamanında gerek padişahın gerekse ordunun manevi gücünün yükseltilmesine yardımcı olmuştur. Ayrıca bu sıkıntılı zamanda zaferin pek yakın olduğu müjdesini ileterek, sabredip çaba göstermesi gerektiğine dair Fatih Sultan Mehmet'e yazmış olduğu moral verici ve padişahın önünü açıcı mektuplarının fethin gerçekleşmesinde büyük payı olduğu düşünülmektedir.[168]

Emir Hüseyin Enisi'nin rivayetine göre, Sultan II. Mehmet tahta çıktıktan bir yıl sonra İstanbul'u fethetme düşüncesiyle bir istişare meclisi toplamıştır. Kuşatma başlamadan önce yapılan bu mecliste İstanbul'un fethine karşı olanlar Hulefâ-yı Râşidinden ve tabiinden nice ululârın gelüp Kostantıniyye üzerine konup harb idüp fethe müyesser olamadıklarını söyleyip hadis-i şerif nakl idüp naklettikleri hadisteki bilgilere dayanarak "feth-i Kostantıniyye Mehdi'nindir" diyerek Sultan II. Mehmet'i İstanbul'u fethetme düşüncesinden vazgeçirmeye çalışmışlardır. Bunun üzerine Sultan II. Mehmet, hocası Akşemseddin'den hadis-i şerifi yorumlamasını istemiştir. Şeyh Akşemseddin: "Evvela Kostantiniyye'yi Sultan Muhammed Han fetheyler, sonra beni asfar alur. Beni asfar elinden Mehdi yine fetheyler" şeklinde hadis-i şerifi

---

[166] Muhammed Ali Yıldız, *"Akşemseddin'in Eserlerine Genel Bir Bakış"*, **Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.5, S.9, 2016, s.214.
[167] Tolga Uslubaş, **Geçmişten Günümüze Osmanlı**, İstanbul 2013, s.49.
[168] Orhan F. Köprülü-Mustafa İsmet Uzun, *"Akşemseddin"*, **DİA**, C.2, İstanbul 1989, s.300.

yorumlamış ve bunun üzerine Sultan Mehmet, şeyhin sözüne itibar ve itikâd eyleyip savaş hazırlıklarına başlamıştır.[169]

4. 2. 5. II. Beyazıd

II. Bayezid Osmanlı hükümdarları arasında dini yönüyle öne çıkan padişahlar arasında olup "veli" ya da "sofu" olarak tanımlanır.[170] Tasavvuf ehli kişilerle yakınlığının olduğu bilinmektedir.[171]

Dini vecibeleri yerine getirme konusunda olabildiğince hassas olan II. Beyazıd, sürekli olarak ibadet ve taat içerisinde vaktini geçirir, cemaat ile namaz kılmaya mümkün mertebe dikkat eder, sık sık sadaka-i cariye dağıtırdı. II. Bayezid'in dini hassasiyetleri olduğu, genel kabul gören bir anlayıştır. Rivayete göre II. Bayezid'in kendi adıyla anılan külliyesinin beraberindeki camiinin inşası tamamlandığında "Her kim ömrü boyunca ikindi ve akşam namazlarının sünnetlerini terk etmemiş ise, ilk cuma namazında o imam olsun" demesine rağmen kimse çıkmamış ve savaşta dahi hiçbir sünneti terk etmediği için namazı kendisi kıldırmıştır.[172]

II. Bayezid her coğrafyadan âlim, zahid, abid kimselerin korunması ve gözetilmesi konusunda titiz davranmıştır. Özellikle İslam coğrafyasındaki âlimlere büyük hürmet ve saygı göstermiştir. Hirat'ta yaşayan Molla Câmi Hazretlerine ve Nakşibendîyye tarikatının ortaya çıktığı coğrafya olan Buhara'daki tarîkat şeyhlerine her yıl beş bin akçe gönderirdi. Devlet hazinesinden yaptığı yardımlar kadar, şahsi mal varlığından yapmış olduğu yardımlarda bulunmaktadır. Molla Cami'yi ve Hâce Abdülhâdi'yi[173] İstanbul'a davet etmiştir. Davete icabet eden Hâce Abdülhâdi Hazretlerine büyük saygı ve hürmet göstererek iltifatlarda bulunmuş ve duasını almıştır.[174]

---

[169] Yakup Şahiner, "*Molla Gürani'den Akşemseddin'e Fethin Hocaları: 1432-1453*", **Anasay**, Yıl 3, S.8, 2019, s.133.
[170] Mustafa Demir, "*II. Bayezid Devrinde Padişah Tarîkat İlişkisi Bağlamında Devlet-Din İlişkisi*", **Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi**, C.2, Sayı/No. 2, Güz 2017, s.57.
[171] BOA, TS. MA. e, 420-28.
[172] Gündüz, a.g.e. s.36-37.
[173] Abdülhâdi: Ubeydullah Ahrar Hazretlerinin oğlu.
[174] http://ahmetsimsirgil.com/ii-bayezid-hanin-sahsiyeti/, Erişim tarihi: 18.04.2020.

4. 2. 6. Yavuz Sultan Selim ve Sünbül Sinan Efendi

"Kendisinden önceki Osmanlı padişahları gibi Yavuz Sultan Selim de kimi tarîkat şeyhlerine Anadolu'da faaliyetleri için beraatlar vermiş, zaviyelerin bulunduğu köyleri avârız-ı dîvâniyyeden muaf tutmuştur". Dönemin dini ve tasavvufi atmosferi Yavuz Sultan Selim'in şeyhlere karşı ilgi duymasında belirleyici olmuştur. Yavuz Sultan Selim'in daha şehzade iken tasavvuf ile meşkul olmasında özellikle Nakşibendîyye şeyhlerinden Kastamonulu Halim Çelebi'nin [175] büyük etkisi olmuştur.[176] Yavuz Sultan Selim Han'ın tarikata intisap etmesine vesile olan kişi Sünbül Sinan Efendi'dir.[177] Yavuz Sultan Selim ile Sünbül Efendi'nin karşılaşması ve Yavuz Sultan Selim'in tarîkata intisabı şu şekilde cereyan etmiştir:

Yavuz Sultan Selim tahta oturduğunda, Koca Mustafa Paşa Zâaviyesi'nin kurucusu olan Hacı Mustafa Paşa vezir idi. Saray âdeti üzere Yavuz, ecdadını ziyaret etmek maksadıyla Vezir Koca Mustafa Paşa'yı da yanına alarak Bursa'ya gitmişti. Padişah, amcası Cem Sultan'ın türbesini ziyareti esnasında, onun öldürülmesinde Koca Mustafa Paşa'nın rolünü hatırlayarak idamı için orada ferman verdi. İstanbul'a döndüğünde ise, öfkesi geçmemiş Mustafa Paşa'nın imaret ve caminin de harab edilmesi için ferman vermişti. Fakat cami ve imareti yıkmak için gelen görevliler karşılarında Sünbül Efendi'yi buldular. Hatta şeyhin heybetinden ürkerek geri dönmek zorunda kaldıkları rivayet edilmektedir. Bu durumdan haberdar olan Sultan, bizzat kendisi teşebbüse geçti. Gidip cami ve imareti yıktıracak idi. Sultan'ın geleceği haberi kendisine ulaşan Şeyh Sünbül, başına siyah bir imame sarıp, eline de siyah bir asa alarak dervişlerin başına geçmiş ve sultanı karşılamaya çıkmıştı. Sultan kendisini bekleyen şeyhi o halde görünce gazabı sevgiye dönüşmüş, sanki hiç bir şey olmamış gibi şeyhin hatırını sorup gönlünü hoşnut etmeye çalışmıştır. Daha sonra ise kendisine tahsis edilen şilteler üzerinde bir süre gönül sohbeti etmişlerdir. Sohbet esnasında, "Sizi ziyarete geldik" diyen padişaha, Şeyh Sünbül, "Padişah ahd ve emirlerinin yerini bulması gerekir. Hiç olmazsa medrese kubbelerinin üzerindeki ocak bacalarını yıksınlar" deyince, şeyhin bu ince davranışından çok etkilenen

---

[175] Yavuz Sultan Selim'in hususi hocası Halîmî Çelebi'nin Nakşibendiyye'den olduğu ve şehzadeliği sırasında Kanûnî Sultan Süleyman'ın da eğitimini üstlendiği bilinmektedir. Öngören, **Türkiye'de Tarikatlar**, s.79.

[176] Kadir Özköse, "*Yavuz Sultan Selim ve Tasavvufî Zümreler*", **Somoncu Baba (Aylık İlim ve Kültür Dergisi)**, YIL: 23, SAYI: 193, Kasım 2016, s.31.

[177] Asıl adı Yûsuf b. Ali b. Kaya Efendidir. (v.936/1529).Nuran. Çetin, "*Şâh Sultân Tekkesi'nin Tasavvuf Tarihindeki Seyri*", **Sûfî Araştırmaları**, C.8, S.16, 2017, s.80.

Sultan, üstündeki beyaz yün kaplı samur kürkü çıkarıp şeyhe giydirmiştir. Şeyh Sünbül'ün ekser vakitler bu kürkü giydiği nakledilmektedir. Yavuz Sultan Selim ile şeyh arasındaki ilişkinin bu denli sıcak bir muhabbet ile başlaması, zaman içerisinde daha samimi haller almıştır.[178]

Yavuz Sultan Selim'in tasavvuf ehli bir zat olduğu ve bir şeyhe intisap ettiğini şu mısralar bize söyleyecektir;

"Pâdişâh-ı âlem olmak bir kuru kavga imiş,

Bir velîye bende olmak cümleden a'la imiş."[179]

"II. Bayezid, Yavuz Sultan Selim ve Kanûnî Sultan Süleyman'ın" saltanat yıllarına tanıklık eden Sünbül Sinan Efendi, Eylül 1529 tarihinde vefat etmiştir.[180]

4. 2. 7. Kanuni Sultan Süleyman ve Merkez Efendi

Kanuni Sultan Süleyman dönemi, meşayih-padişah arası ilişkilerin, daha evvelki dönemlere nazaran oldukça önemli gelişmelerin meydana geldiği bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Sultan Süleyman zamanında, biryandan tarîkat şeyhleri devlet kademelerinde önemli vazifeler ile görevlendilirken diğer yandan ise bazı tarikat şeyhlerinin idamına hükmedilmiştir. Bir taraftan tarîkat şeyhlerinin itibar görmesi, baş üstünde tutulması diğer taraftan ise bazı şeyhlerin ölümle sonuçlanan durumları Kanuni dönemini kendisinden önceki dönemlerden hem ayırmakta hem de farklı kılmaktadır.[181]

Kanuni Sultan Süleyman'ın validesi Hafsa Sultan "Manisa'da kendi adına cami¸ medrese¸ sıbyan mektebi¸ imarethane ve hamamdan oluşan bir külliye yaptırmıştır." Büyük bir önemle inşa edilen bu ilim¸ kültür ve sosyal kurumu idare edebilecek otoriter ve işinin ehli bir kişi getirilmek istenir ve bu amaçla Sünbül Efendi'den bir hoca istenir. Böylelikle Sünbül Efendi, Merkez Efendi'yi Manisa'ya tayin eder.

---

[178] Reşat Öngören, *"XVI. Asırda Anadolu'da Tasavvuf"*, **Yayınlanmış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi** Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1997, s.201.
[179] Öngören, **Osmanlılarda Tasavvuf**, s.249-250.
[180] Semih Ceyhan, "*Halvetiyye*", **Türkiye'de Tarikatlar: Tarih ve Kültür**, (Ed: Semih Ceyhan), İsam Yayınları, 1. Basım, Ocak 2015, s.715.
[181] Öngören, **XV. Asırda Anadolu'da**, s.203.

Kanuni Sultan Süleyman ile Merkez Efendi'nin ilk karşılaşması böylece gerçekleşir.[182] Onunla daha ilk görüşmelerinde ruhen bir bağlılık kuran Kanuni, belli aralıklarla sohbetlerine katılıp ağladığı rivayet edilmiştir. Şeyhin hitabet gücünün oldukça fazla olduğu söylenmektedir. Üç gün üç gece devamlı sohbet etse, konuşmasında aynı kelimeyi iki kere tekrar etmezmiş. Müstesna şahsiyetiyle Kanuni üzerinde derin bir iz bırakan Merkez Efendi, sultanın politikasında da bazı etkileri olduğu ifade edilmektedir.[183]

Kanuni Sultan Süleyman, 1537 tarihinde, Korfu seferine çıkarken askere vaaz için Merkez Efendi'yi de beraber götürmek istemiştir. O devirde Merkez Efendi'nin yaşının bir hayli ilerlemesine rağmen Merkez Efendi, sevâb addettiği gazaya iştirake yine de tehalüku[184] göstermiştir.[185]

4. 2. 8. Ahmed ve Aziz Mahmud Hüdâyî (k.s.)

I. Ahmed'in, intisap ettiği en önemli mutasavvıf Aziz Mahmud Hüdâyî Efendi'dir. Bağlılık ve hürmetin boyutları o kadar ileriye gitmiştir ki, Hüdâyî Efendi atın sırtında giderken, I. Ahmed arkasından yaya olarak yürümüştür. Yaptırdığı Sultan Ahmed Cami'nin temel atma merasiminde duâ ettirmiş, açılış törenine davet ederek ilk Cuma hutbesini okutmuştur.[186]

Menkıbelere göre I. Ahmed ile Aziz Mahmud Hüdâyî (k.s.a.) hazretlerinin tanışması bir rüya tabiri neticesinde olmuştur. Rüya şöyledir: Sultan I. Ahmed, rüyasında, "Nemçe Kralı ile güreş tutup kendisinin arka üstü yere düştüğünü görmüştü. Zahiren korkulu görünen bu rüyanın tabîrinde zamanın yorumcuları ızhâr-ı acz edince rüya, bir vesîle ile tabîr edilmek üzere Hüdâyî'ye yazıldı. Hüdâyî'nin de rü'yâyı 'Padişahın Nemçe (Avusturya) Kralına karşı zafer kazanacağı' şeklinde yorumlaması ve bilâhare gerçekten Estergon'un geri alınarak Avusturyalılara karşı zafer kazanılmış olması sultanı teshir etti. Çeşitli vesilelerle daha sonraki zamanlarda Hüdâyî'yi daha yakından tanıma imkânına sahip olan Sultân I. Ahmed, onun kemalini görünce

---

[182] Yusuf Halıcı, "*Merkez Efendi*", **Somoncu Baba(Aylık İlim ve Kültür Dergisi)**, (Ed: Musa Tektaş), YIL: 16 S. 107, Eylül 2009, s.67.
[183] Küçük, a.g.e. s.83-84.
[184] Tehalük: Çok istemek.
[185] Emel Esin, "*Merkez Efendi İle Şah Sultan Hakkında Bir Hâşiye*", **Türkiyat Mecmuası**, İstanbul Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1980, s.78.
[186] N. Yılmaz, **Osmanlı Toplumunda Tasavvuf**, s.430.

'Cihan padişahı olduğunu unutarak gönül sultanının önünde sâdık bir bende olur. Çünkü o, gerçek padişahlığın gönül tahtına Hakk'ı sultan ettikten sonra başladığını gayet iyi' anlar."[187] Bu hadise ise hem padişah-meşayih arasında geçmekte, hem de meşayihlerin kendi aralarındaki nezaket, zerâfet ve tevazu derecesini göstermesi bakımından dikkat çekmektedir.

4. 2. 9. IV. Murad

II. Mehmet'in Akşemseddin Hazretlerinden kılıç kuşanma uygulaması gelenek haline gelmiş, IV. Murad da bu geleneğe uyarak saltanat kılıcını devrin saygın şeyhi olan Aziz Mahmud Hüdâyî Hazretlerinin elinden kuşanmıştır.

IV. Murad, devrinde yaşamış Abdülmecid Sivâsî Efendi'ye karşı da hürmette kusur göstermemiştir. Bağdat Seferine çıkmak için Üsküdar'a geçen padişah, sefere memur olan Hüdâyi Efendi'nin halifesi olan İsmail Efendi ve yanında Kadızâde has odada hazır olmalarına rağmen Padişah, kılıç kuşanma ve dua etmeleri için Abdülmecid Sivâsî Efendi'nin de hazır olmasını istemiştir. Bu söz üzerine Abdülmecid Efendi has odaya çağırılmış ve müneccimbaşının işaretiyle hareme davet edilip, elleriyle padişaha Hz. Ömer Efendimizin mübarek kılıcını bağlamıştır. Bunun üzerine padişah Sivâsî Efendi'nin sırtına samur kürk giydirmiştir. Padişah atına bindiğinde "Sivâsî Efendi ile İsmail Efendi'yi dua etmeleri için vazifelendirmiştir. Onlarda dua etmiş ve ardından padişahın önünde at sürerek Üsküdar'a doğru yola çıkmışlardır."[188]

4. 2. 10. II. Mahmud

XIX. yüzyıl Osmanlı Devleti'nin bekası için ıslahatların zorunlu hale geldiği bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Lale devri ile başlayan ıslahatlar daha çok askeri alanlarda yapılmakta idi. III. Selim döneminde artarak devam eden ıslahat çalışmalarını Nakşibendî ve Müceddidiler genel manada desteklemişlerdir. İstanbul'da bulunan Mevleviler ıslahatlara karşı gelmemiş, aksine destek vermişlerdir. Müceddidiliğin devletin yanında yer alması ve dini konularda hassas olmaları III. Selim ve devlet ricali tarafından rağbet görmesine neden olmuştur.

---

[187] Hasan Kamil Yılmaz, **Azîz Mahmûd Hüdâyî ve Celvetiyye Tarikatı**, Erkam Yayınları, İstanbul 1999, s.63.
[188] N. Yılmaz, **Osmanlı Toplumunda Tasavvuf**, s.433.

Bektaşilerin ıslahata karşı olmalarının ana nedeni, yeniçerilerle, dolayısıyla devlet içindeki en güçlü mekanizmayla yakın ilişki içerisinde olmalarıdır. Gerek III. Selim gerekse II. Mahmud Bektaşilerin ıslahatlara karşı çıkmalarına rağmen koruyup gözetmişlerdir. III. Selim her ne kadar Bektaşilerle iyi ilişkiler kurmaya gayret ettiyse de yanına çekmekte başarılı olamamış, tahtan indirilmesinde bazı Bektaşiler Yeniçerilere destek vermişlerdir. II. Mahmut, başarı ile uyguladığı siyaset sayesinde ulema sınıfını yanına çekmeyi başarmıştır. Uzun zamandan beri Yeniçerilerin lav edilmesi düşünülmekteydi. Bu dönemde meydana gelen Yunan isyanından sonra gelişen olayların değerlendirilmesinin ardından Yeniçerilerin lav edilmesi kararlaştırıldı. 1826 yılında II. Mahmut Yeniçeri ocağını kaldırdı. Yeniçeri ocağı ile daha kuruluşunda manevi bağları bulunan Bektaşi tekkelerinin de kapatılması karar alındı.[189]

Devletin her kademesinde, özellikle de Rumeli topraklarında pek fazla taraftarı olan Bektaşi tekkeleri bir bir kapatılmaya başlanmış, kimi tekkeler camiye çevrilmiş, kimileri medrese ve mekteplere tahsis edilmiş, bir kısım tekkeler ise diğer tarîkatlar, daha çok Nakşibendî tarîkatına tahsis edilmiştir. Türbe mahalli açık bırakılan tekkelere ise diğer tarîkat şeyhleri vazifenlendirilmiştir. Bu bağlamda Hacı Bektaş Veli Hankâh'ına Nakşibendî şeyhlerinde Kayserili Şeyh Mehmed Sa'id Efendi atanmıştır. Bir başka Bektaşi caminin ismi de yine değiştirilerek, Nakşibendîyye camii olarak değiştirilmiştir. Askeri ve siyasi önemini yitiren ve Şiiliğe meyleden Bektaşiliğin yeri, ehl-i sünnet bir tarîkat yapısına sahip olan Nakşibendîlik almıştır. Ayrıca devlet ricali ve ulema sınıfı arasında Mevlevilik hâkim olamaya başlamıştır. Bu durum bize son dönem padişahların Nakşî veya Mevlevi olduğunu göstermektedir.[190]

"II. Mahmud ve V. Mehmed (Sultan Reşad) Mevleviyye'ye" intisap eden Osmanlı Padişahları olarak karşımıza çıkmaktadır. II. Mahmud döneminde devlet kademesinde bulunan aynı zamanda Mevleviliğe bağlı olan Hâlet Efendi sayesinde pek çok Mevlevihanenin bakımı ve onarımı yapılmış, hatta Mevlevi şeyhlerine maaş bağlanmıştır. Bu yardımlar II. Abdülhamid ve V. Mehmed döneminde de devam

[189] Ahmet Cahid Haksever, *"Osmanlı'nın Son Döneminde Islahat ve Tarikatlar: Bektâşîlik ve Nakşibendîlik Örneği"*, **Ekev Akademi Dergisi**, Yıl: 13, Sayı: 38, Kış 2009, s.40-41.
[190] Gündüz, a.g.e. s.144.

etmiş, Mevlevihanelerin tamir ve onarım işleri devlet tarafından gerçekleştirilmiştir. Gelenek haline gelen şeyhlerden kılıç kuşanma merasimi, XIX. yüzyılda da devam ettirilmiş, "Abdülmecid, Abdülaziz, II. Abdülhamid ve V. Mehmet'in" kılıç kuşanmaları Mevlevi şeyhleri eliyle yapılmıştır.[191]

Osmanlı tarihinde önem arz eden tarikatlar arasında Mevlevilik de yer almaktadır. Mevleviliğin Osmanlı'daki tarihi çok eskilere dayansa bile III. Selim ile II. Mahmud dönemi Mevleviliğin Osmanlı'daki en parlak dönemi olarak bilinmektedir. Özellikle II. Mahmud dönemi, Mevlevîliğin en çok itibar gördüğü dönem olarak karşımıza çıkmaktadır.[192]

[191] Öngören, **Osmanlı Türkiye'sinde Tarikatlar**, s.64.
[192] Nimetullah Akyay, "*Osmanli Sultani II. Mahmud Döneminde Mevlevilik*", **Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Yıl: 20, Sayı 33, Ocak–Haziran 2015, s.83.

5. II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE NAKŞİBENDÎLİK

5. 1. XIX. Yüzyılda Osmanlı'da Tasavvufi Hayat

"Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarından itibaren dini anlamda geniş bir hoşgörü anlayışının hâkim olması sayesinde XV. yüzyıldan itibaren tarîkatlar güçlü bir şekilde yayılma imkânı bulmuşlardır. Devletin sergilemiş olduğu bu tutum sayesinde XV. yüzyılın ikinci yarısından XVI. yüzyılın ortalarına kadar geçen zaman içerisinde, Bektaşî, Mevlevî, Kâdirî, Halveti, Bayramî başta olmak üzere daha pek çok tarikat yayılma imkânı bulmuştur. Ancak XVII. yüzyıl ortalarında Osmanlı toplumunda tasavvufi çevrelere karşı tepkiler gösterilmeye başlamıştır. Gösterilen tepkiler ve yaşanan tartışmaların Kadızâde-Sivasî tartışmaları olarak bilindiği bu dönemde 1666 tarihinde devlet eliyle tekkelerde sesli zikir yapılması yasaklanmıştır. Ancak tarikatlar üzerindeki bu baskı ortamı fazla uzun sürmemiş ve nihayet Köprülü Mehmet Paşa zamanında yapılan toplantıda Kadızâdeliler haksız bulunmuş ve ileri gelenleri Kıbrıs'a sürülmüştür. XIX. yüzyıla gelindiğinde ise II. Mahmud döneminde yayınlanan bir fermanla tekke ve tarikatların kontrol altına alınması girişimlerinde" bulunulmuştur.[193]

XIX. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı Devleti'nin, kuruluşundaki maneviyattan uzak kaldığı görülmektedir. Bunun yanı sıra askeri ve siyasi başarılarının yanında, ilmi iktisadi ve hukuk sistemleri intizamlı seyrini kaybetmiştir. Yüzyıllar boyu, görkemli ve mağlup edilemez olması ile meşhur olan devletin, saltanat, asker, medrese ve tekkeler üzerine inşa ettiği düzenin hızı aniden kesilmeye başlamış, yüzyıllardır topluma huzur veren gelenekler, itibar kaybetmiş, düzensiz ve adaletsiz bir gidişat başlamıştır.[194]

"Kuruluş dönemiyle devletleşme aşaması, Fatih Sultan Mehmet devriyle merkezi İslam dünyasının Osmanlı egemenliğine girdiği, XVI. yüzyıl, toplum ve devlet düzeninde önemli değişikliklerin yaşandığı, XVII. yüzyıl ile modernleşme çabalarının farklı derecelerde etkiler yarattığı, XIX. yüzyıl arasında devamlılıklar

---

[193] Serdar Ösen, *"Selanik Mevlevîhânesi Şeyhi Eşref Dede'nin Azli Meselesi ve Sultan II. Abdülhamid'in Tutumu"*, **Uluslararası Tarih Dergisi**, Temmuz 2014, s.143-144.
[194] Gündüz, a.g.e. s.117.

gibi farklılaşmalar da vardır. Sınırların genişlemesiyle birlikte Osmanlı hâkimiyetine giren dini ve etnik grupların çeşitliliği artmış, buna karşılık XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren sınırlardaki gerilemenin neticesi olarak bir yandan bu çeşitlilik azalırken öte yandan kaybedilen ülkelerdeki Müslüman nüfusun büyük çoğunluğu elde kalan topraklara çekilmiştir. XIX. yüzyılda toplum hayatını ve yapısını derinden etkileyen bir başka amil de kökleri bir önceki yüzyıla uzanan modernleşme" çabaları olmuştur.[195]

XIX. yüzyıla genel manada bakıldığında bazı tarîkat kollarının etki alanları daralmış, pek çok yeni tarîkat kolları da tarih sahnesinde yerini almıştır. Tarih sahnesine yeni çıkan, adından bahsettiren tarîkat kollarından bazıları; Cazayir-Fas coğrafyasında ortaya çıkan Şâzeliyye tarîkatının bir kolu olan Derkâviyye, Melâmiyye ve Ortadoğu ile Osmanlı topraklarında hızla yayılan Nakşibendîyye'nin başka bir kolu olan Halidiyye, bu dönemde ortaya çıkmış tarîkat kolları arasındadır. Anadolu'da ortaya çıkan tarikat kolları ise; "Halidiyye başta olmak üzere Halvetiyye, Kâdiriyye, Rıfaiyye, Şâzeliyye, Mevlevilik, Melâmilik ve Bektaşilik" ismini zikrettiğimiz tarikat kolları bu dönemde Anadolu'da yaygın tarîkat kolları arasındadır. Ancak bir tarîkat kolu vardır ki diğerlerinden ayrılmaktadır. Nakşibendîyye'nin Halidiyye kolu XIX. yüzyıl Anadolu'sunda her sahada varlığından söz ettirebilmiştir. Daha çok ilmiye sınıfının oluşturduğu ve medrese erbabından da kişilerin yer aldığı bu tarîkat kolu, hiçbir yere bağlı kalma ihtiyacı duymadan cami, medrese ve evlerinde tarikat hususlarını yerine getirmiş, durgun olan tasavvuf hayatınada bir canlılık katmışlardır.[196]

XIX. yüzyıla gelindiğinde var olan tekkelerin hepsinin köklü geçmişi bulunmamaktadır. Zamanla bazı tekkeler varlığını koruyamamıştır, ya tarih sahnesinden silinmiş ya da eski tesirini kaybetmişlerdir. Bu yüzyılda açılmış olan tekkelerin açılmasında ve yaygınlık göstermesinde III. Selim, II. Mahmud, Halet Efendi ve II. Abdülhamid gibi isimlerin rolü büyüktür.

---

[195] Mehmet Genç, "*İktisadi ve Ticari Yapı, (Osmanlılar)*", **DİA**, C.33, İstanbul 2007, s.532.
[196] İsmail Kocabıyık, "*19. Yüzyılda Osmanlı'da Müceddidilik ve Anadolu'ya Giriş Serüveni*", **Özlenen Rehber Dergisi**, S. 158, Ocak 2017, s.97.

Bu dönemde tasavvufi hayatı derinden etkileyecek önemli hadiseler cereyan etmiştir. XIX. yüzyılda tasavvuf tarihi açısından dikkat çekici bir gelişme, özellikle Nakşibendiyye'nin yanında, Mevlevîyye ve Şâzeliyye gibi bazı tarîkatların da yaygınlaşması ve etkinliğini artırmış olmasıdır. Bunda III. Selim, II. Mahmud, Sultan Reşad gibi padişah ve Halet Efendi gibi devlet adamlarının Mevlevî tarîkatına intisap etmeleri gerçeği vardır.[197]

Tasavvuf ve tarîkat kültürüyle çok içli dışlı olan Osmanlı toplumunda her zaman dervişlerle iyi ilişkiler kurulmamıştır. Kimi zaman Osmanlı'ların değil mutaassıp ülemanın kadızadeliler[198] gibi şeyh ve dervişlerle kavgalı oldukları da bilinmektedir. Bu devletin temelinde Şeyh Edebâlî gibi bir mürşidin bulunması, askerlerin toprak fetihlerinin dervişlerin gönül fetihleriyle beraber olması bu devletin sürekli olarak sûfî ve dervişlerle iyi geçindiği anlamına gelmemektedir. XIX. yüzyılda bunun en önemli örneği, ilmi ve siyasi otoritelerin yeniçerilerle birlikte Bektaşîleri karşılarına almalarıdır.[199]

Yeniçeri ocağının ilga edilmesinden [200] sonra sıra, devlete ve âlimlere karşı isyancıların safında yer aldıkları iddia edilen Bektaşî tekkelerinin cezalandırılmasına gelmiştir. Bu konunun görüşülmesi için Sultan II. Mahmud zamanında devrin meşayihinin katıldığı bir toplantı tertip edilmiştir. Bu toplantıya devlet erkânından birçok isim katılmıştır. Sadrazam, Şeyhülislamlar, Kazaskerler, zamanın Nakşibendiyye meşâyihinden; "Beşiktâşi Yahya Efendi Türbedârı Hafız Ahmed Efendi", gibi isimler iştirak etmişlerdir. II. Mahmud'un kafes arkasından takip ettiği toplantıda Şeyhülislam Tahir Efendi tarafından o günkü Bektaşîler'in uygun olmayan durumu açıklanmış ve meşâyihten görüş talep edilmiştir. III. Selim'in tahtan indirilmesinde yeniçerilere yardım etmeleri, eski düzenin ortada olmaması,

---

[197] Ekrem Özer, "*Osmanlı'da Tekke ve Tarikat Islahatları II. Mahmud Dönemi ve Sonrası*", **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Doktora Tezi, Erzurum 2007, s.48-49.

[198] Kadızâde Mehmed Efendi ve onunla aynı fikre sahip kişiler, Peygamber Efendimizden sonra ortaya çıkan bazı âdet ve uygulamaları bid'at olarak görmüşler ve kabul etmemişlerdir. Kadızâdelilerin amacı Peygamber Efendimiz döneminden sonra ortaya çıkan uygulamaları Kur'an-ı Kerimden ve Sünnet-i Seniyyeden arındırmak olmuştur. Semiramis Çavuşoğlu, "*Kadızâdeliler*", **DİA**, C.24, İstanbul 2001, s.100.

[199] Mustafa Kara, "*Cumhuriyet Türkiye'sinde Tarikatlar*", **Türkiye'de Tarikatlar: Tarih ve Kültür**, (Ed: Semih Ceyhan), İsam Yayınları, İstanbul 2015, s.95-96.

[200] BOA, HAT, 289-17345 / BOA, C.ADL, 9-568.

Bektaşiliğin özündeki gayesine ters düşen hareketlerin olduğu iddiaları sonucunda toplantıda alınan karar Bektaşî tekkelerinin kapatılması yönünde gerçekleşmiştir.[201]

XIX. yüzyıldan evvel Osmanlı Devleti'nde tarîkatları denetim altında tutan ve tekkelerin idari meseleleriyle meşkul olan bir müessese henüz yoktu. Tekkelerin teşkilatlanma konusunda belli oranda bağımsızlık hakları bulunuyordu. XIX. yüzyılın ortalarına gelindiğinde, devlet tarafından gerçekleştirilen merkeziyetçilik politikası neticesinde tekkelerin bağımsızlıkları ellerinden alınmış ve tekkeler denetim altına sokulmuştur. Tekkelerin denetimi için bilinen ilk çalışmalar III. Selim zamanında yapılmıştır. Bu çalışmaların ilk basamağı "Evkâf-ı Hümâyun Nezâreti'nin" kurulmasıdır.[202]

Tekkelerin denetim altına alınmasında bir diğer önemli adım ise "Meclis-i Meşayih'in" kurulması olmuştur.[203] 1812 yılında yayınlanan bir fermanla tekkelerin denetimi "Evkâf-ı Hümâyûn'a" verilmiş, yine aynı fermanda yer alan bilgilere göre, aynı tarîkata mensup tekkelerin hepsi İstanbul âsitanesine bağlanmış, fermanda yer alan başka bir bilgiye göre ise, meşihatı olmayan tekkelere şeyh atamasını Şeyhül islamlık makamı yapacak, taşradaki meşihat atamalarını ise merkez tekkenin görüşü alınarak yapılacak. İşte alınan bu kararların ardından da Meclis-i Meşayih kurulmuştur.[204]

Bu yüzyıl hem siyasi hayatta hem de sosyo-kültürel hayatta Mevleviliğin ve Mevlevi tekkelerinin ön plana çıktığı bir dönem olmuştur. Mevlevi tekkelerin sayılarının az olmasına rağmen Osmanlı tasavvuf düşüncesinde önemli bir yer edinmeyi başarmıştır. XIX. yüzyılın önemli padişahlarından olan II. Mahmut, kendisinden önce tahtta bulunan III. Selim gibi Mevleviliğe karşı yoğun ilgi duymuştur. Mevleviliğe bağlılığı bulunan II. Mahmut, Mevlevi dergâhlarını ziyaret etmiş, şeyhlere maaş bağlatmış, metruk halde bulunan dergâhların bakım ve onarımlarını üstlenmiştir. Devlet ricali arasında da tarikat şeyhlerine bağlılık bu dönemde de devam etmiştir. Daha öncede bahsettiğimiz gibi, Mevleviliğe bağlılığı bulunan, aynı

---

[201] Bektaşi tekkelerinin kapatılması konusunda detaylı bilgi için bkz. Fahri Maden, **Bektaşi Tekkelerinin Kapatılması (1826) ve Bektaşiliğin Yasaklı Yılları**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013.
[202] Aydın Bilgin, "*Meclis-i Meşâyih*", **DİA**, C.28, İstanbul 2003, s.247.
[203] Bilgin. a.g.e. s.247.
[204] Abdurrahman Memiş, "*Osmanlı'da Tekkeler, Sosyal Fonksiyonları ve İstanbul'da Halidi Tekkeleri*", **Osmanlı**, C. IV, (Ed: Güler Eren), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s.514.

zamanda bir devlet adamı olan Hâlet Efendi sayesinde pek çok Mevlevihane'nin ihtiyaçları karşılanmış, yıkık halde olanlar onarılmış ve şeyhlerine maaş bağlanmıştır. Yeniçeri ocağının lav edilme sürecinde Mevleviler devlet tarafını tutmuş ve bu davranışlarından dolayı Mevleviliğe bağlılık artarak devam etmiştir. Daha sonraki yıllarda tahta geçen Abdülmecid ve Abdülaziz döneminde yaşanan iktisadi ve siyasi istikrarsızlıktan dolayı Mevlevi dergâhlarına yapılan yardımlarda kısıtlamaya gidilmiş, ancak tamamen kesilmemiştir.[205]

5. 2. II. Abdülhamid'in Şahsiyeti

II. Abdülhamid Han Osmanlı İmparatorluğu'nun 34.[206] padişahı, İslam halifelerinin 113'sü ve çöküş sürecini yaşayan devlette mutlak hâkimiyeti sağlayan son padişah olma özelliği taşımaktadır. II. Abdülhamid döneminde Osmanlı Devleti dağılma dönemini yaşamaktaydı; Balkanlar başta olmak üzere devletin farklı yerlerinde vuku bulan isyanlar ve Rusya'ya karşı kaybedilen 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı yine bu dönemde meydana gelmiştir. Babası Abdülmecid, annesi ise Çerkez "Tîr-i Müjgân Kadın Efendi'dir." 21 Eylül 1842 tarihinde Abdülmecid'in sekizinci çocuğu ve ikinci erkek evladı olarak dünyaya geldi. "On bir yaşında annesini kaybettiği için, babasının emriyle, hiç çocuğu olmayan Piristû Kadın Efendi[207] kendisine analık etmiştir. Özel hocalar tayin edilerek eğitim gördü. Gerdankıran Ömer Efendi'den Türkçe, Ali Mahvî Efendi'den Farsça, Ferid ve Şerif efendilerden Arapça ve diğer ilimleri, Vak'anüvis Lutfi Efendi'den Osmanlı tarihi, Edhem ve Kemal paşalarla Gardet adındaki bir Fransız'dan Fransızca, Guatelli ve Lombardi adındaki iki İtalyan'dan mûsiki tahsil etti."[208]

Abdülhamid Han henüz onbir yaşında iken annesini veremden kaybetmişti. Erken yaşta annesini kaybettiğinden anne sevgisinden mahrum kalmıştır. Anne yokluğunun yaşatmış olduğu yalnızlığın yanı sıra baba sevgisinide tam anlamıyla yaşayamaması onu yalnızlık ortamına sürüklemiştir. Tahta geçme olasılığının bulunmadığını

---

[205] Ş. Barihüda Tanrıkorur, "*Mevleviyye*", **DİA**, C.29, İstanbul 2004, s.470.
[206] Osmanlı hükümdarlarının 34'üncüsü olan yeni pâdişah, 34 yaşında tahta geçmiş ve bu da güzel bir tevâfuk sayılmıştır. Ziya Nur Aksun, **Sultan El-Gâzi Abdülhamîd Hân-ı Sâni II. Abdülhamid Han**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2009, s.13.
[207] Perestû Kadın, 28 yıl boyunca vâlide-sultan oldu. Sultan Hamîd, tahta çıkınca, mânevî annesini Vâlide-Sultan îlân etti (31.8.1876). Gerçekte pâdişâhı doğurmadığı hâlde vâlide-sultan olan tek kadındır. Yılmaz Öztuna, **II. Abdülhamid Zamanı ve Şahsiyeti**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2013, s.18.
[208] Cevdet Küçük, "*Abdülhamid II. Osmanlı Padişahı (1876-1909)*", **DİA**, C. I, İstanbul 1988, s.216-217.

düşünen devlet adamlarıda onunla pek ilgilenmemişlerdir. Böylesine yalnızlık ortamında büyüyen II. Abdülhamid Pertevniyal Kadının yardımları neticesinde Sultan Abdülaziz ile yakınlık kurabilmiştir. Amcası ise aksine Abdülhamid'i çok sevmiş ve Mısır ve Avrupa gibi seyahatlerine onu da götürmüştür.[209]

Sultan II. Abdülhamid XIX. yüzyılın son çeyreği ile XX. yüzyılın ilk yıllarında Osmanlı Devleti'nin başında bulunmuş, çöküş sürecini yaşayan devleti uyguladığı merkeziyetçi politikaları sayesinde ayakta tutmaya çalışmıştır. Otuzüç yıl gibi uzun süren bir saltanatının olmasıda bu damgayı iyice pekiştirmesine zemin hazırlamıştır. Dolayısı ile bu zaman zarfı içerisinde gerçekleşen icraatlar sevapları ve hataları ile Abdülhamid'in sorumluluğundadır.[210]

5. 3. II. Abdülhamid Döneminde Bektaşi Meselesi

1826'da Yeniçeri Ocağının tasfiyesiyle[211] birlikte Rumeli ve Anadolu eyaletlerinde bulunan Bektaşi Tekkelerin lağvına karar verilmiştir.[212] Tekkenin mülkleri müsadere edilmiş, diğer tekkelere verilmiştir. Tanzimat döneminin akabinde tahta geçen ve vadesi uzun olamayan bir Meşrutiyet rejiminin kaldırılması neticesinde otoriter bir yönetim ile devleti yönetmeye çalışan II. Abdülhamid, siyasi yaşantısında olduğu kadar, dedesi tarafından Bektaşilere karşı uygulanan politikayı da devam ettirmiştir. Bektaşilere karşı denetim devam ettirilmiş ve arşiv belgelerine bu durum açık bir şekilde görülmektedir. Her ne kadar Bektaşi tekkeleri kapatılmış olsa bile, Bektaşiler XIX. yüzyılda varlıklarını sürdürmeye gayret etmişlerdir.[213] Osmanlı tarihinde II. Abdülhamid'in hükümdarlığı, siyasi tarih açısından olduğu kadar tasavvufi olaylar açısından da en çalkantılı dönemlerden birine denk gelmiştir.[214]

II. Abdülhamid Han güçlü hafiye teşkilatını hem içeriden hemde dışarıdan oluşabilecek tehlikeleri daha başlamadan önlemek maksadıyla kurmuştur. Her

---

[209] Ercan Gökyurt, **II. Abdülhamid**, Mavi Çatı Yayınları, İstanbul 2017, s.5.
[210] Vahdettin Engin, **II. Abdülhamid ve Dış Politika**, Yeditepe Yayınları, 6. Baskı, İstanbul 2017, s.7.
[211] Bedri Gencer, "*Haşin Modernlikten Narin Meşrûiyete İkinci Abdülhamid'in Meşrûiyet Siyaseti*", **Sultan II. Abdülhamid Dönemi**, (Ed: Mehmet Bulut-Muhammet Enes Kala), İzü Yayınları, İstanbul 2019, s.56.
[212] BOA, MAD. d, 9771.
[213] Eray Yılmaz, "*II. Abdülhamid Döneminde Bektaşi Meselesi (1876-1908)*", **Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi**, Sayı 17, Ankara 2018, s.100.
[214] Cezmi Eraslan, "*Sultan II. Abdülhamid'in Halka Bakışı ve Sosyal Yardım Faaliyetleri*", **Vefatının 95. Yılında Sultan Abdülhamid Han Sempozyumu**, Aile ve Sosyal Politikalar Başkanlığı Darülaceze Yayınları, İstanbul 2013, s.56.

konuda hassas davranan Abdülhamid, tarîkatların siyasi tercihleri üzerinde de hassas olmuştur. Tarîkatlar arasında ise Bektaşilik bu dönemde gözetimi dikkat çeken tarîkat olmuştur. Her şeye rağmen Bektaşiliğe bağlı olan devlet adamlarıda bu dönemde görev yapmışlardır. Nitekim dönemin valileri arasında ve nazırlık gibi makamı büyük olan yerlerde Bektaşiliğe rastlamak mümkündür. Yine Abdülhamid döneminde bazı büyük projeler Bektaşiler tarafından gerçekleştirilmiştir. Bütün bunlar bize gösteriyor ki, II. Abdülhamid ile arası iyi olan Bektaşiler bulunmaktadır.[215]

5. 4. Meclis-i Meşâyih

Meclis-i Meşâyih Şeyhülislamlık makamının bir alt kurumu olarak Osmanlı sınırları içerisinde tekkeleri denetlemek ve düzenlemek maksadıyla 1866 tarihinde kurulmuştur.[216] Meclis-i Meşâyih'in kuruluşu, Osmanlı Devleti'nde teşkilatlanma açısından tecrübeli olan tarîkatlar ve bunların devlet ile olan ilişkilerinin düzenlenmesi adına çok önemli bir dönemeci ifade etmektedir. Kurulan Meclis-i Meşayih sayesinde Osmanlı Devleti tarîkatları kendi kontrolü ve denetimi altına aldığının en somut adımı atılmıştır. Bir başka ifadeyle, tarîkatlar bu meclis vasıtasıyla devletin öngördüğü istikamete sevk edilmeye çalışılmıştır.[217]

Meclis-i Meşayih'in kuruluş amacı, tekkeleri hiyerarşik olarak denetlemek ve bunu merkezi bir sistem üzerinden yapmaktı. Osmanlı, eyaletleri içerisinde yer alan tekkelerin denetimi için daha önce de böyle bir uygulamaya gitmiştir, 1812 yılında yayınlanan bir fermala "merkez tekke" uygulaması başlatmıştır. Alınan bu karaların bir neticesi olarak, İstanbul'da yer alan tekkeler bulundukları yer esas alınarak, ayrım olmaksızın başlangıç olarak otuzbeş merkez tekkeye bağlanmıştır. 1915-16 tarihinden sonraki dönemlerde merkez tekke sayısında azalmaya gidilmiş ve sayı

---

[215] Haksever, a.g.m, s.47-48.
[216] Fahri Maden, "*Meclis-i Meşâyih Kararlarında Bektaşilik ve Bektaşi Tekkeleri*", **IV. Uluslararası Alevilik ve Bektaşilik Sempozyumu (18-20 Ekim 2018Ankara) Bildiriler Kitabı**, Ankara 2018, s.151.
[217] Muharrem Varol, "*Osmanlı Devleti'nin Tarikatları Denetleme Siyaseti ve Meclis-i Meşayih'in Bilinen; Ancak Bulunamayan İki Nizamnamesi*", **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi**, Sayı 23, İstanbul 2010, s.40.

onbeşe düşürülmüştür. Bunlardan beşi Mevlevi ve sekizi Nakşibendî Tekkesi merkez tekke olarak belirlenmiştir.[218]

Meclis-i Meşayih 1868 yılında, Yenikapı Mevlevîhanesi Şeyhi Osman Salâhaddin Dede başkanlığında, her biri ayrı tarîkatlara intisaplı "Sa'diyye, Kadiriyye, Sünbüliyye, Halivetiyye ve Nakşibendîyye'den" beş üye ile temsil edilirken, 1874'te Rifâiyye tarîkatından bir üye ilâve edilmiştir. Üye sayısında farklılık gösteren Meclis, 1892-1897 tarihleri arasında başkanlık makamı boş kalmıştır. 1902 tarihine gelindiğinde "Meclis-i Meşayih" nazırlığı kaldırılmış, 1911 tarihinde ise Şeyhülislam Musa Kasım Efendi başkalığında Meclis üye sayısında daha da azalmaya gidilerek ikiye düşürülmüştür. 10 Mart 1918 yılında Takvim-i Vekayi'de yayınlanan Meclis-i Meşayih'in Tevsii Kanunu ile bir başkan ve yedi üyeden oluşacak şekilde yeniden kurulmuştur.[219]

5. 5. Halidi Sürgünleri

Nakşibendîyye'nin Halidiyye kolu İslam coğrafyasında kendini kanıtlamış bir sûfî oluşumudur. Sadece tasavvufi düşünceleriyle değil, siyasi varlıklarılarıyla da Müslümanların yanlarında yer almışlardır. Nitekim 93 harbi olarak tarihte kendine yer edinmiş 1877/1878 Osmanlı-Rus savaşında başta Ahmet Ziyaeddin Gümüşhanevi Hazretleri olmak üzere, halifeleri ve Anadolu'nun muhtelif yerlerinde bulunan Nakşî-Halidi sûfî ve şeyhleri savaşa iştirak etmişlerdir.

İlber Ortaylı'nın da dediği gibi "En Uzun Yüzyıl" olarak adlandırılan XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti içeride ve dışarıda birçok sorunla uğraşmak zorunda kalmıştı. Devletin bu buhranlı zamanlarında tasavvuf ekolünün en güçlü temsilcilerinin başında Nakşibendîyye'nin Halidiyye kolu gelmektedir.

İsmini verdiği Nakşî tarîkatının Halidiyye kolunun kurucusu Mevlana Halid el-Bağdadi[220] 1779 senesinde Irak'da bulunan Karadağ kasabasında doğmuştur.[221]

---

[218] Mustafa Aşkar, "*Son Dönem Tekke Mecmûalarından Yeşilzâde Mehmet Salih Efendi'nin Rehber-i Tekâyâ'sı*", **Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi**, S.3, Ankara 2000, s.129-130.
[219] Aydın, a.g.e. s.247-248.
[220] Mahmut Esad Erkaya, "*Halidiyye Tasavvuf Geleneğinde Mürid-Mürşid İlişkileri*", **Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi**, C.9, S.2, Kasım 2017, s.841.
[221] Algar, *"Halid el-Bağdağdi"*, s.283.

Halidilik kurucusunun zamanında İstanbul'da varlığını gösteremese de yerine bıraktığı halifeleri aracılığı ile İstanbul'da faaliyet göstermeye başlamıştır. Halidiyyenin İstanbul'a gelmesi neticesinde daha önce buralarda faaliyet gösteren Nakşibendî tarîkatının diğer kollarının önüne geçtiğini, onları gölgede bıraktığını söyleyebiliriz. Önemli devlet adamlarının, bürokratların Halidiyyeye intisap ettiği bir gerçektir.

Daha önce bu coğrafyada varlığından dahi söz edemediğimiz Nakşî Halidiyye kolu nasıl oldu da kısa sürede adından söz ettirmeyi başardı ve diğer tasavvuf kuruluşlarının önüne geçebildi? Sorusu akla gelen sorular arasında yer almaktadır. Bu duruma şöyle açıklama getirmek yanlış olmayacaktır: Halidiyye kolunun İstanbul'a henüz yeni geldiği dönemlerde ortaya çıkan yunan isyanı, tekkelerini ve vakıflarını idare edebilecek maddi güçlerinin olmasından kaynaklanan ekonomik bağımsızlıkları Halidiyye kolunun dervişlerini tam anlamıyla öğretilerine odaklanmalarını sağlamıştır. Diğer bir yandan 1821 yılında meydana gelen Yunan isyanının ortaya çıkması neticesinde idareciler Müslümanların birlik olmaları konusunda bildiriler yayınlamış, bu bildiriler Halidiyye mensup sûfîlerin de katılımlarıyla etkisini artırarak daha geniş coğrafyalardan karşılık bulmuştur. Bu gibi durumlar Nakşî Halidiye kolunu İstanbul'da güçlü kılmıştır.

Tüm bu olumlu havanın içerisinde olumsuz şeylerde yaşanmıştır. Bunların başında karşımıza Halidi sürgünleri çıkmaktadır. Dönemin padişahı II. Mahmut mutlak otorite sahibi bir padişah imajı verdiğinden onun zamanında yaşanan her şeyin onun kontrolünde olmasını arzu ediyordu. Gücünün dışında yaşanan bir hadise vuku bulduğunda ise sorunu kalıcı çözümlerle halletme yoluna gitmeyi tercih ediyordu.

II. Mahmut'un emri ile Halidiyyeye intisaplı kişiler 1828 tarihinde İstanbul'da ikamet ettikleri muhitlerinden alınarak Sivas'a sürülmüşlerdir. 1828 tarihli sürgün tarîkatın tarihindeki en geniş sürgün olması ve toplu halde gerçekleştirilen sürgün mahiyetinde olması ile diğer sürgünlerden farklı bir boyut taşımaktadır.[222]

---

[222] Rüya Kılıç, *"Osmanlı Devleti'nde Yönetim-Nakşibendî İlişkisine Farklı Bir Bakış: Hâlidi Sürgünleri"*, **Tasavvuf: İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi**, Yıl:7, S.17, 2006, s.109.

Halifelerin şeyhlerinden habersiz ve onların izni olmayan bazı olaylar içerisine girmesinden kaynaklanan olumsuzluklar neticesinde Halidi sürgünleri II. Mahmut döneminden sonrada devam etmiştir.

II. Abdülhamid dönemi devlet-Halidiyye münasebetlerine baktığımız zaman ilişkiler çoğunlukla olumlu neticelenmiştir. Nakşibendî tarîkatına mensup şeyh ve sûfîlerin Abdülhamid'in İslam Politikasına tam destek verdiği ve padişahın yayında olduğu elimize geçen bilgiler arasındadır. Öyleki Abdülhamid'in tahtan indirilmesinde başrol oynayan Genç Osmanlılar Nakşî-Halidi taraftarlarından istedikleri destekleri bulamamışlardır. Bütün bu iyi ilişkiler arasında istisna kabul edebileceğimiz Halidi şeyhi Muhammed Esad Erbili olayı yaşanmıştır.

Muhammed Esad Erbili 1847 tarihinde Musul'un Erbil ilçesinde dünyaya gelmiştir. Annesi ve Babası tarafından seyyiddir. Nakşibendî tarîkatının Haliddiyye koluna mensup sûfî bir âlimdir. İlim tahsilini babasının tekkesinde görmüş kısa sürede seyrü sûlükünu tamamlayarak hilafetini almış ve 1875 tarihinde Hac vazifesini yerine getirmek için Hacca gitmiştir. Hac dönüşü şeyhi Tâhâ el-Harîrî vefat edince İstanbul'a gelmiş ve kısa sürede burada kendinden söz ettirmeyi başarmıştır.[223] Muhammed Esad Efendi'nin ünü saraya kadar ulaşmış hatta II. Abdülhamid'in damadı olan Hâlid Paşa tarafından saraya davet edilmiş burada sohbetlerinden faydalanmış ve dersler görmüştür.[224] Meclis-i Meşâyih üyeliğine atanmıştır. Sarayda bulunduğu esnada kendisine bir tekke şeyhliği verilmesi konusunda rica bulunmuş ve Kelami Dergâhı postnişinliğine talip olmuştur. Kelami Postnişini olduktan sonra ünü daha da artarak devam etmiş ve çok daha geniş yerlere ve çok daha fazla kişiye ulaşmıştır.[225]

Muhammed Esad Erbili'nin sürgün edilişinin nedeni tam olarak bilinmemekle beraber, bu sürgünün yazdığı yazılardan kaynakladığı nakledilmektedir. Muhammed Esad Erbili tarafından kaleme alınan "Kenzü'l İrfan" adlı kitabında daha çok gençlere hitap edilmiştir. Erbili'nin "seyahat ediniz ki sıhhat bulunuz" hadisine

---

[223] Vahit Göktaş-Ali Tenik, *"Muhammed Es'ad Erbili (1847/1931)'nin Zikirle İlgili Görüşleri"*, **Toplum Bilimleri Dergisi**, Sayı 14, Temmuz 2013, s.258.
[224] Hasan Kâmil Yılmaz, *"Esad Erbîlî"*, **DİA**, C. XI, İstanbul 1995, s.348.
[225] Ercan Alkan, *"Muhammed Esad (Erbili), Risâle-i Tevhid Tercümesi"*, **Tasavvuf: İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi**, Yıl:11, S.26, İstanbul 2010, s.326.

yaptığı yorumların gençleri dışarıya kaçmaları hususunda teşvikte bulunuyormuş gibi Sultana aktarılması olmuştur. Bir diğer etken ise Osmanlı Devleti'nin zor günlerinde yanında yer alan Halidilerin Jön Türklere karşı Sultan II. Abdülhamid'i desteklemeleridir.[226] Esad Erbili ise daha farklı bir siyaset izlemiş, Kanûn-i Esâsî hareketine destekte bulunan dergide yazılar kaleme almıştır. İşte bu sebeplerden dolayı Esad Erbili memleketine[227] sürgün edilmiştir.[228]

Esad Erbili'nin memleketine gönderilmesini sürgün olarak kabul etmeyenler arasında Halim Gül'de yer almaktadır. Bunun bir sürgün olmadığını, Esad Erbili'nin oraya bir vazife için gönderildiğini ve burada irşad faaliyetlerine devam ettiğini, vazifesini tamamladıktan sonra II. Meşrutiyetin ilanından sonra payitahta geri döndüğünü ve Kelami Dergâhı'nı genişleterek yeniden inşa ederek irşad faaliyetlerine kaldığı yerden devam ettiğini söylemektedir.[229]

5. 6. II. Abdülhamid Meşayih İlişkisi

II. Abdülhamid Günlük yaşantısına daima, namazını eda ettikten sonra bir miktar Kur'an-ı Kerim ve evrad okuyarak başlarmış. Bu da bize Abdülhamid'in tasavvuf yönünün ne kadar güçlü olduğunu göstermektedir. Namazlarını asla aksatmayan Abdülhamid, ömrü hayatında sadece böbrek hastalığı yaşadığı vakit Cuma namazını terk etmek zorunda kalmış[230] sağlığı oruç tutmaya el vermediği halde Ramazan orucunu terk etmemiş, hatta bazı rivayetler Abdülhamid'in Hacca gittiğini yönündedir. Her iyiliğin Muhammedi şeriata uygun olduğunu ve İslam'ın güzel ahlaktan ibaret olduğunu söyleyen padişahın, içkiden uzak durduğu, içenlerden de haz etmediği, yaptığı bütün işlerde şeriatı göz ettiği ve tereddüte düştüğü konularda ise âlimlere danıştığı nakledilmektedir.[231]

---

[226] Süleyman Uludağ, "*Hâlidiyye*", **DİA**, C. XV, İstanbul 1997, s.299.
[227] Bazı görüşler ise bunun bir sürgün olmadığını, sıla-i rahim olarak adlandırmaktadırlar.
[228] Vahit Göktaş, **Muhammed Es'ad-ı Erbilî Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Felsefesi**, İlahiyat Yayınları, 1. Baskı, Kasım 2013, s.50.
[229] Halim Gül, "*Tasavvuf Mecmuası'ndan Tasavvuf Dersleri (Muhammed ES'ad Erbili)*", **Tasavvuf: İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi**, Ankara 2001, s.248.
[230] Abdülhamid'in ilk önce fazla ıstırap vermeyen böbrek rahatsızlığı bir ara o kadar şiddetlendi ki nihayet bir Cuma selamlık merasimi yapılamadı. Tahsin Paşa, **Abdülhamid ve Yıldız Hatıraları**, Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, İstanbul 1931, s.16.
[231] Hür Mahmud Yücer, "*Sultan II. Abdülhamid Dönemi Devlet-Tarikat Münasebetleri*", **Sultan II. Abdülhamid ve Dönemi**, (Ed: Coşkun Yılmaz), Sultanbeyli Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Kültür Yayınları No:12, İstanbul 2012, s.255.

II. Abdülhamid Han da selefleri gibi dini ve sosyal kurumlar inşa ettirmiş, tamirleri için kaynak aktarmıştır. Abdülhamid'in bu davranışında, tasavvuf ehli bir zad ve bir şeyhe bağlı olmanın getirdiği müridlik ahlakının etkisi büyüktür. Bu bağlamda Sultan Abdülhamid Han tasavvuf ve tarîkat erbabı kişilere her zaman saygı ve hürmet gösterme konusunda hassas davranmıştır. Bu durum Abdülhamid'in dış ilişkilerinde de görülmektedir. Asya ve Afrika kökenli meşayihi daima göz etmiş, el üstünde tutmuş, Anadolu ve İstanbul merkezli âsitânelere yardım yapmaktanda geri durmamıştır.[232]

XIX. yüzyıl Osmanlı toplumunda tesir gücü yüksek olan tarikatlar sayesinde II. Abdülhamid, uç vilayetlerde bulunan müslümalar üzerinde etkin olma arzusu içerisine girmiştir. II. Abdülhamid daha tahta ilk çıktığı günden itibaren tarikat ehlini koruyup-kollamış yanından ayırmamıştır, yeri geldiğinde destekte bulunmuş yeri geldiğinde ise tarikat şeyhlerinden yardım görmüştür. Nitekim Osmanlı ile Rusya arasında yaşanan 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı sırasında II. Abdülhamid tarîkat şeyhlerine haber göndererek, her gün farklı bir tekkede toplanarak Müslüman ordusunun zaferi, din düşmanlarının yenilmesi için dua etmeleri, halkı motive etmelerini istemiştir.[233]

Sultan Abdülhamid, Ehl-i Sünnet'e mugayyır olmayan tarîkat ve ilim erbabı ile sık sık görüşürdü. Tasavvuf ehline saygı-hürmet etmek Osmanlı padişahlarının önemli bir âdetidir. II. Abdülhamid daha şehzadelik yıllarında girdiği tasavvuf yoluna, padişah olduktan sonra tarikat şeyhlerine intisap etme ile devam etmiştir. Yahya Efendi tekkesinin Nakşibendîyye'den olma şeyhi Hasan Hayri Efendi Abdülhamid'in ilişki içerisinde olduğu şeyhler arasında olup, zaman buldukça ziyaretine gitmiştir.

XIX. yüzyıl Osmanlı Padişahları ile tarîkat şeyhleri arasındaki ilişkiler, devletin kuruluş yıllarındaki manevi bağın yanı sıra, siyasi ilişkiler de yürütülmüştür. II. Abdülhamid, siyasi politikalarına inanan ve destek veren dönemin Şazeli

---

[232] H. İ Abdülkerim, a.g.t. s.33.
[233] Cezmi Eraslan, **II. Abdulhamid ve İslâm Birliği**, Ötüken, İstanbul 1992, s.217.

şeyhlerinden Şeyh Zafir Efendi ve Rifaiye Şeyhlerinden Ebu'l Hüdâ efendi ile yakın ilişkiler kurmuş, maddi ve manevi desteklerde bulunarak yanından ayırmamıştır.[234]

Dönemin Mevlevi Şeyhlerinden Osman Salahaddin Dede'de II. Abdülhamid'in sık sık görüştüğü, fikir alış verişinde bulunduğu başka bir tarikat şeyhidir. Osman Dede ile Abdülhamid Han'ın ilişkisinin başlangıcında Mithat Paşa bulunmaktadır. Yenikapı mevlevihanesi, Şeyhi gençlik yıllarında devlet adamlarının, âlim ve arif kimselerin toplandıkları yer konumunda idi. Mithat Paşa'da bu Mevlevihaneye yakın bir yerde ikamet etmekte olup, sık sık dergâha gittiği, başında külah-ı mevlevisiyle zaman zaman burada oturduğu rivayet edilmektedir.[235]

Sultan Abdülhamid'in Han'ın şeyhlerle ilişkisi sadece maneviyatta, şeyh ziyaretlerinde ve sohbetlerinde kalmamış bu durum yazıyada aktarılmıştır. Bunu en güzel örneklerinden biri Tedelen Kazası'nın Memalya tekke-nişini Hüseyin Evreng'in Abdülhamid'e yazmış olduğu manzum medhiyesinde karşımıza çıkmaktadır.

Bir özge devr geldi hem özge bir zamândır

Bu devri dönderen hep Allâh ʿizz ü şândır

İrdi zamân âhir bir devr-i nâzenîn

Eknûn-ı sarây-gîtî ser-menzil-i emândır

Ey pîr-i zâl-i gerdûn gel tâzeden civân ol

Zîrâ dem-i cülûs bir şâh-ı nev-civândır

Dünyâya geldi el-hakk bir Hüsrev-i yegâne

Bî-misl ü bî-nazîr ü yektâ vü bî-nişândır

---

[234] Özer, a.g.t. s.159-160.
[235] Mehmet Ziya, **Yenikapı Mevlevihanesi**, Kervan Kitapçılık, İstanbul 1913, s.182.

Var ey deyn-i devlet-i hâkân câh u şevket

Sultân-ı mülk ü millet şâhenşeh-i zamândır

Devr-i zamâna her dem şükr eylesün ki zîrâ

Anun ki pâdişâhı ʿAbdü'l-hamîd Hân'dır

Ey Kirdgâr-ı bî-çûn zıll-i himâyetinde

Hıfz it anı ki anun şahsîde ʿayn-ı cândır

Âfâka düşdi anun sayt-ı ʿulüvv-i şânı

Anun celâl ü câhı reşk-âver-i keyândır

Cemşîd-i Cem kemîne anun dürer-i gulâmı

Hem hâk der köhnede derbân ki er devândır.[236]

5. 6. 1. II. Abdülhamid ve Osman Selahaddin Dede Efendi İlişkisi

Osman Salahaddin Dede, 26 Ocak 1820 tarihinde İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Abdülbâkî Nâsır Dede, Osman Salahaddin Efendinin babası olmasının yanı sıra Yenikapı Mevlevihanesi şeyhlerindendir. Babasının 1821 yılında vefatının üzerine, oğlu Hüseyin Hüsni şeyh tayin edildi, daha sonra kardeşi şeyhliğe getirildi. Fakat uzun sürmeyen yaşamları neticesinde 1831 yılında henüz 11 yaşında iken Mehmed Said Hemdem Çelebi Osman Selahaddi'ni şeyh tayin eder.[237]

Şeyh Osman Selahaddin Efendi, yaşadığı yüzyılın nadir yetiştirdiği irfan ve iktidar sahiplerinden biridir. Şeriatın ve tarîkatın bütün merasim ve usullerini muhafaza eden vakar ve itibar sahibi idi. Sûfîlik mesleğinde ve zahir ilminde ileri gitmişti. Bu üstün

---

[236] BOA, Y.MTV.1-3.

[237] Âdem Ceyhan-Fatma Şükran Elgeren, *"Osman Salâhaddîn el-Mevlevî'ye Ait Olduğu Sanılan Bir Eser: Nesrü'l-leâlî Tercümesi"*, **Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi**, S. 18, İstanbul 2017, s.32.

ilmi sayesinde âlimler katında üst mevkide olduğu gibi devlet büyükleri yanında da hürmet ve itibar sahibiydi.[238]

II. Mahmud devrinde mensupları ve şöhreti artmaya başlayan Osman Selâhaddin Dede'nin Tanzimat dönemi siyasî kadrolarıyla yakın ilişkiler kurduğu bilinmektedir. II. Mahmud'un karlı ve soğuk kış günlerinde[239] bile Yenikapı Mevlevîhânesi'ne gidip kendisini ziyaret ettiği, Sultan Abdülmecid'in, şehzadeleri Abdülhamid ve Reşad efendi ile birlikte dergâha geldiği belirtilmektedir. Osman Selâhaddin Dede'nin II. Abdülhamid'le ilişkisi onun tahta geçmeye hazırlandığı sıralarda da devam etti; II. Abdülhamid tahta geçmek için ondan kendisini desteklemesini istedi. Midhat Paşa ile II. Abdülhamid'in görüşmesini de Osman Selâhaddin Dede sağladı, bu görüşmeler sonucunda Midhat Paşa bazı şartlar ileri sürerek Abdülhamid'e destek sözü verir.[240]

Tahta geçmesinin ardından Osman Selâhaddin Dede'ye yakın ilgisini devam ettiren, zaman zaman yanına çağırıp görüşlerine başvuran II. Abdülhamid Han ondan sarayda Mesnevî okumasını istemiş ve aylık bin kuruş maaş bağlatmıştır. Fakat bu kâmil şeyhten ancak bir defa ders okumuştur. II. Abdülhamid'in Kānûn-ı Esâsî yanlısı kişilere cephe alması, Midhat Paşa'nın Sultan Abdülaziz'in yaşadığı olaylarda etkisinin bulunması ve dolayısıyla saray erkânının gözünden düşmesi, Midhat Paşa ile samimiyeti bilinen Osman Selâhaddin Dede ile II. Abdülhamid'in ilişkilerini olumsuz yönde etkilemiştir.

5. 6. 2. II. Abdülhamid ve Şeyh Muhammed Zafir Efendi İlişkisi

"Muhammed Zafir el-Medeni diye yâd olunur". 1244/ sene-i hicriyyesinde (M.1828) yılında Trablusgarp Mısrata'da doğmuştur.[241] Tarîkat adaplarını babasından öğrenmiş olup hilafetini babasından almıştır. 19-20 yaşlarına kadar Mısrata'da bulunup ibtidai tahsilini tamamladıktan sonra önce Tunus ve Cezayir'e daha sonra da Mısır yoluyla Medine-i Münevvereye gitmiştir. Burada ilim erbabı kişilerle görüşüp

---

[238] Mehmed Ziya, a.g.e, s.180.
[239] Sezai Küçük, *"Bütün Yönleriyle XIX. Yüzyılda Yenikapı Mevlevihanesi"*, **X. Milli Mevlâna Kongresi Tebliğler**, C. I, Selçuk Üniversitesi Basımevi, Konya 2002, s.184.
[240] Bayram Ali Kaya, *"Osman Selâhaddin Dede"*, **DİA,** C. Ek-2, İstanbul 2016, s.382.
[241] Afife Batur, **Yıldız Serencebey'de Şeyh Zâfir Türbe**, Kitaplık ve Çeşmesi, Anadolu Sanatı Araştırmaları, İstanbul 1968, s.6.

tahsilini tamamladı. Şeyh Zafir Efendi Abdülaziz devrine denk gelen dönemde irşada başladığından Abdülhamid'in kendisine olan intisabında II. Abdülhamid henüz şehzade idi.[242] Kardeşi bu arada İstanbul'a gelmiş Mahmud Nedim Paşa vasıtasıyla "Pertevniyal Valide Sultan" tarafından iltifatlara mazhar olmuş, sultan'ın intisap etme talebi üzerine kardeşin "ehl-i kemal" olduğunu dile getirerek müsaade ederseniz onu getireyim der ve Şeyh Zafir Efendi'nin İstanbul'a davetine vesile olur.

Şeyh Zafir Efendi'nin İstanbul'a gelmesi ile birlikte kendisine Unkapanı civarında "Üç Mihrablı Camii" yakınında bir hane tahsil edilmiş ve sohbetlerine başlamıştır. İşte Abdülhamid ilk defa tebdili kıyafet ile gittiği bu sohbetlerde Şeyh Zafir Efendi'ye karşı alaka ve muhabbet beslemiştir. Bu sohbetler üç sene kadar devam etmiştir. Bu arada Şeyh Zafir Efendi saraylı bir hanımla evlenip 1873 tarihinde Medine-i Münevverede inzivaya çekilmiştir. II. Abdülhamid tahtta geçince Şeyh Zafir Efendi yeniden İstanbul'a davet edilmiştir. Yıldız Hamidiye Camii'nde Şazeli usulüne göre zikirlere başlamıştır. Abdülhamid 1887 yılında bünyesinde cami, tevhidhane, selamlık bölümü, daha sonra ilave edilen harem ve misafirhane bulunan Ertuğrul Tekkesi yaptırılmış, böylelikle Şeyh Zafir Efendi ile birlikte Şazelilik ilk defa Osmanlı toprakları üzerinde tekke açmıştır.[243]

"Şeyh Muhammed Zafir" II. Abdülhamid'e hem bir danışman olmuş, hemde iyi bir sırdaş, bu sayede Sultan'ın saygı ve sevgisini kazanmıştır. Çünkü efendisinin sultan olacağını önceden bilmişti. Zâfir Efendi, Şazeliye tarîkatının küçük Medeniye kolundandı. "Ali bin Abdullah" (v.1258) tarafından kurulan ve esas itibariyle Cezayir, Tunus ve Fas'ta faaliyet gösteren ve yıldızı parlayan tarîkat ilerde Fransız işgaline karşı verilen mücadelede öncü bir rol oynamıştır.[244] II. Abdülhamid, Zafir Efediye çok değer vermiş, bazı Cuma selamlıklarında Ertuğrul Tekkesi'ne gitmiş ve İslam dünyasında özel sayılan gün ve gecelerde Yıldız Sarayı'na davet edilmiştir.

---

[242] Hüseyin Vassaf, **Sefine-i Evliya**, (Çev: Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz), Seha Neşriyat, İstanbul 1990, s.259.
[243] Kamil Büyüker, "*II. Abdülhamid Han ve Şeyh Muhammed Zâfir*", **Biyografi Analiz Dergisi**, Sayı:11/1, 2004, s.55.
[244] Kâmil Büyüker, "*II. Abdülhamid Han'ın Şâzelî Tarîkatı Şeyhi Şeyh Muhammed Zâfir Efendi ve Ertuğrul Tekkesi*", **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Toplum ve Siyaset**, (Ed. Ali Okumuş), TDV İslam Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi, İstanbul 2004, s.357.

Sultan Abdülhamid nezdinde değer gören Şeyhin yanı sıra İstanbul'da yaşayan aile fertleride çeşitli rütbeler almış ve resmi kurumlarda görevlendirilmiştir.[245]

5. 6. 3. II. Abdülhamid ve Ebu'l-Hüdâ es-Sayyadî İlişkisi

"Hama ile Halep arasındaki Maarretünnu'mân kasabasının Hânşeyhûn köyünde" 1850 yılında dünyaya gelmiştir. Ebü'l-Hüdâ künyesi ile bilinmektedir. "Ebü'l Hüda, "es-Sayyadi" nisbesini, Han Şeyhlin yakınlarında medfün bulunan yörenin velilerinden Ahmed es-Sayyadi'den alır."[246]

Şeyh ile II. Abdülhamid'in tanışması 1877 yılının başlarında gerçekleşmiştir. Şeyh İstanbul'a geldikten sonra Şeyhül Meşayih rütbesiyle "Meclis-i Meşayih" başkanlığına getirilmiştir. Siyasi faaliyetlerde de görüşlerinden faydalanılmıştır. Araplarla arasının iyi olması ve onları iyi tanıması, Araplara yönelik politikalar üretebilen ve siyasi becerisinin olması padişahın yıkın danışmanları arasında yer almasına vesile olmuştur. Yirmi seneye yakın Abdülhamid'in himayesi ve teveccehüne mazhar olmuştur. Padişahın yanı sıra pek çok idareci tarafından da saygı ve hürmet görmüştür. Resmi olarak hiçbir görev kabul etmemiş, fakat ulema silsilesi arasındaki mevkiini ilerletmiştir. Tüm bunlara karşılık 1878 tarihinde kendisine İstanbul Payesi verilmiştir. İki sene sonra "Anadolu Kazaskeri", 1885 Ramazan ayında ise "Rumeli Kazaskeri" olmuştur. Böylelikle ulema arasındaki en yüksek makama erişmiştir. Özellikle devletin bu dönemde dış tehlikelere karşı fazla maaruzlara kalması, dönemin şeyhlerinin sadece dini konularda değil, siyasi konularda da devletin yaynında yer almasına olanak sağlamıştır. II. Abdülhamid'in İslam Birliği politikasının güçlenmesi ve daha geniş kitlelere ulaşması için gayret gösteren iki şeyhten, "Şeyh Muhammed Zafir", Kuzey Afrika'dan İstanbul'a gelen misafirlerin karşılanması, "Ebu'l Hüdâ" ise Asya'da bulunan Arap ülkelerinden İstanbul'a gelen misafirlerin karşılanması vazifesini üstlenmiştir.[247]

---

[245] Ş. Tufan Buzpınar, "*Şeyh Zâfir*", **DİA**, C.39, İstanbul 2010, s.78; bkz. Alakese, a.g.e. s.161.
[246] Ş. Tufan Buzpınar, "*Sayyadi*", **DİA**, C.36, İstanbul 2009, s.217.
[247] Butros Ebu Manneh, *"Sultan Abdülhamid II ve Şeyh Ebu'l-Hüda es-Sayyadi"*, (Çev. İrfan Gündüz), **Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 7-10, İstanbul 1995, s.374-405.

5. 6. 4. II. Abdülhamid ve Ahmed Ziyaeddin Gümüşhanevi İlişkisi

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde yaşamış, ilmi kişiliği, kaleme aldığı eserleri, müridleri, tarîkatlara bakış açısı, tekkesi ve Abdülhamid nezdindeki nüfuzu gibi pek çok niteliğiyle hem içinde bulunduğu döneme hem de kendisinden sonraki dönemlere önemli katkıları olmuş Ahmed Ziyaeddin Gümüşhanevî Hazretleri Hadis, Fıkıh, Tasavvuf, Kelam ve "İslam Mezhepleri Tarihi" başta olmak üzere İslami bilimler dalında pek çok eser neşretmiş ve yaşadığı dönemin ilmi-fikri yapısına büyük hizmetleri olmuş bir âlimdir.[248]

1813 yılında Gümüşhane'nin Emirler mahallesinde dünyaya gelmiştir. İsmi Ahmed'dir. Mahlasları Ziyaeddin, lakapları ise Gümüşhanevi'dir. Babası ticaretle uğraşan Salih bir kimsedir. Beş yaşına geldiğinde okumayı çözmüş, sekiz yaşında ise; "Kur'an-ı Kerim, Delâil-i Hayrat, Kaside-i Bürde ve Hizbü'l-A'zam" kıraati için izin almıştır. On yaşlarına geldiğinde babası ile Trabzon'a hicret etmiş, bölgenin önde gelen âlimlerinden âlet ve şerîat ilimlerini tahsil etmeye başlamıştır. Yaşının küçük olmasına rağmen bir yandan babasına yardım ediyor diğer yandan da büyük bir aşkla ilim tahsilini sürdürmeye gayret gösteriyordu.[249]

"Câmiu't Turûk"[250] bir silsileye sahip olan Gümüşhanevî, kendini Nakşibendîyye tarikatından, meşreb olarak ise Şâzelî tarikatından görmektedir. Tarîkat ve irşad faaliyetlerine bu durumunu göz önüne alarak devam etmiştir. "Mevlana Halid-i Bağdadi" Hazretlerinin son halifesi Nakşibendîyye Halidi kolunun temsilcilerinden olan Ahmed b. Süleyman el- Ervâdi'nin Gümüşhanevi Hazretlerinin üzerinde etkisi büyük olmuştur. Gümüşhanevi Hazretlerinin hadis odaklı irşad faaliyetlerinde bulunmasında yine el-Ervâdi'nin etkisi bulunmaktadır. El-Ervâdi Hazretleri, yetştirdiği talebeleriyle, kaleme aldığı eserleriyle ve düzenlemiş olduğu hadis dersleri

---

[248] Kısayettin Koçoğlu, "*Ahmed Ziyaeddin Gümüşhanevî'nin İslam Mezheplerine Bakışı*", **İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi**, C. 7, S. 3, Eylül-Aralık 2010, s.110.

[249] Ahmed Ziyaeddin Gümüşhanevi, **Ehl-i Sünnet İtikadı (Câmiu'l Mütûn fî Hakkî Envâi's – Sıfâti'l – İlâhiyye ve Elfâzi'l – Küfri ve Tashihi'l – A'mâli'l – 'Acibiyye)**, (Çev: Abdülkadir Kabakçı-Fuad Günel), Bedir Yayınevi, 7. Baskı İstanbul 1996-1417, s.21; bkz. İsmail Pırlanta, "*Ahmed Ziyaeddin Gümüşhanevi'nin Hayatı, Eserleri ve Yapmış Olduğu Etkileri*", **I. Uluslararası Ahmed Ziyaeddin Gümüşhanevi Sempozyumu (03-05-Ekim Gümüşhane 2013) Bildiriler Kitabı**, Gümüşhane 2013, s.29.

[250] Farklı tarikatlardan icazeti bulunması anlamına gelmektedir.

ile dönemin önde gelen simaları arasında yer almıştır. Ayrıca Gümüşhanevi ve onun yolundan gidenleri derinden etkileyen çalışmaları olmuştur.[251]

Gümüşhanevi Hazretlerinin Ayasofya'da gerçekleştirdiği "Delaül Hayrat" derslerine birçok Osmanlı padişahının[252] katıldığı bilinmektedir. Butrus Ebu Mannah ve Hamid Algar'ın, Gümüşhanevi Hazretlerinin II. Abdülhamid üzerinde etkisinin bulunduğunu, hatta belli aralıklarla Abdülhamid'in Gümüşhanevî Hazretleri'ni saraya davet ederek görüştüklerini yazmaktadırlar.[253] II. Abdülhamid'in, Ahmed Ziyâeddîn Gümüşhânevî ile belli aralıklarla görüşmesinin yanı sıra, onunla hususi halvetlere varan dostlukları da olmuştur.[254] II. Abdülhamid, Gümüşhânevî örnekliğinde pek çok Hâlidiyye şeyhini yurtdışına göndermiştir. Gümüşhânevî'nin halîfelerinden Lüleburgazlı Mehmed Eşref Efendi ile Özbekler Tekkesi şeyhi Süleyman Efendi diplomatik amaçlarla görevlendirilen bu şeyhler arasındadır. Sultan İslâm dünyasının dört bir yanına gönderdiği Hâlidiyye şeyhleri vâsıtası ile Çinli Müslümanlarını merkezî hilâfete bağlamış ve buradaki cemaat "Hamîdiyye Üniversitesi" vâsıtasıyla bağlılığının derecesini göstermek istemiştir. Türkler ve Türkmenlerle görüşmek üzere Çin'e gönderilen, Huzur Dersi muhâtap ve muharrirlerinden ve Gümüşhânevî'nin önde gelen halîfelerinden olan Lüleburgazlı Mehmed Eşref Efendi'ye bu yüzden, "Çinli Hoca" unvanı verilmiştir.[255]

İlimle ve mücadele ile geçirdiği hayatını, Mekke ve Medine'nin korunması hizmetinde görev almış olan Şeyh'ül "Harem-i Nebevi Mehmed Emin Paşa'nın kızı Havva Seher Hanım'la" 1876 yılında birleştiren Ahmed Ziyâeddin bu evlilikten yaklaşık olarak on yedi yıl sonra 13 Mayıs 1893'te İstanbul'da vefat etmiştir. II. Abdülhamid'in emri üzerine padişah makamından defnedilmek üzere Beyazıt Cami'sinde kılınan cenaze namazından ardından Kanuni Sultan Süleyman'ın türbesinin yanına defnedilmiştir.[256]

---

[251] Rukiye Aydoğdu, "*19. Yüzyıl Osmanlısında Tasavvuf-Hadis Geleneğinin Bir Temsilcisi: Ahmed Ziyâüddin Gümüşhanevî*", **I. Uluslararası Ahmed Ziyaeddin Gümüşhanevi Sempozyumu (03-05-Ekim Gümüşhane 2013) Bildiriler Kitabı**, Gümüşhane 2013, s.69.
[252] Abdülaziz, Abdülhamid Han ve Abdülmecid Han
[253] Hüseyin Budak, "*Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevi'nin (1813-1894) Türk Dünyasına Etkileri*", **Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması (26-28 Mayıs 2014)**, Eskişehir 2014, s.624.
[254] Gümüşhanevi, a.g.e. s.19.
[255] Gündüz, a.g.e. s.225-226.
[256] Kop-Mete, a.g.m, s.299.

5. 6. 4. 1. Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevi Hazretlerinin Halifeleri

Ahmed Ziyaeddin Gümüşhanevi Hazretleri XIX. Yüzyılda yaşamış önemli bir tasavvufi bir kişilik olarak karşımıza çıkmaktadır. Tasavvuf ve tarîkat hizmetleri şer'i-at ve Rasulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem Efendimizin sünnet-i Seniyyesi üzerine kurulmuştu. Kendisinden sonra halifeleri aracılığı ile Nakşîbendîlik XIX yüzyılda etkin tarikat olmaya devam ettiği gibi birçok yeni halifelerin yetişmesine ve dolayısıyla da Nakşibendîliği daha geniş coğrafyalara yayılmasında katkıları olmuştur. Nakşîliğin en fazla yaygın olduğu Anadolu başta olmak üzere Kazan, Kafkasya, Kırım ve Mısır gibi coğrafyalarda Nakşîbendîlik Gümüşhanevi ve onun halifeleri aracılığı ile yayılma fırsatı bulmuştur. Bazı halifelerin isimlerini verecek olursak; "Kastamonulu Hasan Hilmi Efendi", Osman Niyazi Efendi, "Ömer Ziyaeddin Dağıstani" Hazretleri, Mehmet Zahid Kotku gibi isimler Gümüşhanevi Hazretlerinin önemli halifeleri arasında yer almaktadır.

5. 6. 4. 1. 1. Ömer (Ziyaeddin) Dağıstani (1849-1921)

Ahmed Ziyaaüddin Gümüşhanevi'nin en önemli halifelerinden biri ve aynı zamanda son dönem Osmanlı âlim ve Nakşî Meşayihinden olan Ömer Dağıstani Hazretleri 1849 yılında Dağıstan'da Çerka'ya kasabasına bağlı Miatlı köyünde dünyaya gelmiş sufi bir âlim kişidir.[257]

Ömer Dağıstani Hazretlerinin içinde yaşadığı dönem, ortamın kaynadığı, Rus zulmünün Kafkasları kana buladığı zamana denk düşmüştür. Ömer Ziyaeddin Efendi bir müddet ilim tahsil ettikten sonra vatanını savunmak üzere büyük âlim, evliya ve aynı zamanda mücahid olan Şeyh Şamil Efendi'nin yayında çok çetin mücadeleler içerisine girmiştir.

Hazret tasavvufî yönleriyle ön plana çıkmış olsa bile savaş meydanlarında da boy göstermiştir. Cihad'ın her türlüsünü yaşantısına dâhil etmiştir. İlmiyle cahillere karşı cihad etmiş, cesur kişiliği ile ise düşmana karşı cephede varlığını göstermiştir. "Gençlik yıllarında Şeyh Şamil ve onun oğlu Mehmed Paşa" ile birlikte Ruslara karşı

---

[257] Yusuf Ziya Binatlı, "*Dağıstani, Ömer Ziyaeddin*", **DİA**, C. VIII, İstanbu 1993, s.406.

uzun yıllar mücadele etmiş, uzun süren bu mukaddes savaş son bulunca İstanbul'a gelerek tahsiline kaldığı yerden devam etmiştir.[258]

Ömer Dağıstani Hazretleri ulema bir aile yapısına sahip olup Nakşî-Halidi tarikatlarıyla da ilişkisi vardır. İstanbul'a göç ettiği sırada Nakşî şeyhi olan Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevi'ye bağlanmıştır. İlmi eğitimine memleketi Dağıstan'da başlamış, İstanbul'a geldikten sonra ise tahsiline burada devam etmiştir. Tasavvufi konularda eğitimini tamamladıktan sonra (Tefsir, Fıkıh, Hadis vs) mürşidi Gümüşhanevi Hazretlerinden icazet almıştır. İlmi eğitimini mürşidinin yanında tamamlayan Dağıstani Hazretleri hem tasavvufi kişiliğindeki başarıları ile hem de çalışmalarındaki ciddiyet, ihlâs ve çalışkanlıklarıyla Ahmed Ziyaeddin Gümüşhanevi Hazretlerinin çok sevdiği ve en önemli halifeleri arasında yerini almıştır.[259]

Mürşidinden icazet aldıktan sonra ilk olarak Edirne'de 2'nci Ordu Alay Müftüsü olarak on altı yıl hizmet etmiştir. On üç yıl Malkara'da Kadılık vazifesi üstlendikten sonra iki buçuk sene kadar da Tekirdağ Kadılığını üstlenmiştir. Meşrutiyet ilan edildikten sonra yeniden İstanbul'a gelmiş, kısa bir süre burada kalmanın ardından Medine'ye gitmiştir. Burada "Mısır Hidivi Abbas Halim Paşa" ile tanışır, Mısır'a davet edilen Ömer Dağıstani Hazretleri davete icabet ederek Medine'den Mısır'a geçer. I. Dünya Savaşının devam ettiği bu günlerde tarih boyunca insanlara hep zulmü yaşatan İngilizler büyük evliyayı hapsederler. Bir müddet sonra hapisten çıkar ve İstanbul'a dönerek hocasının dergâhında sayıları yüzleri geçen nice talebe-halife yetiştirir.[260]

Nakşî-Halidi şeyhleri Osmanlı Sultanları'nın yanında yer almış, Halidi şeyhleri Jön Türklere karşı II. Abdülhamid'in taraftarı olmuşlar ve Sultanı desteklemişlerdir. Abdülhamid döneminde yaşamış Gümüşhanevi'nin talebesi aynı zamanda halifesi olan Ömer Dağıstani Hazretleri 1908 yılında saltanat ve hilafeti öven, padişahlık hukukunu savunan "Hadis-i Erbain fi Hukuki's-Selâtin" isminde bir eser kaleme

---

[258] Dağıstani, a.g.e. s.IX.
[259] Zeynep Erçetin Dağınık, *"Osmanlı Son Dönem Âlimlerinden Ömer Ziyaeddin Dagıstani"*, **International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Volume.12/35, Ankara 2017, s.137-138.
[260] Dağıstani, a.g.e. s.IX-X.

almıştır.[261] Şeyhülislamlık makamının dahi teklif edildiği Ömer Dağıstani Hazretleri mürşidi Ahmed Ziyaüdin Gümüşhanevi gibi devrin Osmanlı Sultanı II. Abdülhamid Han ile de ilişkisi bulunmaktadır.

Ömer Dağıstani Hazretleri'nin "31 Mart Vakasına karıştığı, ittihad-ı Muhammedi Cemiyeti ve Derviş Vahdeti ile" alakası bulunduğu maksadıyla Mahmud Şevket Paşa'nın talimatıyla Medine'ye sürgün edilmiştir. Ömer Dağıstani'nin sürgün sebebinin tam anlamıyla iddia edilen suçlamalardan ötürü değilde Abdülhamid'e yakın olması, onu öven sözlerinin yer aldığı "Hadis-i Erbain fi Hukuki's Selâtin" isimli eserin bu sürgüne sebep olduğu da kabul gören görüşler arasındadır.[262]

Ömer Dağıstani Hazretleri tarihler 1921 yılını gösterdiği bir Cuma günü 72 yaşında ebedi kalacağı ahiret yurduna intikal etmiştir.

5. 6. 4. 1. 2. Hasan Hilmi Efendi (1824-1911)

XIX. Yüzyıl Anadolu âlimlerinden Hasan Hilmi Efendi, Kastamonu Azdavay köyünde 1824 yılında dünyaya gözlerini açmıştır. İlk tahsiline burada memleketinde başlamıştır. Kastamonu'nun önde gelen âlimlerinden sarf-nahiv ve kıraat ilimlerini öğrenmiş, on sekiz yaşına geldiğinde ise ümmi babası Abdullah Efendi tarafından tahsil hayatına devam etmek, daha fazla ilim tahsil görmesi maksadıyla İstanbul'a gönderilir. Burada ilk eğitimini Mahmutpaşa medresesinde görür ve fıkıh, hadis tefsir gibi ilimlerde tahsilini tamamlayarak icazet sahibi olur.[263]

Abdulfettah el-Ukari, Hasan Hilmi Efendi'nin İstanbul'a gelmesinden sonra ilk intisap ettiği şeyhidir. 1864 tarihinde ilk şeyhi vefat edince Hilmi Efendi Nakşî Şeyhlerinden olan Ahmed Ziyaüddin Gümüşhaneviye intisap etmiştir. Gümüşhanevi Hazretlerinin derslerine devam eder ve "ilmi icazet" sahibi olduktan sonra "seyr-ü sülûkunu"tamamlamasının ardından hilafet verilir. Hasan Hilmi Efendi ilmi tahsilini

---

[261] Arif Hakan Demirel, *"Ömer Ziyaüddin Dağıstani'nin Hayatı Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı"*, **Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi** Sosyal Bilimler Enstitüsü Ankara 2006, s.36.
[262] Harun Reşit Demirel, *"Dağıstani ve "Hadis-i Erbain fi Hukuki Selâtin" İsimli Risalesi"*, **Dini Araştırmalar**, C.7 S.21, Ankara 2005, s.269.
[263] İbrahim Akyol, *"Menakıb-ı Haseniyye'ye Göre Kastamonulu Hasan Hilmi Efendi"*, **Kastamonu Üniversitesi II. Uluslararası Şeyh Şa'ban-ı Veli Sempozyumu (Kastamonu'nun Manevi Mimarları), (4-6-Mayıs 2014)**, Kastamonu 2014, s.605.

okadar ilerletmiştiki şeyhinin en gözde talebeleri arasına girmeyi başarmıştır. Nitekim dahaşeyhi hayatta iken kendisini irşad makamında vekili ve aynı zamanda "baş halifesi" yapmıştır.[264]

"Hasan Hilmi Efendi" Gümüşhanevi'nin hem müridi hemde en yakın arkadaşı-sırdaşı konumundadır. 1863 senesinde Hasan Hilmi Efendi ve mürşidi Gümüşhanevi Hazretleri hac farizasını yerine getirmişlerdir. Aradan geçen senelerin ardından 1877 senesinde Gümüşhanevi Hazretleri tekrardan kutsal topraklara gitme kararı almış ve yerine, dergâhabaş halifesi Hasan Hilmi Efendiyi vekâlet olarak bırakmıştır. Mürşidinin dergâha dönmesi uzun bir zaman almış ve bu sırada dergâhta görev alan Hasan Hilmi Efendi vazifesini layıkıyla yerine getirmiş ve Gümüşhanevi dergâha döndüğünde talebelerini muhabbetli ve feyizli görür. Gümüşhanevi Hazretleri İstanbul'a döndükten sonra Hasa Hilmi Efendi'yi İzmit Adapazarı ahalisinin irşad görevini vererek Geyve'ye gönderir. Burada bir medrese inşa ederek bir yandan ilim hahsili vermekte, bir yanda da irşad faaliyetlerinin sürdürmektedir. Zaman geçtikçe buradaki ünü-şöhreti artmış, kensdisine gelenler intisap edenlerin sayısı günden güne çoğalmıştır.[265]

Gümüşhanevi Hazretlerinin yaşının ilerlemiş olmasından kaynaklanan bazı rahatsızlıklardan ötürü dergâh faaliyetlerini eskisi gibi yürütemeyecek olmasından Geyve'de irşad faaliyetinde bulunan "Hasan Hilmi Efendi'yi" İstanbul'a davet ederek dergâhın sorumluluğunu ona bırakmıştır, müridlerini kendisinden sonra ona intisap etmeleri konusunda bilgilendirmiştir. Gümüşhanevi Hazretleri artık vefaatedene kadar sadece Cuma sohbetleri ve Hatme-i Hacegan zikirlerine katılmıştır. Vefatından sonra ise bu görevlerde dâhil olmak üzere dergâhın tüm sorumlulukları Hasan Hilmi Efendi'ye kalmıştır.[266]

Osmanlı'nın son dönemlerinde yetişmiş ve kendisinden sonra ilmi terbiyesi yüksek ve maneviyatı kuvvetli nice halifeler bırakan Nakşî-Halidi tarîkatına intisaplı aynı

---

[264] Hikmet Atan, "*Ahmed Ziyaeddin-i Gümüşhanevi (K.S.)'de Sünnete Bağlılık ve Bunun Tekke Geleneğine Yansıması*", **Doğumunun 200. Yılı Hatırasına Uluslararası Gümüşhanevi Sempozyumu**, (Ed: Hür Mahmut Yücer), Kültür Yayınları Dizisi, İstanbul Şubat 2014, s.285.

[265] Cihat Demirci, "*Yeni Belgeler Işığında Kastamonulu Hasan Hilmi Efendi ve Tesirleri*", **II. Uluslararası Şeyh Şaban-ı Veli Sempozyumu (Kastamonu'nun Manevi Mimarları), (4-6-Mayıs 2014)**, Kastamonu 2014, s.597.

[266] Muhammed Zahid Erkaya, "*Mahmud Es'ad Coşan'ın Hayatı, Eserleri ve Tasavvufi Görüşleri*", **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, **Ankara Üniversitesi** Sosyal Bilimler Enstitüsü Ankara 2014, s.11.

zamanda Gümüşhanevi kolunun kurucu Şeyhi Ahmed Ziyaeddin Gümüşhanevi Hazretleri'nin 1893 senesinde vefat etmesi üzerine dergâhın başına ve postnişin olarak Gümüşhanevi'nin en önemli ve baş halifesi olan Kastamonu'lu Hasan Hilmi Efendi geçmiştir.[267]

Hasan Hilmi Efendi de pek çok âlim ve şeyh gibi zulme maruz kalmış, zühd dönemi yaşamıştır. İlim tahsil etmek maksadıyla ailesinden, dost ve akrabalarından uzak kalması tercih ettiği hayat tarzı yönünden sahabe yaşantısına benzer hayatının olduğu söylenmektedir. Hasan Hilmi Efendi hayatının son zamanlarında hastalanır, zayıf düşer öyleki hatme-i haceganlara dahi katılamaz hale gelir. Bu vaziyetteyken vekâletini Şeyh İsmail Necati Efendi'ye verir. Vasiyetinde de kendisinden sonra Necati Efendiyi işaret eder. Tarihler 1911 yılını gösterdiğinde yeryüzünden bir âlim, din adamı, evliyaullah daha ahirete intikal etmiştir.[268]

5. 7. 1877-1878 (93 Harbi) Rus Savaşına Katılan Şeyhler ve Müridleri

Tarihte 93 harbi olarak da bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşında Osmanlı Devleti Rusya'ya karşı birden fazla cephede savaşmak durumunda kaldı. Osmanlı Devleti, Ruslara karşı Doğu Cephesindeki asker ihtiyacını karşılamak için ilk çare olarak önce redif askerlerinin sayısını artırmakta görmüştür fakat zamanın şartları ve yıllardan beri savaşmış olmalarından ötürü artık savaşa katılmaları konusunda isteksiz davranışları asker sayısında düşüşe neden oldu. Osmanlı Devleti Ruslara karşı savaşacak yeterli sayıda askeri güç bulamayınca doğuda bulunan Kürt şeyhlerine, müridleriyle birlikte savaşa katılmaları doğrultusunda çağrıda bulunmuştur.[269]

Osmanlı-Rus savaşı sırasında Nehri Tekkesinin başında Seyyid Tâhâ Hazretlerinin oğlu Şeyh Ubeydullah Hazretleri bulunmaktadır. Şeyh yazmış olduğu "Tuhfetü'l Ahbâb" isimli mesnevisinde, o dönem Bağdat'ta buluna Şeyh Abdülkadir Geylani Hazretlerini ziyaret ettiğini ve Nehri kazasına döndüğünde II. Abdülhamid tarafından

---

[267] Akyol, a.g.e. s.606.
[268] Halim Gül, "*Nakşî-Halidi Hasan Hilmi Dağıstani'nin Hayatı, Eserleri ve Nefs ile İlgili Görüşleri*", **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, C.5, S. 1, İstanbul 2016, s.124.
[269] Ahmet Deniz, "*Şeyh Ubeydullah Nehri'nin Siyasi Faaliyetleri*", **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mardin Artuklu Üniversitesi** Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mardin 2017, s.34.

bir mektup aldığını ve mektubunda Sultan'ın Ruslar'la yapılan savaşa karşı halka cihad çağrısında bulunmasını kendisinden arzu ettiğinden söz etmektedir. Bunun üzerine "Şeyh Ubeydullah, Şeyh Hamza Serdilî ve Şeyh Muhammed Musılî" tarafından onbeş bin Kürt süvari birliği hazırlanmıştır. Şeyh Ubeydullah'a bağlı Kürt süvari birliği, Van ordusu olarak da adlandırılan ve Faik Paşa'nın komutası altındaki kuvvetin içinde yer alarak bu savaşa katılmıştır.[270]

Gümüşhânevi, 93 Harbi olarak bilinen ve farklı cephelerde zor şartlar altında gerçekleştirilen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşına müritleriyle birlikte iştirak etmiştir.[271] Trabzon'dan geçerek Kars'a ulaşmış ve orada bulunan askere manevi bir destek vermiştir. Gönüllü olarak gittiği bu savaşın sekteye uğradığı bir ara Of'a gelmiş ve orada birçok kişiye tarikat telkininde bulunmuştur.[272] O senenin Ramazan ayını hadis tedrisi ile geçiren Gümüşhânevî, 280'i aşkın talebeye icazet vermiştir. Ramazan'ın bitimiyle yeniden Batum cephesine gitmiş ve düşmana karşı bizzat kendisi silahı ile savaşa katılmıştır. "Müslümanların başına gelen umumî sıkıntılarla mücadele eden Gümüşhanevî gazî sûfîlerdendir.[273] Batum cephesi komutanı Müşir Derviş Paşa ve beraberindeki askerlerin Gümüşhânevî Hazretlerine çok hürmet ettikleri görülmektedir.

5. 7. 1. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşına Katılan Bingöl Halidi Şeyhleri

5. 7. 1. 1. Şeyh Abdullah Melekanî (v. 1878)

"1877-78 Osmanlı-Rus savaşında Rus Ordusu Doğu Anadolu bölgesine saldırınca, zayıf düşmüş Osmanlı ordusuna yardım etmek için çeşitli aşiretler de birliklerini kurarak savaşa katılırlar". O esnada "Şeyh Abdullah Efendi" ağır bir hastalığa yakalanmış ve hasta yatağında yatmaktadır. "Şeyh Abdullah Efendi bu durumu öğrenince, yeğeni ve aynı zamanda kendisinden sonra tarikatın postnişini olacak olan Şeyh Mahmud Efendi'ye müritleri ile beraber savaşa katılmalarını emreder. Bunun

---

[270] Abdulcebbar Kavak, *"Anadolu'daki İrşad Merkezlerinden Nehrî Tekkesinin Osmanlı Rus Savaşları'ndaki Olumlu Katkıları"*, **Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S. 6, Bingöl 2015, s.116.
[271] Rukiye Aydoğdu Demir, **Ahmed Ziyaeddin Gümüşhânevi**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2.Baskı, Ankara 2019, s.27.
[272] Niyazi Karabulut, **Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevi**, Gümüşhane Belediyesi Kültür Yayınları, 2.Baskı, Gümüşhane 2005, s.46.
[273] Mustafa Salim Güven, *"Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî ve Şâziliyye"*, **I. Uluslararası Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevi Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, Ankara 2014, s.179.

üzerine Şeyh Mahmud Efendi, müritlerini toplar ve düşmanla savaşmak üzere Kars vilayetine giderek harbe" katılır.[274]

5. 7. 1. 2. Şeyh Mahmud el-Melekanî (v. 1910)

Nakşibendîyye tarîkatının en mühim özellikleri arasında, tasavvuf ve ilim birlikteliğini sağlamak, şerîatı gözetmek, nefisle mücadele, tarîkat şeyhlerini ve müridlerine cihad ruhunu aşılamak bulunmaktadır. Bu durumu Molla Abdullah Akdeniz'in satırlarında anlatmak gerekirse; "Ashab-ı kiramın yolunu takip eden tarîkat şeyhleri birer komutan, müritler ise birer askerdi". Nitekim Şeyh Abdullah Efendi, yeğenine ve halifesi Şeyh Mahmud Efendiye haber göndermiş, savaşa katılacaklarını, gerekli hazılıkların yapılmasını emretmiştir. Yeğeni ve halifesinin müridleri ile birlikte Osmanlı-Rus savaşı, diğer adıyla 93 Harbine[275] katılmışlardır.[276] Burada da görmekteyiz ki tarikat şeyhleri ile II. Abdülhamid arasında sıkı bir ilişki bulunmaktadır.

5. 7. 1. 3. Şeyh Ahmed el-Çanî (v. 1884)

Şeyh Ahmed Efendi, takriben altmış yaşlarında olduğu bir dönemde, yanında oğlu Şeyh Mahmut, halifesi Molla Arif Sevkarî, müritleri ve çevreden topladığı gönüllülerle beraber 93 harbine katılır. Bu esnada Molla Arif Efendi çevredeki aşiretlere mektuplar yazarak onları Ruslara karşı cihada teşvik etmiştir. Bingöl çevresinden Şeyh Mahmut Melekanî, Diyarbakır bölgesinden Emir Said Bey, Seyyid Sıbğatullah Arvasî'nin oğlu Şeyh Celaleddin, yine Bitlis mıntıkasından ve Seyyid Sıbğatullah Arvasî'nin halifelerinden Molla Halid Orekî gibi pek çok şeyh ailesi ve aşiret ileri gelenleri bu savaşa katılmıştır. Molla Halid ve Şeyh Celaleddin Hazretleri

---

[274]Mehmet Şirin Ayiş, "*Bingöl Halidî Şeyhlerinin Osmanlı Rus Savaşı İle Birinci Dünya Savaşı'nda Gösterdikleri Yararlılıklar"*, **Bingöl Araştırmaları Dergisi**, (Ed: Ömer Tokuş-Nevzat Keleş), C.V, S.1, Güz 2018, s.34.

[275] 93 Harbine Macaristanın Segedin şehrinden dahi yardım gelmiştir. Daha sonra bu yardımdan dolayı Sultan Abdülhamid Han Segedin şehrine yardımda bulunmuştur. BOA, Y. A. RES, 2-50.

[276] Naim Döner, "*Halidi Geleneğin Meleken (Mutluca) Örneği Bağlamında Şeyh Ebu Bekir Efendi'nin Hizmetleri*", **Mevlânâ Hâlidi Bâğdâdî ve Hâlidîliğin Bingöl ve Çevresi Üzerindeki Etkisi (Ulusal Sempozyum 03-04-Mayıs 2017)**, (Ed: Orhan Başaran), 1.Baskı, Bingöl 2017, s.366.

Doğubeyazıt civarında şehit olmuşlardır. Şeyh Ahmed Efendi'nin oğlu Şeyh Halid savaş sırasında yaralanmış, gazi olmuştur.[277]

5. 8.II. Abdülhamid'in İslam Birliği Politikasında (Pan İslamizm) Nakşibendîlik

XIX. yüzyılın son çeyreği Osmanlı tarihinde çok özel yerler tutan önemli hadiselerle doludur. Osmanlı Devletinin bu devresinde başlayan hareketler bir yandan devletin çöküşüne yol açarken diğer yandan da yeni Türk devletinin temellerini hazırlamışlardır. Bu kritik dönemin en önemli siması hiç şüphesiz II. Abdülhamid Han'dır. Abdülhamid dönemini şekillendiren en önemli ve devamlılık arz eden siyaseti ise İslam Birliği siyaseti olmuştur.[278]

II. Abdülhamid Han'ın tahtta geçtiği bu zamanlarda İslam coğrafyasının büyük bir kısmı batılı sömürgeci devletler tarafından işgal altına alınmış, müslümanlar ise bu sömürü karşısında Batılı devletlere karşı mücadele içerisine girmiş, diğer biryandan ise bütün bu yaşananlar arasında Müslüman âlemi içinde yeni fikir akımlarının meydana çıktığı görülmektedir.[279]

XIX. yüzyılda tarihe 93 Harbi olarak geçecek 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı yaşanmış ve Osmanlı Devleti bu savaştan mağlup ayrılmıştır. Yine bu dönemde Meşrutiyet'i Abdülhamid'e sunan Mithat Paşa sürgüne gönderilmiş, Avrupalı devletler tarafından Osmanlı Devleti'ni sıkıştırılmaya çalışılmıştır. Bir yandan Fransızlar, Tunus ve Cezayir'i istila ederken, Rusya ve Balkan İmparatorluğu ise Osmanlı Devleti'ni yıkma gayreti içerisine girmişlerdi. Emperyalist devletlerin Osmanlı'yı kendi aralarında paylaşma girişimlerini gün yüzüne çıkaran olaylar bir yandan cereyan ederken[280] Sultan Abdülhamid bu devletlere karşı tahtta kaldığı süre zarfında denge politikasını başarılı bir şekilde yürütmüştür.[281]

---

[277] Mehmet Şirin Ayiş, "*Bingöl ve Çevresinde Halidîliğin Yayılmasında Etkili Olmuş Sufi Şahsiyetler*", **Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, (Ed: Abdulnasır Süt), S.11, Bingöl 2018, s.193.

[278] Cezmi Eraslan, "*II. Abdülhamid'in İslâm Birliği Siyaseti ve Eğitime Etkileri*", **II. Abdülhamid ve Dönemi(Sempozyum Bildirileri 2 Mayıs 1992)**, Seha Neşriyat, İstanbul 1992, s.27.

[279] Raziye Betül Dağdeviren, "*Sultan II. Abdülhamid Dönemi Hadis Çalışmaları*", **Abdülhamid Dönemi Osmanlı Coğrafyasında İslâmî İlimler**, (Ed: Hidayet Aydar-Ahmet Sayar), Ensar Neşriyat, İstanbul 2019, s.69.

[280] Emperyalist Devletler Doğu Anadolu bölgesinde Ermenistan, Filistin topraklarında ise bir Yahudi devleti kurma hayalleri içerisine girmişlerdir.

[281] İhsan Süreyya Sırma, "*Fransa'nın Kuzey Afrika'daki Sömürgeciliğine Karşı Sultan II. Abdülhamid'in Panislâmist Faaliyetlerine Ait Birkaç Vesika*", **Tarih Enstitüsü Dergisi**, S.7-8, İstanbul 1976-1977, s.157-158.

Geçmişe baktığımız zaman Panislamizm Politikasının ilk defa Ruslara karşı uygulandığını görmekteyiz. 1774 yılında Osmanlı ile Rusya arasında imzalanan "Küçük Kaynarca" antlaşması sonrasında Osmanlı toprakları dışında kalan, özellikle de Kırım Müslümanları için dini yargı hakkını gözetmek maksadıyla ortaya çıktığı bilinmektedir. II. Abdülhamid dönemine geldiğimiz zaman Panislamizm Politikası sömürgeci batılı devletlerin müdahelelerine engel olmak maksadıyla İslam Birliği'ni yeniden bir arada toplamak ve canlandırmak üzere XIX. yüzyılın son çeyreğine denk gelen tarihler arasında ortaya çıkmış, dini özellikler taşıyan bir harekettir.[282]

Halifelik makamı Osmanlı Devleti'ne Yavuz Sultan Selim zamanında geçmiştir. Memlük Devleti ile 1517 tarihinde yapılan Rıdâniye savaşı sonrasında Memlük devleti yenilgiye uğratılmış, Mısır üzerinde kesin olarak Osmanlı hâkimiyetinin sağlanmasıyla birlikte Halifelik makamı ve kutsal emanetler bu hâkimiyet sonrasında Osmanlı Devleti'ne geçmiştir.[283] Halifelik makamı en etkin bir biçimde siyasi bir güç olarak II. Abdülhamid döneminde kullanılmıştır.

Osmanlı Devleti'nin en buhranlı zamanlarında başa geçen II. Abdülhamid, dağılmakta olan ve tüm Avrupa devletlerinin göz koyduğu Osmanlının kurtuluşunun çaresini, bütün Müslümanların bir araya gelmesinde görmüş ve bu nedenle kendine has, dini-siyasi faaliyetler yürütmüştür. Abdülhamid'in yeni siyaset anlayışı Anadolu toprakları dışarısında kalan Müslümanları kendisine bağlayarak, emperyalist güçlere karşı birleşmelerini sağlamaktan geçmekteydi. Bütün bunları gerçekleştirirken Halifelik unvanından da yararlanıyordu. Panislamizm politikası da bu doğrultuda yürütülmüştür.[284]

Abdülhamid, elinde bulundurduğu halifelik unvanı sayesinde bütün Müslümanların önderi ve dolayısıyla sözcüsü konumunda bulunarak ön plana çıkmaya ve Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü koruyup devletin gücünü muhafaza etmeye ve büyütme gayreti içerisine girmiştir. Bu durum, muarızları tarafından öne çıkarılan

---

[282] Hee Soo Lee, "*II. Abdülhamid ve Doğu Asya'daki Pan-İslamist Siyaseti*", **Osmanlı**, C. II. (Ed: Güler Eren), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s.363.
[283] Feridun Emecen, "*Ridâniye*", **DİA**, C.35, İstanbul 2008, s.87.
[284] Zafer Şen, **Sultan II. Abdülhamid'in Panislamizm ve Denge Politikası**, http://www.zafersen.com/, 01.12.2010, s.1-6.

Osmanlıcılık görüşüne karşı II. Abdülhamid'in İslamcılık fikrini savunduğunu görmekteyiz.[285]

Bütün bunlar yaşanırken II. Abdülhamid Panislamist politikası çerçevesinde dünyanın çeşitli coğrafyalarına dağılmış Müslümanlara temsilciler göndererek adına hutbeler okutmuş ve sömürge altında yaşayan Müslüman milletleri, bağımsızlık (bir anlamda da gayri müslümana karşı Cihada) savaşına davet etmiştir. Abdülhamid yaptığı bu çağrıların olumlu neticelenmesi açısından tarîkat şeyhlerinden faydalanmıştır. Belli bir tarikatı kapsamayan bu hareket çeşitli tarikat mensubu şeyhlerin katılımıyla gerçekleşmiştir. Bu tarîkat şeyhlerinden ön planda yer alanların isimleri şöyledir; "Ebu'l Huda, Şeyh Rahmetullah, Seyyid Hüseyin el-Cisr ve Muhammed Zafir". İşte bu ismi geçen tarîkat şeyhleri Abdülhamid'in Panislamist politikasında Abdülhamid'in yayında yer almış ve onu desteklemişlerdir.[286]

İsimlerini zikrettiğimiz tarîkat şeyhleri Abdülhamid'in Panislamist Politikasını Hicaz, Afrika ve Orta Doğu'nun diğer kesimlerinde yürüten görünürdeki tarîkat şeyhleridir. II. Abdülhamid'in politikasının esas savunucuları, mollalar (din âlimleri) olmuşlardır ve bu kişiler görevlerini gizlilikle icra etmişlerdir. Paris devlet adamlarıtarafından, Müslümanların sömürge altında yaşadığı yerlerdeki görevli devlet adamlarına ulaştırılan 28 Ekim 1897 yılında kaleme alınan bir ikaz metninde, İstanbul'dan birtakım gizli ajanların "İslam Birliği siyasetini" yaymak maksadıyla, müslümanlığın yaşandığı her bölgeye gittiklerini ve bu kişilere karşı tedbirli olunması gerektiği emredilmiştir.

Bahsettiğimiz tarîkat şeyhlerinin icraatlari ve etkinlikleri bir Fransız arşiv vesikasında şu şekilde kendisine yer bulmuştur. "İslam'ın ön gördüğü hedeflere varmak, yani emperyalist bütün yabancıları yok etmeye ulaşmak için, bütün tarîkatlar aynı propaganda usullerine başvurmaktadırlar."[287]

---

[285] Rahman Âdemi, "*II. Abdülhamid'in Balkan Siyaseti*", **Sultan II. Abdülhamid Dönemi (Siyaset-İktisat-Dış Politika-Kültür- Eğitim)**, (Ed: Mehmet Bulut-Nuri Salık), İzü Yayınları, İstanbul 2019, s.144.
[286] Sırma, a. g.m. s.158.
[287] İhsan Süreyya Sırma, **II. Abdülhamid'in İslam Birliği Siyaseti**, Beyan Yayınları, 9. Baskı, İstanbul 2007, s.54-55.

II. Abdülhamid yürütmüş olduğu Panislamizm Politikasında zaman zaman hem içeride hemde dışarıda bir takım sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Bunlardan birisi ise Şeyh Ubeydullah isyanıdır.

5. 8. 1. II. Abdülhamid-Şeyh Ubeydullah İlişkisi

Balkanlarda yaşanan bağımsızlık düşüncesiyle ortaya çıkan ayaklanmalar ve Osmanlı Devleti açısından sonucu çok ağır olan Berlin Antlaşması, çok uluslu bir yapıya sahip olan Osmanlı Devleti'nden Gayrimüslim halkın ayrılmasında dönüm noktası olmuştur. Bu dönemde Osmanlı'nın en büyük düşmanlarından olan İngiltere ve Rusya genel manada Osmanlı, özelde ise Kürt halkın yaşadığı coğrafyalara yönelik faaliyetler gerçekleştirmiş, bu durumda II. Abdülhamid'i düşmanlarına karşı ve yaşanılan olumsuzluklara karşı önlem almaya sevk etmiştir. Abdülhamid bazen Merkeziyetçilik, bazen İslamcılık bazende denge Politikası yürüterek halkın İmparatorluktan ayrılmaların önüne geçmeye çalışmıştır. Bu dönemde Abdülhamid özellikle Hakkâri'nin çok yönlü ve özel yapısını göz önünde bulundurarak bazen denge politikası bazende İslami yönünü siyasi yönünün önüne geçirerek tebaasını yanında tutmaya, halkı yanına çekmeye gayret etmiştir.[288]

Abdülhamid bölgede kendinden bahsettirmek ve yöre halkı üzerindeki etkinliğini arttırmak için o bölgede yaşayan toplumun ileri gelenlerinin nüfuzundan yararlanmıştır. Bölgede sözü geçen, etkin bir kişilik olan Şeyh Ubeydullah bu bağlamda önemli bir kişilik olarak karşımıza çıkmaktadır.

Van vilayetinde güçlü bir konumu ve kalabalık bir aşirete sahip olan Bedirhan Bey'in oğlu olan Bahri Bey II. Abdülhamid tarafından Hakkâri'ye gönderilmiştir. Bedri Bey bölgeye geldiğinde mevcut aşiret reislerini bir araya toplayarak onlara silah ve çeşitli hediyeler takdim ederek gönüllerini kazanmaya gayret etmiştir. Hazine-i Hassa kaynakları kullanılarak tekkeler, dergâh ve zaviyelere yardımlar yapılmıştır. Şemdinli bölgesinde güçlü bir hâkimiyete sahip olan Şeyh Ubeydullah, Bedri Bey'in çabaları neticesinde Sultan'ın lehine kazanılmış bir dini lider olmuştur. Daha sonra yirmialtı civarında emekli subay Hakkâri bölgesine gönderilmiş, anlaşma

[288] Avni Kılıç,"*Şeyh Ubeydullah İsyanı*", **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mardin Artuklu Üniversitesi** Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mardin 2014, s.45.

sağlanan aşiretleri olası bir saldırıya karşı önlemeleri maksadıyla gayr-ı Müslim tebaaya karşı teşkilatlanmalarını ve askeri yönden eğitim almalarını sağlamışlardır.[289]

Tarîkat ehli kişiler ile ilişkilerin kurulması devlet adına mühim kazanımlar elde edilmesi konusunda önem taşımaktadır. Şeyhler ile ilişkilerin varlığı onların Osmanlıya bağlılığını temin etmiştir. Söz konusu şeyhlerin İstanbul'a davet edilmesi ve burada ağırlanması neticesinde istişareler yapılmış, bu istişareler sonucunda Osmanlı Devleti önemli kazanımlar elde etmiştir. Öyleki şeyhler müritlerini farklı bölgelere göndererek Padişah adına Müslümanları halifeye bağlı kalmaları açısından bilgilendireceklerdi. Müridlerin gittikleri bölgeye mektuplar götürmeleri, aradaki iletişimin sağlanması, mühim havadisler ve emirlerin verilmesinde bunların ilgili makamlara iletilmesinde yoğun gayretleri olmuştur. Tüm bu gelişmeler İslam Birliği Siyasetinin geniş coğrafyalara yayılmasında ve benimsenmesinde önem arz etmektedir.[290]

5. 8. 2. İslam Birliği Politikasında (Pan İslamizm) Kürtler ve Şeyh Ubeydullah İsyanı

1806 yılında yaşanan Osmanlı-Rus savaşında Rusya Erivan toprakları üzerinde yaşayan Kürt aşiretlerini kendi saflarına çekme gayreti içerisinde, onlara koruma ve taltif edecekleri vaadinde bulunmuşlarıdır. Ancak istediklerini elde edememişler, sadece Ermeni milletinden bir kısmı kendi saflarına çekmeyi başarmışlardır. Osmanlı toprakları üzerindeki emellerinden vaz geçmeyen Rusya 1828-29 yılında başlayan Osmanlı-Rus muharebesinin başlamasıyla Rusya yeniden Kürtlerle ilişkiler geliştirme gayretine girmiştir. Osmanlı ve İran aleyhinde yayılmanın yolunu bölgedeki Kürt nüfuzuna sahip olmak, hiç değilse tarafsız kalmalarını sağlamakla mümkün olacağına inanan Ruslar, bölgede yaşamlarını idame ettiren Kürt aşiret büyükleriyle[291] yakın ilişkiler kurmanın zorunlu olduğunu dile getirmişlerdir.[292]

---

[289] Bayram Kodaman, **Sultan II. Abdülhamid Devri Doğu Anadolu Politikası**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 67, Ankara 1987, s.101.
[290] İsa Yücer, "*İslam Birliği Fikri ve II. Abdülhamid*", **Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C.5, S.2, Aralık 2016, s.150.
[291] Ruslar, bölgede güçlü nüfuza sahip bazı Kürt aşiret reislerini maddi kaynak temin ederek yanlarına çekmiş ve Kürtlerle olan ilişkilerinde bunlardan faydalanmayı prensip noktasına getirmişlerdir.
[292] Fatih Ünal, "*Rusların Kürt Aşiretlerini Osmanlı Devleti'ne Karşı Kullanma Çabaları*", **Karadeniz Araştırmaları**, C.5, S.17, Bahar 2008, s.133-34.

XIX. yüzyıl, Osmanlı Devleti açısından dağılma ve bölünme dönemi olarak adlandırılmaktadır. Osmanlı Devleti her alanda çöküş dönemine girmiş, siyasi, askeri ve ekonomik alanlarda oldukça güç duruma düşmüştür. Bu kötü gidişatın görüldüğü bir diğer alan ise Kürtlerin yoğun bir şekilde yaşamlarını sürdürdükleri alanlar olmuştur. II. Mahmut dönemine kadar varlıklarını Osmanlı'ya bağlı özerk bir şekilde sürdüren Kürtler II. Mahmut ile başlayan merkezileşme gayretleri neticesinde özerkliklerini yitirmeye başlamışlardır. Osmanlı idaresi altındaki Kürt aşiretlerle daha evvel yapılan ve aşiretlerin kendi idarelerini kurmasına olanak sağlayan antlaşmanın devlet tarafından tek taraflı olarak fesih ve bu aşiretlerin merkezi yönetime bağlanması kararı doğudaki Kürt sorununun somut olarak ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu durum Kürtler tarafından hoş karşılanmamış ve ayaklanmalar baş göstermeye başlamıştır.[293]

Kürtlerin özerk statüsünün kaldırılmasından sonra bölgedeki Emirlikler isyan etmiş, ayaklanarak bu karara karşı olduklarını göstermişlerdir. Çıkan isyan Osmanlı Devleti tarafından bastırılmış, Kürtlerin yenilgiye uğramasından sonra Emirlikler ortadan kaldırılmıştır. Fakat Emirliklerin kaldırılması [294] ortaya çıkan başıboş aşiretler nedeniyle sanılanın aksine bölgede otorite boşluğuna neden olmuştur. Bu boşluğu Osmanlı, bölgeye gönderdiği valileriyle gidermeye çalışmıştır. Ancak gönderilen valiler yerel olaylar üzerinde hâkim bilgiye sahip değillerdi. Bölgede otorite sahibi bir gücün olmaması aşiretler arası münakaşaların artmasına ve çözümün getirilememesine neden olmuştur. Bölgede asayişi sağlayacak, aşiretler arası anlaşmazlıkları giderecek bir gücün doğmasından dolayı bu görevi dini liderler üstlenmiştir.

Osmanlı Devleti'nin tarih sahnesine çıktığı ilk günden, yıkılışına kadar geçen süre içerisinde dış güçler sürekli olarak Osmanlı Devleti'ni hem içeriden hemde dışarıdan parçalamaya çalışmıştır. Osmanlı'nın iç işlerine karışarak devleti kötü durumda bırakmak ve halkı gözünde itibarsızlaştırma yoluna gitmişlerdir. Görünüşte destekledikleri milletlerin çıkarlarını savundukları görünsede-gösterselerde gerçek manada Osmanlı Devletini yıkma gayreti içerisinde olmuşlardır. Ne zaman Osmanlı

---

[293] ErcanKarakoç-Enver Yalçın, *"Bir Siyasetçi ve Lider Olarak Seyyid Abdülkadir"*, **Mavi Atlas**, S.6, Gümüşhane 2016, s.77.
[294] Martin Van Bruinessen, **Ağa, Şeyh-Devlet**, (Çev: Banu Yalkut), İletişim Yayınları, İstanbul 2007, s.280.

zayıf düşse düşmanları orada belirir, kendisine pay çıkarma çabası içerisine girerdi. XIX. yüzyılda yaşanan (1877-1878)[295] Osmanlı-Rus savaşı sonunda Osmalı Devleti üzerinde emelleri olan devletlerin Kürt coğrafyasına ilgilerinin arttığını görmekteyiz. Büyük devletlerin Kürt coğrafyasına kâşifler, misyonerler ve tüccarlarını göndermeleri üzerine, merkezi iktidar ise devletlerin çıkarlarının önüne geçmek maksadıyla bölgeyi kontrol altına almak için din adamlarını görevlendirmiş, kürtlerle ilişkilerin iyileştirilmesi konusunda din düzeyinde atılımlar yapılmıştır.[296]

Abdülhamid'in Panislamizm Politikasında Kürtlerin yoğunlukla yaşadığı Doğu Anadolu bölgesi pek mühim bir konuma sahiptir. Sultan'ın bu bölge için "Kellemi veririm Doğu Anadolu'yu vermem" dediği nakledilmiştir.[297]

XIX. yüzyılın ortalarına gelindiğinde Nakşibendî tarîkatı Kürtler arasında güçlü bir konuma gelmiştir. Şeyh Ubeydullah, Hakkâri bölgesinde Kürt aşiretleri arasında önemli bir nufuza sahip Nakşibedî tarîkatı lideridir.[298]

Sultan II. Abdülhamid döneminde ortaya çıkan en mühim isyanların başında Şeyh Ubeydullah isyanı bulunmaktadır. Osmanlı ve İran toprakları üzerinde geniş yerleşim alanlarına sahip olan Şeyh Ubeydullah Osmanlı-Rus harbinde müridleriyle beraber Osmanlının yanında savaşa iştirak etmiştir. Bu savaş sonucunda Şeyhin itibari artmış, bölgedeki aşiret reislerinin desteğini kazanmıştır. Savaş öncesinde Şeyh, Abdülhamid Han ile iletişime geçmiş, yazmış olduğu mektuplar aracılığı ile padişahın yaverleri ile görüşmüştür. Abdülhamid Han ile iletişim halinde olan Şeyhin gücü gün geçtikçe artmaya devam etmiştir. Şeyhin bu denli güçlü bir konuma gelmesi beynelmilel rekabetin Şeyh üzerinde toplanmasına neden olmuştur.[299]

---

[295] 93 Harbi olarak da bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşından sonra Abdülhamid'in dış politikada İslam Politikasının daha önceki zamanlara göre daha öne çıktığını söylemek yanlış olmayacaktır. Azmi Özcan, "*Sultan II. Abdülhamid ve Hindistan Müslümanları*", **Sultan II. Abdülhamid ve Devri Semineri Bildiriler (27-29 Mayıs 1992)**, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1994, s.129.

[296] Orhan Örs, "*İslamcılık/Panislamizm Penceresinden Osmanlı Devleti'nin Kürt Şeyhleriyle İlişkisi*", **Kürt Araştırmaları Dergisi**, S.3, Mart-Mayıs 2020, s.173.

[297] Bayram Kodaman, "*II. Abdülhamid ve Kürt Ermeniler*", **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi-Sosyal Bilimler Dergisi**, S.21, Mayıs 2010, s.136.

[298] Ünal, a.g.m. s.145.

[299] Bekir Biçer, "*Sultan II. Abdülhamid'in Kürt Politikası*", **Tarih Okulu Dergisi**, Yıl:9, S.XXVI, Haziran 2016, s.65-66.

Başlangıçta İngiltere Şeyhin yayında yer almış, asker temini konusunda kolaylık sağlamıştır. Rusya ise Şeyhe karşı tavır sergilemiş ve Şeyhin karşısında yer almıştır. Osmanlı Devleti bütün bunlar yaşanırken Şeyhin arkasında olduğunu onu destekleyerek göstermiştir. Şeyh Ubeydullah ise İran'a karşı cihad ilan etmiş, bu durumdan İngiltere rahatsız olmuştur. Şeyh gün geçtikçe gücünü katlıyor, bir yandan da bağımsızlık fikri taşımaya başlamıştır.[300]

1870'lerden sonra Kürdistan'ın bir bölümünün Ruslar tarafından işgal edilmesi ve Ermenilerin siyasi istekleri üzerine Şeyh Ubeydullah İngilizlerin İran konsolosu ile iletişim kurmuş ve Rus tehdidine karşı İngilizlerle işbirliği yapmak istemiştir. Bunlar yaşanırken Şeyh, Ermeni girişimlerinin de önüne geçmek maksadıyla bağımsız bir Kürt devleti kurma girişimlerinde bulunmuştur.[301]

Şeyh Ubeydullah'ın yandaşları ve temsilcileri bölgeye gelerek taraftar edinme gayretine başladılar. Şeyh'in de kendisi bir müddet sonra Hakkâri'nin Şemdina kazasına gelip, şeyhler ve Kürt temsilcileri ile Kürt birliğini sağlamak adına bir toplantı gerçekleştirdi. Ermenilerin bu bölge üzerinde hak talebi içerisinde oldukları duyulunca, bu durum Kürtler arasında beklenmedik bir birlikteliğe neden oldu.[302]

Coğrafyanın elverişsiz olması nediyle dağınık halde yaşayan Kürt aşiretlerini dini kişiliği etrafında bir araya getirerek ciddi bir güce kavuşan Şeyh Ubeydullah İran'a karşı isyan hareketi başlatmıştır. Başlattığı isyan hareketi başarısızlıkla neticelendi. İsyanın başarı ile sonuçlanmamasında Batı devletlerinin İran'ı desteklemelerinin yanı sıra Kürtlerin saf değiştirmesi ve bir bölümünün ise isyan girişiminden geri durması, gibi etkenler yenilgiyi getirmiştir.[303]

Şeyh Ubeydullah isyan etmesinin belli başlı nedenleri bulunmaktadır. İran'da yaşayan Kürtlerin katledilmesi, kimi aşiretlerden zor kullanılarak para alınması, yaşam şartlarının ağır-vergilerin yüksek olması, Kürt kadınlarının İranlı görevlilerce

---

[300] Biçer, a.g.m, s.66.
[301] Avni Kılıç, "*Kürdistan'da Halidilik, Kimlik*", **Kültür ve Değişim Sürecinde Osmanlı'dan Günümüze Kürtler (Uluslararası Sempozyumu 6-8 Eylül 2012)**, (Ed: Cengiz Yıldız), Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl 2013, s.373.
[302] Melike Sarıkçıoğlu, "*İran Arşivlerine Göre Şeyh Ubeydullah İsyanı*", **Sosyal Bilimler Dergisi**, C. III, S.5, Haziran 2013, s.14.
[303] Karakoç-Yalçın, a.g.m, s.79.

kaçırılması gibi olaylar Şeyhin isyan hareketi başlatmasına neden olmuştur. Kimi araştırmacılara göre ise isyan sebebinin Berlin Anlaşmasında yer alan 61. Maddenin neden olduğu düşünülmektedir.[304]

5. 9. XIX. Yüzyıl Anadolu'sunda Nakşibendî Meşayihi ve Nakşî Tekkeleri

5. 9. 1. Rize Nakşî Meşayihi

5. 9. 1. 1. Şeyh Hacı Mustafa Efendi

Rize merkezinde yer alan Piriçelebi mahallesinden olup, "Orta Camii" civarında yer alan şadırvanın üstünde bulunan Nakşibendîyye bağlı tekkede görev yapmıştır. Postnişin olduğu yıllarda tekkeye maddi yardımlarda bulunmuştur. Yetmiş üç tane mecidiye yüzlük altın tekkeye vakfettiği kaydedilmiştir. 1891 tarihinde yaşamını yitirmesi üzerine tekkenin "nukûd-ı mevkufesi" ile vakıf dükkânlarının kiraya verilip bedellerini tahsil etmek üzere mütevelliliğe Şeyh Mustafa Efendinin oğullarında Osman Efendi getirilmiş, onun da vefat etmesi üzerine 1892 tarihinde Dava vekili Haşim Efendi getirilmiştir. Babasınında vefat etmesi üzerine tekkenin başına getirilen oğlu Ahmed Hamdi Efendi, tekke için 1902 tarihinde bir vakfiye tanzim ettirmiştir.[305]

5. 9. 1. 2. Şeyh Ahmet Hamdi Efendi

Rize'nin Piriçelebi mahallesinde yaşayan Şeyh Hacı Mustafa Efendi'nin evladıdır. Şeyhlik icazetini babasından almış olabileceği üzerinde durulmaktadır. Babasının vefat etmesi üzerine "Orta Camii" etrafında yer alan Nakşibendîyye tarîkatına ait tekkede şeyhlik yapmıştır. Şeyhi olduğu tekkenin masraflarını karşılamak üzere iki adet dükkânının bütün gelirlerini 1902 tarihinde tekkeye vakfetmiştir. Vakıf senedine geçen bilgilere göre, vakfedilen maddiyatın onda biri, tekke giderleri ve tamirleri için harcanacak, geri kalan onda dokuzluk kısım ise tekkede vazife yapacak olan Nakşibendî halifesi ve tekkede imamlık görevini üstlenecek kişiye verilecekti. Şeyh Hacı Abdullah tarafından kurulan vakfın mütevelliliğine Müftü mahallesinde oturan

---

[304] Sarıkçıoğlu, a.g.m, s.16.
[305] İshak Güven Güvelioğlu, "*Rize Meşayihi*", **Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi**, Yıl:7, S.17, İstanbul 2006, s.202-203.

Çamayuşzadelerden Dursun Ağaoğlu Ahmed Hilmi Efendi'yi vazifelendirmiştir. Şeyh ve babası vefat ettikten sonra kaldırılmış olan Orta Camii civarında bulunan mezarlık içinde yer alan türbeye defnedildiği kuvvetle muhtemeldir.[306]

5. 9. 1. 3. Hüseyin Efendi

Rize'nin Kalkandere ilçesi, Hüseyinhoca[307] köyünde yaşayan İshak Güvelioğlu'nun çocuğu olarak 1833 yılında dünyaya gelmiştir. İlk tahsil hayatına, o dönemlerde Karadere'de hiçbir eğitim kurumunun olmaması yüzünden, diğer çocuklar gibi o da ilk eğitimini cami imamlarından almıştır. Daha sonraki yıllarda İstanbul'a gelerek burada medrese eğitimi almış ve müderris olarak mezun olmuştur. Henüz mezun olmadan önce hocası tarafından tasavvufi bir imtihandan geçer. Rivayet edilene göre hem arkadaşı hemde memleketlisi olan Osman Niyazi Efendi'yle birlikte imtihana tabi tutulmuşlardır. Hocaları her ikisinede birer koyun verir, bu koyunları kendisinin görmediği bir yerde kesmelerini ister. Koyunları alan Osman Niyazi Efendi ve Hüseyin Efendi medreseden uzaklaşırlar, medreseden belli bir mesafe uzaklaştıklarında, artık hocalarının kendilerini görmediklerini ve artık koyunları kesebieceklerini düşünürler, koyunu kesmeye kalkıştıklarında hocalarını karşılarında görürler. Başka bir yere giderler fakat orada da aynı hal hâsıl olur, bu böyle gün boyu devam eder durur. Hüseyin Efendi ne yaparsa yapsın, nereye giderse gitsin hocasının kendisini göreceğini düşünerek koyunu yere yatırır ve arkasını hocasına döner, besmele çekerek koyunu keser. Fakat Osman Niyazi Efendi bir türlü hocasının kendisini göremediği bir yer bulamadığı için koyunu kesmeden medreseye döner. Yaşanan durumu hocalarına anlatırlar, Hüseyin Efendi mezun edilir ancak Osman Niyazi Efendi bir süre daha tahsil hayatına devam eder.[308]

Medreseden mezun olan Hüseyin Efendi memleketine döner ve burada bir medrese yaptırıp müderris olarak göreve başlar. Müderris olarak pek fazla görev yapamamıştır, ilk dönem talebelerine icazetlerini veriri fkat ikinci döenm talebelerine icazet vermeye yakın olduğu zamanlarda 1888 tarihinde hakkın rahmetine kavuşur. Rize'nin ve Rize bölgesinin önemli din adamlarından olan "Trabzon valisi Sırrı

[306] Güvelioğlu, a.g.m. s. 203.
[307] Eski ismi Sivane'dir, Kalkandereye bağlı bulunmaktadır.
[308] Güvelioğlu, a.g.m. s.203-204.

Paşa'nın" 1880 tarihinde Bab-ı Ali'ye göndermiş olduğu bir raporda, Hüseyin Efendi'nin Ahmed Ziyaeddin Gümüşhanevi'den Nakşibendîyye tarîkatı üzerine hilafet aldığı yer almaktadır. Hüseyin Efendi bir yandan medrese inşa ettirmiş, diğer yandan diğer tarikatların aksine sessiz (hafi) zikri benimsemiş Nakşibendîyye'den icazet almış bir Nakşî Şeyhi vasfı taşımış olması onu döneminde önemli ilim adamları arasında anılmasına vesile olmuştur.[309] Hüsseyin Efendi'nin mezar taşında şunlar yazmaktadır:

"HUVELBAKI

gitti dar-i ukbaya

ve ruhini şad ede hazreti mevla

Uluvv-i himmeti te'yid-i Hakk'a mazhar idi

Keh kıldı medrese hem cami-i şerif inşa

Birinci defa icazet verup ikincide

Celale ders iricek oldu âzim-i ukbâ

Tarik-i zikr-i hafi yani Nakşbendi idi

Mestu ve vâfî idi Hakk'a ol fâzıl ü dânâ

Vefatına dedim Agâhi çıktı bir tarih

Hüseyin Efendi' ye yâ Rab behişt ola te'vî

Sene 1306 Fi 10 Cemaziyulahir"[310]

---

[309] Güvelioğlu, a.g.m. s.205.
[310] Güvelioğlu, a.g.m. s.205.

5. 9. 1. 4. Şeyh Osman Niyazi Efendi

Gümüşhanevi Hazretleri'nin halifesi olarak Karadeniz Bölgesi'nin irşad sorumlusu olan Osman Niyazi Efendi1828 yılında Rize'nin Varda köyünde dünyaya gelmiştir. Gümüşhanevi'nin taşrada kurmuş olduğu mezkûr vakıf kütüphanelerinin başına halifleri arasında yer alan Osmanlı Niyazi Efendi müfettiş olarak atanmıştır. Osman Niyazi Efendi bu göreve geldiğinde tarihler 1880 yılını göstermekteydi.[311]

Şeyh Efendi Varda'ya Nakşî halifesi olarak dönmüş ve aynı zamanda "Varda Büyük Camii Medresesi müderrisliği ve caminin" imamlık görevini de yapmıştır. Tarikat faaliyetlerine de burada başlamış, her cuma günü hatm-ı hâcegân[312] yapmıştır. Düzenli olarak Râmûzu'l-Ehadîs ve fıkıh dersleri okutmuştur. Şeyh Efendi medresede "âlet dersleri" (Arapça sarf-nahiv, usûl, mantık vb.) okutmadığı için talebeler Of'a bağlı Hundez ve Çufaruksa'daki medreselere gitmeye başladılar. Bu durum Varda Medresesi'nin itibarını ve talebe adedini azaltırken halkın da memnuniyetsizliklerine, şikâyet ve dedikodularına sebep oldu. Şeyh Efendi, buradan ayrılması doğrultusundaki isteklere, hatta baskılara direnmek istemedi, biraz kırgın olarak kendi doğduğu mahalleye; Kolekli'ye geçti ve günümüze kadar gelen ahşap Cami / tekkesinin inşaasına başladı.[313]

Şeyh Osman Efendi Menakıpnamade şu beyitlerde yer almaktadır:

"Biri Ûfi Canabı Hâce Osman

Ona bey'at ederler birçok ıhvan"

5. 9. 2. Çorum Nakşî Meşayihi

XIX. yüzyılda Osmalı'da en yaygın tarîkat Naşibendî tarîkatı olmuştur. Osmanlı'da olduğu gibi Çorum'da da en yaygın tarîkatlardan bir Nakşibendîyye tarîkatı

---

[311] Emrah İstek, *"Rize Güneyce Osmân Niyâzî Efendi Tekke Kütüphanesi El Yazması ve Matbu Eserlerin Tespiti ve Değerlendirilmesi"*, **Cumhuriyet İlahiyat Dergisi**, C. 21, S.1, Haziran 2017, s.519.
[312] Nakşî tarikatı üzere yuvarlak halka oluşturulacak şekilde oturarak ve sessizce yapılan zikir.
[313] İsmail Kara, *"Güneyce / Rize'de Bir Gümüşhanevî Tekkesi ve Kurucu Şeyhi"*, **Doğumunun 200. Yılı Hatırasına Uluslararası Gümüşhanevi Sempozyumu (1-2 Haziran-2013)**, (Ed: Hür Mahmut Yücer), İstanbul 2014, s.410.

olmuştur. Çıkarılan kararla Tekkelerin kapatılmasından önce ikiyüz elli seneye yakın bir geçmişe sahip olan Nakşî şeyhleri aradan geçen bu zaman diliminde Çorum'da birçok sosyal ve kültürel alanda faaliyetlerde bulunmuşlardır. Yolcuların doyurulması, barınma ihtiyaçlarının giderilmesi, kütüphene hizmetleri ve özelliklede tedrisat ile meşgul olunması bazı faaliyetleri arasındadır.[314]

5. 9. 2. 1. Şiranlı Şeyh Hacı Mustafa Efendi

Ailesi, Ruslar'ın 1829 tarihinde Bayburt'u işgal etmeleri neticesinde Şiran'a göçmüşlerdir. Mustafa Efendi,1838 yılında Gümüşhene'nin Şiran ilçesine bağlı Sarıcılar Küyü'nde doğmuştur. Anne adı Havva, babasının adı ise Ömer'dir.[315]

> "Şeyh-i Şeyrani (Hacı Mustafa Efendi), Şiranlı olduğu için Şiranî, yine aynı şekilde Şeyh-i Şeyrani'den kasıt Şiranlı Şeyh'dir. Hazreti Ömerü'l-Faruk'un neslinden olduğuna inanıldığından Farukî, Şeyh Dağıstani'ye intisab edip Nakşibendî-Halidi taîikatı Şeyhi olduğu için Şeyh, Hac vazifesini yerine getirdiği için de Hacı sıfatlarını almıştır. Ayrıca Anadolu'nun irşadıyla vazifelendirildiği için de Rumi denilmiştir. Şiran'a komşu Alucra İlçesinde Kara Şeyh olarak da bilinmektedir."[316]

İlk tahsilini köyünde alan Mustafa Efendi henüz on yaşlarında iken amcasının oğlu Ahmed Efendi ile beraber Trabzon'a gidip orada bir medreseye kaydolmuştur. Bir süre bu medresede temel dini ilimleri tahsil etmiş ve icazet almıştır. On beş yaşlarına geldiğinde artık ileri düzeyde ilim tahsil etmek üzere amcasının oğlu[317] ile birlikte babası tarafından Tokat'a gönderilmiştir. Dört sene kadar burada tasavvuf konularında eğitim görmüş, daha sonra hocası ona kendisinin ona öğreteceklerinin bu kadarla sınırlı olduğunu, daha fazlasını öğrenmesi için Uşak'ta tanıdığı hocaların yanına gitmesini tavsiye etmiştir. Hocasının tavsiyesine uyarak Uşak'a ilim tahsilini tamamlamak üzere gitmiştir. Buradaki hocalardan iki yıl kadar ilim tahsil etmiş ve

---

[314] Ahmet Cahid Haksever, *"Çorum'da Nakşibendîliğin Tarihi Süreci ve Temsilcileri"*, **Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. 7, S. 13, Çorum 2008, s.61.
[315] Ethem Erkoç, *"Tasavvuf Geleneği ve Çorum'da Son Devir Meşayihi"*, **Çorum Belediyesi Kent Arşivi**, Çorum 2013, s.115.
[316] Murat Dursun Tosun, **Şeyh-i Şeyrani Şirani Hacı Mustafa Faruki Rumi Çorumi Nam-ı Diğer Kara Şeyh**, İstanbul 2018, s.5.
[317] Ahmed Efendi.

medrese eğitimini tamamlayarak icazetini almıştır.[318] Dahasonra irşad faaliyetlerini yürütmek için Çorum'a yerleşmiş ve burada sürdürdüğü irşad faaliyetleri neticesinde geniş kitlelere hitap etmiş, tasavvuf konularında bölgede etkisi büyük olmuştur. Ayrıca burada üç ayrı tekkede irşad faaliyetlerinin sürdürdüğü rivayet edilmektedir.

5. 9. 2. 2. Çerkez Şeyhi Hacı Ömer Lütfi Efendi

Çorum'da irşad faaliyeti yürüten başka bir Nakşibendî temsilcisi, Çerkez Şeyhi diye şöhret bulmuş olan Ömer Lütfü Efendi, nüfus cüzdanında yer alan kayıtlara göre; 1 Mart 1849 tarihinde Kafkasya'da doğmuştur. Babasının adı Abdullah, annesinin adı ise Fatma'dır. 1856 senesinde Ömer Lütfü Efendi'nin babası Abdullah (Absal Bey), beşkardeşi ile birlikte, Kafkasya'dan ayrılarak önce Erzurum Hasankale'ye gelmişler ve burada sekiz ay kaldıktan sonra Kars-Sarıkamış'ın Hamamlı köyüne yerleşmişlerdir. Daha sonra buradan Tokat'ın Batmantaş köyüne göç eden ailenin diğer fertleri burada kalırken Ömer Lütfü Efendi, buraya geldikten bir yıl sonra akrabaları Kundukzâde Musa Paşa tarafından, tahsil için İstanbul'a götürülmüştür.[319]

> Ömer Lütfi Efendi, İstanbul'da medrese tahsiline devam ederken Eyüp Sultan'da medfun Nakşibendî Şeyhi Hacı Feyzullah Efendi'nin halifesi Edirneli Mehmet Nuri Efendi'nin dergâhına gitmeye başlamıştır. Ömer Lütfi Efendi'nin daha sonra müritlerine anlattığına göre bu dergâha yönelişinin başlangıcı, yedi yaşında gördüğü bir rüyaya dayanmaktadır. O yaşlarda rüyasında bir zat "İlim öğrenmek için İstanbul'a gel" der. Ama Ömer Lütfi, küçük yaşlarında bu şehri hiç duymamıştır. Aradan yıllar geçtikten sonra ilim öğrenmek için İstanbul'a gitmek kısmet olmuştur. Fakat onu heyecanlandıran Edirneli Şeyh Mehmet Nuri Efendi ile karşılaşması olmuştur. Onu ilk gördüğünde rüyasını hatırlamış ve o zaman rüyasında gördüğü zat ile karşısındaki kişinin aynı olduğunun farkına varmıştır. Bu hal karşısında tereddüt etmeden Nakşî Şeyhi Mehmet Nuri Efendi'ye intisap etmiştir.[320]

---

[318] Halil İbrahim Şimşek, "*Şiranlı Mustafa Efendinin Hayatı ve Bazı Tasavvufi Görüşleri*", **Uluslararası Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Çorum Sempozyumu**, C. I, (Haz: Mesut Okumuş-İrfan Yiğit), Çorum Belediyesi Yayınları: 5, Çorum 2007, s.574.

[319] Zülfikar Güngör, "*Çorumlu Bir Mutasavvıf Şair: Çerkez Şeyhi Hacı Ömer Lütfi Efendi*", **Uluslararası Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Çorum Sempozyumu**, C. I, (Haz: Mesut Okumuş-İrfan Yiğit), Çorum Belediyesi Yayınları: 5, Çorum 2007, s.561-562.

[320] Ethem Erkoç, "*Çorum'da Nakşibendîlik ve Son Nakşî Şeyhi Ömer Lütfi Efendi*", **Çorum ve Kültür**, İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları: 9, Çorum 2013, s.93.

Aile efradı ile birlikte Mehmed Nuri Efendi'ye intisaplı olan Ömer Efendi, on altı sene kadar tahsil hayatı sürdükten sonra seyr-ü sülûk'unu tamamlamış ve 1884 tarihinde icazetini almıştır. Ömer Lütfi Efendi'ye intisaplılar arasında, Sultan II. Abdülhamid'in eşi de bulunmaktadır. Sultan'ın bizzat iltifatına nail olan Ömer Efendi, İstanbul'a gelmesi durumunda istediği herhangi bir yerde tekke kurabileceği teklifi edildiyse de, Sultan'ın bu teklifine teşekkür etmiş fakat kabul etmemiştir. Şeyhinin talimatı sonucu Sivas'ın Azaziye kasabasına bağlı Kazancı Köyü'ne gitmiştir. Burada bir hanımefendi [321] ile birliktelik kurmuştur. Hanımının vefat etmesinden sonra, 1891 yılında Sivas'tan Çorum'a geçmiştir. Çorum'daki tekkesinde dört sene irşad faaliyetlerini yürütebilmiştir. Burada da Zekiye Hanım ile ikinci evliliğini gerçekleştirmiş ve 1895 yılında Çorum'a gelmiştir. "Çerkez Şeyh, Çorum'a yerleştikten sonra günümüzde de ayakta kalan ve kültür varlığı olarak korumaya alınan tekkesini inşa ettirmiştir. II. Abdülhamit'in eşi tekke için şahsi servetinden" otuz altın göndermiştir.[322]

Vefat edinceye kadar irşad faaliyetlerini sürdürmüştür. Ömer Efendi, Çorum Ulu Camii'nde vermiş olduğu son vaazında yakın bir zamanda seyahate çıkacağını cemaate söyleyerek helallik istemiştir, vefat etmeden kısa bir zaman önce sol tarafı felç olmuştur. Vefatı sonrası, vasiyet, gereği Peygamber soyundan geldiğini söylediğini Hıdırlık mevkiinde Beyler Çelebi'nin sol tarafının bir karış kadar aşağısına defnedilmiştir.[323]

5. 9. 2. 3. Kürt Hacı Mustafa Efendi

"Cami-i kebir Medresesinin son müderrisi Hacı Mustafa Efendi, nüfus kayıtlarına göre 1860 yılında Kınık Deliler Köyünde doğdu. Erginlik çağına geldiği dönemlerde bir gece rüyasında Kayserili âlim Hacı Kasım Efendi'nin kendisini çağırdığını gördü." Gördüğü rüyanın tesiri yüreğinde ilim ateşine dönüştü. Aynı rüyayı günlerce gördü. Günlerce aynı rüyayı gördüğünü, annesine ve babasına anlatarak onlardan zorla da olsa izin almayı başardı ve yüreğinde yayan ilim ateşinin peşine düştü. Kayseri'ye geldiğinde rüyasındaki evi ve kapıyı bulmak için çok uğraştı. Nihayet

[321] Ömer Lütfi Efendi, şeyhinin talimatıyla Evliya Hanımla nikâhlanmıştır. Bu onun ilk evliliği olmuştur.
[322] Haksever, Çorum'da Nakşibendîliğin, s.75-76.
[323] Ahmet Sekizli, **Şehrin Hafızası Hıdırlık Kültürü ve Çorum Hıdırlık Örneği**, Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, Çorum 2013, s.95.

uzun arayışlarının neticesinde aradığı evi ve kapıyı bulmuştu. Kapıyı çaldı, içeriden bir ses "Geldin mi Mustafa?" diye seslendi. Kapı henüz açılmamış, yüzünü dahi görmediği halde ismi ile seslenen bu zata hayran kalmıştı. Kapının açılmasıyla, karşısında gördüğü kişinin rüyasında gördüğü Hacı Kasım Efendi olduğunu anladı.[324] Burada yirmi yıl kadar kalıp medrese eğitimini tamamlayıp ardında Çorum'a dönmeye karar verdi, şeyhi ve yöre halkı gitmesini istemeselerde o yinede yola çıkıp Çorum'un yolunu tuttu. Burada önce imamlık, ardından da medresede müderrislik yapmaya başladı.

Bu dönemde şöhretini işittiği Nakşibendîyye Şeyhlerinden, Şiranlı Hacı Mustafa Efendi'nin sohbetlerine devam etmeye başladı. Orada gördüğü manevi hava, Şeyh Efendi ile Hıdırlık Mezarlığı'nı gezerken gördüğü haller, Hoca Efendi'yi çok etkiledi. Bu olayların sonucu olarak Şeyh Efendi'ye intisap etti. Böylelikle Nakşî tarikatına girmiş oldu. "Kürt Hacı Mustafa Efendi", tasavvuf konuları ile yakından ilgilidir. "Kayınpederi Şiranlı Şeyh Mustafa Efendi gibi o da Nakşibendî" tarikatına mensup olup, hâfizikri tercih edenlerdendir. Hıdırlık'ta yatmakta olan sahabe ve evliya kabirlerini sık sık ziyaret ettiği bilinmektedir.[325] Hazret 1946 yılında Çorum'da yaşamını yitirmiştir.

5. 9. 2. 4.Urlu Hafız (Arif Gevenci Hoca)

Arif Hoca, 1887 yılında Çorum'da doğmuştur. Cami-i Kebir Medresesi'nde hafızlığını tamamladıktan sonra 36 yaşına kadar dini ilimleri tahsil etmiştir. Başta Kürt Hacı Mustafa Efendi olmak üzere devrinin âlimlerinden ders okumuş ve icazet almıştır. Tahsilini tamamladıktan sonra yapılan imtihan sonucu Ulu Cami İmam-Hatiplik görevine ataması yapılmıştır. Arif Gevenci Hoca, Çorum'da "Urlu Hafız" diye bilinmektedir. Camideki İmam-Hatiplik görevinden başka Nakşibendî Tarikatına mensubiyeti ve tasavvuf alanındaki manevi mertebesiyle de tanınır.[326]

---

[324] Ethem Erkoç, "*Kürt Hacı Mustafa Efendi*", **Çorum ve Kültür**, İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları: 9, Çorum 2013,s.107.
[325] Ethem Erkoç, *"Kürt Hacı Mustafa Efendi"*, **Tasavvuf Geleneği ve Çorum'da Son Devir Meşayıhı**, Çorum Belediyei Kültür Yayınları, Çorum 2013, s. 204-206.
[326] Tuğba Gülen, **İki Dünya Savaşı Arasında (1918-1939) Çorum'da İz Bırakalar**, Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, Çorum 2015, s.200.

Arif Hoca, Ulu Cami'deki görevinde maaştan başka bir gelir kabul etmemesi ile de meşhurdur. Geçim sıkıntısı çekmesine rağmen başkalarına yük olmamış, elinin emeğiyle geçinmeyi tercih etmiştir. Bu bağlamda mutaflık, dokumacılık yapmış, hatta Tokatlı bir ustadan öğrendiği yazma basma tekniğini Çorum'da uygulamıştır. Bu yoğun iş temposuna rağmen Ulu Cami'deki görevini hiç aksatmamıştır. 1951 yılında vefat edinceye kadar bu görevini sürdürmüştür.[327]

Urlu Hafız Hoca hakkında pek çok şey anlatılır. "Hoca Efendi, kasaptan kendisi et almazmış. Evindeki çocuklardan birisini veya başka bir kişiyi göndererek et aldırtırmış. Niçin böyle yaptığı sorulunca halkın kendisine gösterdiği saygıdan dolayı etin iyi yerlerini vermesinden endişe ettiğini dile getirirmiş. Bu sebepten kasaptan et alacak diğer insanların kendisine haklarının geçeceğinden dolayı kul hakkıyla Yüce Allah'ın huzuruna gitmekten korktuğunu anlatan bu zât, bu sebepten evine alacağı eti, başkalarına para vererek aldırtır."[328]

5. 9. 3. Erzincan'da Nakşî-Halidi Geleneği

Erzincan'ın Nakşibendî tarikatı ile tanışması, Nakşî-Halidiyye kolunun kurucusu olan Mevlana Halid-i Bağdadi'nin Anadolu'ya gelişi sırasında ona yol arkadaşlığı yapan Abdurrahman Tahi hazretlerinin talebelerinden "Selükeli" tarikat şeyhi "Muhammed Pir-i Sami" hazretleri ile gerçekleşmiştir.[329]

5. 9. 3. 1. Seyyid Mustafa Fehmi Efendi

Aşçı Dede şeyhi olarak gördüğü Fehmi Efendi'yi eserlerinin çeşitli yerlerinde şöyle anmaktadır: "Hazret-i Şeyhü'l-A'zâm, Sultân-ı Ulemâ-billâh, Cenâb-ı Mürşid-i Ekber, Mürşid-i A'zâm, Hazret-i Gavs-ı A'zâmi, Hazret-i Şeyh-i Ekber, Haret-i Şeyh-i A'zâm, Cenâb-ı Mürşid-i A'zâm, Hazret-i Gavs-ı A'zâmi, Hazret-i Şeyh-i Ekber, Hazret-i Şeyh-i A'zâm, Cenâb-ı Mürşid-i A'zâm, zamanın Gavsı, kutbu, zât-ı âlî kadr, Hazret-i Risâlet-penâh Efendimiz hazretlerinin mazhar-ı tâmmı ve vâris-i

---

[327] Ethem Erkoç, **Çorumlu Şeyhülislamlar ve Âlimler**, Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, Çorum 2017, s.182-183.
[328] Ethem Erkoç, *"Urlu Hafız: Arif Gevenci Hoca"*, **Tasavvuf Geleneği ve Çorum'da Son Devir Meşayıhı**, Çorum Belediyei Kültür Yayınları, Çorum 2013, s.209.
[329] Mustafa Alıcı, "Nakşibendî-Halidiyye Koluna Mentüsip Erzincanlı Mutavvıflar: Fenomelojik Bir Yaklaşım", **Uluslararası Erzincan Sempozyumu (Bildiriler)**. (Ed: Hüsrev Akın). C.1, Erzincan 2016, s.839

ekmeli, İmamü'l-Mürşîdîn, Gavsü'l-vâsılîn" unvanlarıyla anmıştır.[330] Fehmi Efendi 1816 tarihinde Erzincan'da dünyaya geldiği bilinmektedir. Babasının ismi Hacı Ahmed Efendi olup henüz iki yaşında iken babasını kaybetmiştir.

5. 9. 3. 2. Abdussam'ed Efendi

Terzi Baba Hazretleri dergâhında yetişen bir diğer halife Fehmi Efendi'den sonra "**ceharyar kıdemine**'' vasıl olmuş Abdussamed Efendi'dir. Abdussamed Efendi, Fehmi Efendi'nin tavassutuyla Terzi Baba'nın kızlarından biriyle evlenmiş, Terzi Baba'nın vefatından sonra ailenin bakım ve muhafazasını üstlenmiştir.[331]

Terzi Baba'nın evine yerleşen Abdussamed Efendi ile ilgili Aşçı Dede'nin izlenimi şöyledir: Abdussamed Efendi gayet dalgın, yani asla ve kat'a göz açmaz ve gözleri yumuk kelam eder, ara sıra bir kere gözünü açıp bakar, yine gözlerini yumup kelamına devam eder ve nargile elinden düşmez ve enfiye kutusu kezalik elinden bırakmaz. Fehmi Efendi'nin bu zata karşı büyük bir hürmet ve muhabbet beslediği, kendisinden tarîkat almak isteyenleri Abdussamed Efendi'ye yönlendirdiği katta çocuklarının ismini verirken bile ondan izin aldığı nakledilir. Kışın şehirde, yaz aylarından ise Sarıgöl'de Terzi Baba'ya ait olan bahçeli evde ikamet ederdi. Abdussamed Efendi'nin yeni yapılan dergâha yerleştikten sonra kendisine intisap etmek için gelenlere hor davrandığı, kovduğu ve bu sebeple insanların dergâhtan ayak kesmeye başladıkları anlatılır. Bütün bunların sebebini Fehmi Efendi'ye karşı olan kıskançlığına bağlayan Aşçı Dede, buna rağmen Fehmi Efendi'nin ona tazim ve hürmette kusur etmediğini aktarır. Rivayete göre Terzi Baba, Abdussamed Efendi'nin bu durumunu önceden sezerek Fehmi Efendi'ye Hoca Fehmi Efendi bizim derdimi çeker dediği ve Fehmi Efendi Pir-i Terzi Baba'nın bu sözüne hürmeten ve kerimelerinin hatırına, Aşçı Dede'nin "dünya harisi" diyerek tarif ettiği Abdussamed Efendi'nin eza ve sıkıntılarına katlandığı anlaşılmaktadır.[332]

---

[330] Aşçı İbrahim Dede, **Aşçı Dede'nin Hatıraları (Çok Yönlü Bir Sufinin Gözüyle Son Dönem Osmanlı Hayatı)**. Kitapevi-296-1.Kitap, İstanbul-Haziran 2006, s. 21-127-350-355-384-385-386-388-389.

[331] Müşarünileyh Derviş Paşa merhum defaatle buyurmuştur ki "Ben o kapının kıtmiriyim". Aşçı İbrahim Dede, **Aşçı Dede'nin Hatıraları**, 2. Kitap, s.911.

[332] Aşçı İbrahim Dede, **Aşçı Dedei'nin Hatıraları**, 1. Kitap, s.504-506.

5. 9. 3. 3. Şeyh Ahmed Fevzi Efendi

Şeyh Hacı Fevzi Efendi Erzincan'da yetişen önemli mutasavvıf ve yüksek nüfuslu bir devlet erkânı vasfına sahiptir. Evvela o bütün vasıflardan öte Hz. Peygamber neslinden bir Seyyid'tir. Fevzi Efendi aynı zamanda Terzi Baba'nın halifesi olan babası Şeyh Gazi Mustafa Fehmi Efendi'den sonra gelen Erzincan'ın son büyük Nakşî Şeyhlerindendir. 1861 tarihinde Erzincan'da dünyaya gelmiştir. Babası Mustafa Fehmi Efendi, Terzi Baba'nın damadı ve halifesi olan Abdussamed Efendi'nin iznini alarak adını Ahmed Fevzi koymuştur.[333]

Hususi bir eğitim alan Fevzi Efendi'nin ailesi gibi tasavvufa olan iştiyakı son derece ziyadeydi. Son Erzincan Nakşibendî postnişti ve temsilcisidir. Nakşî şeyhlerinin savaşlara iştirak etmeleri bu dönemde de devam etmiş, Fevzi Efendi devrinde yaşayan diğer Nakşibendî şeyhleri gibi Kurtuluş Savaşı'nda özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde aktif rol almıştır. Kuvay-ı Milliye hareketine dâhil olmuş, burada mühim görevler yapmışlardır. Ayrıca "Milli Mücadele, Millet Meclis'inin açılışı ve Cumhuriyet Türkiye'sinin kuruluş aşamasında kimi tarikat ehli kişilerin, şeyhlerin desteği çeşitli vesikalarda ortaya konulmuştur. Erzincan meşayihinden olan ve Terzi Baba'nın halifesi Nakşibendî tarîkatı şeyhi Şeyh Mustafa Fehmi Efendi, Ruslarla yapılan Kırım savaşınakatılmış, Ruslar'ın Kars'ı muhasara etmelerinden dolayı müridleri ile birlite savaşa dâhil olmuştur.

Ahmed Fevzi Efendi gençlik yıllarında ilk eğitimini babasından almış ve devrin önde gelen âlimlerinden de istifade etmiştir. Çocukluğu Terzi Baba'nın dergâhı etrafında geçen Fevzi Efendi, henüz küçük yaşlarda iken babasını vefat etmiş, bunun üzerine Fevzi Efendi'nin dergâhın başına geçen son postnişin olduğu bilinen gerçekler arasındadır. Dönemin önemli şahsiyetleri arasında gösterilmesine delil olarak, Osmanlı Meşihat Dairesince mahreç mevleviyeti[334] verilmesi gösterilmektedir.[335]

---

[333] Kadir. Aşçı, "*Erzincan Şeyh Hacı Fevzi Efendi*", **Uluslararası Erzincan Sempozyumu (Bildiriler)**. (Ed: Hüsrev Akın), C.1, Erzincan 2016, s.847.

[334] Kibar-ı müderrisinden büyük, bilad-ı hamse mevleviyetinden küçüktür. Rütbe-i saniyedir. Teşrifat bakımından askerlik mesleğinde kaymakamlığın (yarbay) karşılığıdır. Mahreç, ilmiye sınıfına mahsus rütbelerden biridir, bir payedir. Bunlar da Kudüs, Halep, Eyyüp, Selanik, Yenişehir, Feneri Galata, İzmir, Sofya ve Trabzon'dur. Ertan. Veli, "*Osmanlı Devleti'nde İlmiye Sınıfının Rütbe ve Payeleri*", **Diyanet Dergisi Dini-İlmi-Edebi Üç Aylık Dergi**, C. 26, S.4, 6 Aralık-1990, s.108.

[335] Baltacı & Aslan, Erzincan'da Nakşi..s.88

5. 9. 3. 4. Leblebici Baba (Süleyman Efendi Şems-i Hayal)

Aşcı Dede ve Terzi Baba'nın halifelerinden olan Leblebici Baba ile karşılaşması Abdurrahman Efendi'yi ziyaret ettiği sırada gerçekleşmiştir. İlk buluşmayı şöyle tasvir etmiştir. "Siyah bir aba giymiş, başında arakiyye, üzerine yeşil sarık sarmış, ufak bir teşbih elinde, daima gözleri yumuk, elinde ki tesbihiçarh-ı felek gibi devrettirir." Aşcı Dede, Leblebici Baba'nın ümmi olduğu halde "acib ü garib" olarak nitelediği ulema ve şairlerin yazmaktan aciz olduğu kasideleri, Hazret-i Pir Hayyat Vehbi Efendi'nin kudsi ruhaniyetine teveccüh ve rabıta ederek söylediğini dile getirmektedir.[336]

Abdurrahmen Efendi'nin oğludur Hicri 1221 (M.1806) yılında Erzincan'a bağlı Zatkığ (Değirmen) köyünde doğmuştur. Leblebici Süleyman Baba'nın Nakşibendî şeyhi olan Terzi Baba'dan önce başka bir tarîkat ile bağı olup olmadığı tam olarak bilinmemektedir. Büyük bir ihtimalle girdiği ilk intisabı Terzi Baba adıyla maruf Hayyat Vehbi Efendi'ye dolayısıyla Nakşibendî Halidi ekolü olmuştur.

Terzi Baba Miftah-ı Kenz'inde Nakşibendîliğe dair beyitler yazmış ve bu tarikatı övmüştür.

"Tarikat-ı Nakşibendî hak yalıdır

Ana dâhil olan cümle velidir"

"Kim onların yolıdır Nakşibendî

Alup birbirlerinden nush-ı pendi."[337]

Leblebici Süleyman Baba'nın şiirleri ve kasideleri vefatından sonra derlenmiş ve Tuhfetü'l Uşşak adıyla 1879 yılında İstanbul'da neşredilmiştir. Terzi Baba'nın

---

[336] Halil. Baltacı, *"Aşçı İbrahim Dede Hatıratı Çerçevesinde XIX. Yüzyıl Erzincan'ında Dini ve Tasavvufi Hayat"*, **Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi** (2015-İlahiyat Özel Sayı:1), s.60.

[337] Üzeyir. İlbak, *"Divan-ı Şemsi Hayâli Tuhfetü'l Uşşak (Metin ve İnceleme)"*, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, **İstanbul Üniversitesi** Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010, s.17

halifeleri arasında yer alan Leblebici Süleyman Baba H.1294/ M.1877 yılında vefat etmiş türbesi Şeyhi Terzi Baba hazretlerinin mezarlığına defnedilmiştir.[338]

5. 9. 3. 5. Salih Baba (Tüfenkçizade)

Erzincan'ın bir diğer mutasavvıf ve tasavvufi şairi de Salih Baba'dır. Hicri 1263 / Miladi 1846 yılında Erzincan'da doğmuş ve bir beytin de dile getirmiştir.

Bin iki yüz altmış üçte me'vâdan

Bir beşer sûretli Hân'e gelmişem

Babasının ismi Mustafa Efendi, annesinin ise Atike Hanım efendidir. Bir kolu çolak, bir ayağı kısa olarak doğmuştur. Salih Baba ilk dini eğitimi aynı zamanda imam olan babası Mustafa Efendi'den almıştır. Aile mesleği olan çilingirlik ile uğraşması ve tüfek tamirleri de yapması sebebiyle **''Tüfekçizade''** ve **''Salih Usta** '' lakabıyla da bilinmektedir.[339] Pir-i Sani diyen de tanınan NakşiendiHalidi koluna mensup Şeyh Mehmed Sami Efendi'ye intisap ederek tasavvufta seyri sülükuna başlayan Salih Baba, sohbet meclislerinde sessiz ve mahcup bir şekilde en ücra köşede oturur, kimse ile temas etmemeye çekinir bir vaziyette kendi halinde oturur gölge misali gider gelirdi.

Doğuştan çolak ve bir ayağı kısa olan Salih Baba'nın bir rivayete göre tahsil görmediği ümmi olduğu, bir rivayete göre de medrese tahsili aldığı ve amcazadesi Abdurrahman Tüfekçiz gelen yakınları onun tahsil gördüğünü söyler. Salih Baba bir beytinde kendisinin ümmi olduğunu söylemiştir.

"Ümmiyem ben zerre denli ilme yoktur takatim

Gâh olur ilm ile bi-payan oluram kime ne"[340]

---

[338] Baltacı & Aslan, a.g.m. s.87.
[339] Yusuf. Halıcı, *"Erzincan Velileri (Salih Baba)"*, **Somoncu Baba (Aylık İlim ve Kültür Dergisi)**, (Nazmi Değirmenci & Musa Tektaş Editörler), yıl:20, S.163, Mayıs-2014, s.74.
[340] Abdülkerim. Erdoğan, *"Erzincanlı Salih Baba"*, **Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması**, 26-28 Mayıs 2014, s.441-442.

Pir-i Sani Mehmed Sami Efendi'nin irşad faaliyetlerini yürüttüğü Kırtıoğlu Tekkesin de bir sohbet sıransında Şeyhi Mehmed Sami Efendi'nin kendisinden şiir okumasını istemesi üzerine o vakte kadar şiir ile uğraşı ve ilgisi olmamasına rağmen hemen orada irticalen şiir söylemeye başladığı aktarılmaktadır. Şiirlerini Mehmed Efendi'nin müridlerinden Adnan Efendi derlemiş ve **"Rabıta-i Nakş-î Hayali"** adıyla yazıya geçirmiştir.[341]

XIX. yüzyıl mutasavvıf şairlerinden olan Salih Baba, şiirlerinin hemen hepsinde mürşidi Mehmed Efendi hazretlerinin şahsında insan-ı kâmilden bahsetmektedir. Şiirlerin de insan-ı kâmil için kullandığı tabirler arasında **"Hak"** ve "**Kutup**" kelimeleri dikkat çekmektedir.[342]

5. 9. 4. İstanbul'da Nakşî Şeyhleri ve Tekkeleri

5. 9. 4. 1. Eyüp Murad Buhârî (Şeyh Murad) Tekkesi

Nakşibendî tarîkatının Müceddidi kolunu Anadolu'ya ulaştırılmasında ve 18. yüzyılda geniş alanlara yayılmasında Murad Buhari'nin önemi oldukça fazladır. Künyesi "Muhammed Murad b. Ali b. Davud b. Kemaleddin b. Salih b. Muhammed el-Buhari el-Hüseyni el-Hanefi en-Nakşibendî"dir. 1640 yılında Semerkand'da dünyaya gelmiştir.[343]

"Anadolu Kazaskeri Çankırılı Mustafa Râsih Efendi tarafından XVII. yüzyılın ortalarında medrese olarak tesis edilen yapı 1715'te bâninin oğlu Şeyhülislâm Damadzâde Ahmed Efendi tarafından Nakşîbendîliğin Müceddidî kolunu ilk defa İstanbul'da yayan Şeyh Murad Buhârî adına tekkeye çevirmiştir."[344] Nakşibendî tarîkatının bir kolu olan Müceddidiyye sûfi Murad Buhari tarafından Anadolu'ya taşınmıştır. Halk arasında önemli bir yer edinmiş olan Murad Buhari, aynı zamanda devlet adamları arasında yüksek makamlarda bulunan zatlar arasında da önemli bir

---

[341] Ahmet. Doğan, "*Salih Baba*", **DİA**, C. 36, 2009, s.37.
[342] Âdem. Can, "*Salih Baba'nın Şiiri'nde İnsân-ı Kâmil*", **Uluslararası Erzincan Sempozyumu (Bildiriler)**, (Ed: Hüsrev Akın), C.1, Erzincan 2006, S.882-885.
[343] Halil İbrahim Şimşek, "*Nakşibendî-Müceddidiliğin Anadolu'ya Taşınmasında Köprü Bir Şahsiyet Olarak Muhammed Murad el-Buhari*", **Buhara'dan Konya'ya İrfan Mirası ve XII. YY. Medeniyet Merkezi Konya**, (Ed: Dilaver Gürer), Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Konya 2018, s.176.
[344] M. Baha Tanman, "*Şeyh Murad Tekkesi*", **DİA**, C.39, İstanbul 2010, s.62.

zat olmuştur. Şeyhülislam, vezir, paşalardan şeyhlere ve müderrislere kadar toplumun her kesiminde yer alan insanlar üzerinde derin etkiler bırakmıştır.[345]

Eyüp'te Nişancılar mahallesinde bulunan "Şeyh Murad Efendi Tekkesi," [346] Nakşibendîyye tekkesi vasfında hizmet vermiş, Reisü'lmeşâyih Feyzullah Efendidöneminde tekke en etkin bir şekilde kullanılmıştır. Feyzullah Efendi döneminde Nakşibendî-Müceddidi tekkesi olarak faaliyet gösteren tekke, Feyzullah Efendi'nin yaşamını yitirmesinden sonra Nakşibendî-Melamî tekkesi olarak faaliyet göstermeye devam etmiştir.[347]

5. 9. 4. 1. 1. Şeyh Süleyman Belhî Efendi (v.1294/1877)

1839 tarihinde Belh civarındaki Kundûz'a bağlı Hankâh kasabasında dünyaya gelmiştir. Yaşadığı bölgede vuku bulan bazı karışıklıklardan dolayı önce Bağdat'a oradan da Konya'ya yerleşmişlerdir. Bir müddet Bursa'da bulunmalarının ardında dönemin Osmanlı padişahı Sultan Abdülaziz'in özel davetine mazhar olup İstanbul'a davet edilmiş ve İstanbul'a yerleşmiştir.[348]

Yaklaşık bir buçuk yıl sonra 1867 tarihinde Eyüp Murad Buhari Dergâhı şeyhi olan ve Meclis-i Meşayih Reisi Feyzullah Efendi'nin üzerindeki görevlerden birisini kabul etmesi teklif edilince, tercihini dergâh meşihatı yönünde kullanmıştır. [349] Süleyman Belhî, Şeyh Hâfız Feyzullâh Efendi'nin potnişini olarak Şeyh Murâd-ı Buhârî Dergâhı'nda 1867-77 yılları arasında on yıl şeyhlik yaptıktan sonra, 16 Ağustos 1877 tarihinde vefat edince dergâhının hazîresine defnedilmiştir. Kendisinden sonra büyük oğlu Seyyid Abdulkâdir Belhî postnişin olmuştur.[350]

---

[345] Halil İbrahim Şimşek, "*Murad Buhârî*", **DİA**, C.31, İstanbul 2006, s.186.
[346] BOA, C.EV, 319-16244.
[347] Ahmet Semih Torun, "*Şeyh Muhammed Murad-ı Buhârî Tekkesi Haziresi Üzerine Bir Değerlendirme*", **Vakıflar Dergisi**, S.34, Aralık 2010, s.129.
[348] Nurgül Bağcı, "*Şeyh Seyyîd Abdülkâdir-i Belhi'nin Hayatı, Edebî Kişiliği ve Eserleri*", **Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi**, C.6, S.2, Haziran 2019, s.596-598.
[349] Hür Mahmut Yücer, "*XIX. Asırda Anadolu'da Tasavvuf*", **Yayınlanmış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi** Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2001, s.175.
[350] Emirhan Kapdan, "*Seyyid Abdulkadir Belhi'nin Künûzü'l-Arifin Adlı Eseri (İnceleme-Metin)*", **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi** Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2019, s.9.

5. 9. 4. 1. 2. Abdulkadir Belhi Efendi

1839 yılında Belh'te doğdu.[351] Babası Murad Buhari Dergâhı şeyhi Şeyh Süleyman Belhi Efendi'dir. Belh'te ortaya çıkan karışıklıklardan dolayı babası ve ailesi ile birlikte Belh'ten göç etmek zorunda kalmışlardır. İstanbul'a gelmeden önce birkaç yerde daha kısa süreli hayat yaşamışlar ve ardından Konya'da dört sene kaldıktan sonra Bursa'nın ardından İstanbul'a yerleşmişlerdir.

İlk tasavvufi öğrenimlerini Nakşibendî şeyhlerinden olan babası Süleyman Belh'ten almıştır. Babasının vefatı üzerine Dergâhın postişliğine geçmiştir. Döneminde Nakşibendî ve Melâmîliği birleştirmiş, şeyh Murad Buhari Tekkesi'nde bu iki önemli tarikat birlikte temsil eidlmiştir. Vefat etmesi üzerine yerine geçen evladı "Ahmed Muhtar Efendi" bu anlayışın devam ettireni olmuştur.[352]

Seyyid Abdülkâdir-i Belhî 1923 yılında seksen dört yaşında vefat etmiştir. Naaşı "Murad-ı Buhârî Dergâhı haziresinde" anne ve babasının yanı başına defnedilmiştir. Nakşibendî şeyhleri arasınada önemli bir yere sahip olan "Seyyid Abdülkâdir-i Belhî" "son zamanın en ünlü ve gerçek sûfîsi," "son asrın en büyük sûfî şairi", "son asrın en meşhur mutasavvıfı," "Mevlânâ Hazretlerinden sonra en uzun manzum tasavvufi eser veren şair" gibi vasıflarla anılmıştır.[353]

5. 9. 4. 1. 3. Şeyh Seyyid Ahmed Muhtâr Efendi (v. 1352/1933)

Şeyh Abdülkâdir Belhî 1923 yılında vefat edinceye kadar kırk altı senesüresince "Şeyh Murad Buhari Dergâhı'nda" Nakşî-Melami usulüne uygun irşad faaliyetlerini yürütmüştür. Hem babası hem de şeyhi olan Şeyh Abdülkadir Belhi'nin vefatıyla birlikteşeyhlik makamına Ahmed Muhtar Efendi geçmiştir.[354]

---

[351] Yusuf Öz, *"Afgan Türkistan Muhacirlerinden Süleyman Belhî Ailesi ve "Defter-i Kuyûdat" Fihristi"*, **Bilig**, S.23, Güz 2002, s.164.
[352] Nuran Çetin, *"Murad-ı Buhari Tekkesi ve Fonksiyonları"*, **Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S.4, Haziran 2015, s.20.
[353] İsmail Avcı, *"Abdülkadir-i Belhi'nin Esrar-ı Tevhidi ve Nazım Paşa'nın Türkçe Tercümesi"*, **Sûfî Araştırmaları**, C.6, S.12, Yaz 2015, s.40.
[354] Nurgül Bağcı, *"Şeyh Murad Buhari Dergâhı'nın Son Şeyhi: Abdülkadir-i Belhi"*, **Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi**, C.6, S.4, Aralık 2019, s.1865.

1873 tarihinde İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Abdülkadir Belhi Efendi'nin büyük oğlu olup kendisinden sonra tekkede postnişin olmuştur. Annesinin adı Seyyide Fatıma Zehra Hanım'dır ve tekkenin haziresine defnedilmiştir. İlmi tahsil hayatına babasının yanında başlamış ve hilafetini de babasından almıştır. Ayrıca Arapça ve Farsça'da pek fazla eser okumuş, bu alandan ihtisas yapmıştır. "Hânedân-ı Seyyidü'l-Beşer Eimme-i İsnâ-Aşar" isimli bir esere sahiptir.[355]

5. 9. 4. 2. Özbekler Tekkesi

XVII. yüzyılın ikinci döneminden itibaren Osmanlı arşivlerinde "Özbekler" ismiyle tekkeler anılmaya başlamıştır. İsmi geçen bu tekkelerin iki ana özelliği dikkatleri çekmektedir. Bir tanesi bu tekkelerin günümüzde var olan Özbekistan milletinin adını taşaması, diğeri ise II. Beyazıd döneminden beri Osmanlı idare çevrelerince destek gören ve 16. yüzyılın üçüncü çeyreğinden itibaren Osmanlı topraklarında en yaygın tarikat olma özelliğine sahip Nakşibendî meşrebe sahip olmalarıdır.[356]

Bu tekkeler Nakşibendî tarîkatının kurucusu sayılan Bahaeddin Nakşibend Hazretlerinin kurmuş olduğu tarîkat ekseninde varlığını sürdürmüştür. Nakşibendî tarîkatı Osmanlı Devleti'nde varlığını II. Bayezid döneminden itibaren göstermiş ve Sultan'ın da desteği ile Osmanlı Topraklarında geniş coğrafyalara yayılma imkânı bulmuştur. Sultan II. Bayezid'dan sonra gelen Osmanlı Padişahları tarafından da destek görmeye devam etmiştir.

Kaynaklara ismi el-Hac Hoca, Hacı Hoca, Kalenderhane adlarıyla geçmiştir. Özbekler Tekkesi, Sultantepe de Servili Köşk olarak bilinen bugünün ismi ile Münir Ertegün sokağında Orta Asya'dan gelen dervişler için 1753 yılında Maraş Valisi Abdullah Paşa tarafından kurulmuştur. Tekkenin ilk postnişini olan Şeyh Seyyid Hacı Abdullah Efendi tekkeyi Nakşibendî tarîkatına vakfetmiştir.[357]

---

[355] Çetin, a.g.m. s.21.
[356] Mustafa Alkan, *Osmanlı Devletin'de Özbek Tekkeleri*, **Yitik Hafızanın Peşinde: Buhara Konuşmaları** (Editörler. Mehmet Dursun Erdem & Necip Fazıl Kurt & Özcan Güngör). Pruva Yayınları, Ankara Haziran 2019, s.248.
[357] M. Baha Tanman, "*Özbekler Tekkesi*", **DİA**, C.34, İstanbul 2007, s.123.

Tekke genellikle Semerkand, Buhara, Kaşgar, Taşkent gibi yerlerden gelen misafirlere ve daha da önemlisi hacıların konaklamalarına imkân sağlanmış, her kesimden insanlara da kapılarını açmıştır. Tekkenin en meşhur Şeyhi İbrahim Ethem Efendi'dir.

Osmanlı Sultanları, Buhara tekkelerinin kurulmasından sonra bu tekkelerin şeyhlerine itibar göstermiş, Çağatay Türkçesini iyi bilmeleri, Orta Asya'yı ve orada yaşayan insanların kültürlerini iyi tanımaları nedeniyle, tekkenin mürid ve şeyhlerini Osmanlı Devleti ile söz konusu Hanlıklar arasında elçi olarak vazifelendirmeyi gelenek haline getirmişlerdir.[358]

Tekke Nakşibendîliğin esaslarına bağlı ve sessiz (hafi) zikri benimseyen bir tekke olarak son dönemlerinde Nakşibendî tarîkatının Halidi kolunu temsil etmeye başlamıştır.[359]

Orta Asya'dan gelen Müslüman Türklerin, hac vazifelerini yerine getirmeden evvel İstanbul'a gelerek Halife'den "destur" almalarının gelenek haline gelmesi neticesinde İstanbul'a gelen Özbek dervişleri konaklamak için çadırlarını Üsküdar Sultantepe'sine kurarlarmış. Osmanlı Sultanı III. Mustafa'yı çadırlarında misafir eden Özbekler, Padişahın bu misafirperverliğe karşı onlara teşekkür maksadıyla burada bir tekke inşa ettireceği sözünü vermiştir. Kuruluşunda sade bir yapıya sahip olan tekke, zaman geçtikçe binaya eklemeler yapılarak tam donanımlı bir tarikat yapısına dönüşmüştür. Dönemin önde gelen âlimleri vakitlerinin bir kısmını burada geçirirlermiş. Zaman içerisinde yıpranan tekke birkaç kez bakım ve onarımdan geçmiştir, bunlardan biriside II. Abdülhamid Han döneminde gerçekleşmiştir.[360]

Özbekler Tekkesi, sadece tasavvufi konuların işlendiği bir tekke olmaktan çok öteye bir tarîkat tesisidir. Tasavvuf konularının yanı sıra, ebru sanatının Osmanlı'da (İstanbul'da) gelişmesine, sanat ve sanayi kollarına dair pek çok eserin meydana

---

[358] Burak Çetintaş, *"İstanbul'da Özbek Tekkeleri. Buhara Özbekler Tekkesi ve Haziresi"*, **Toplumsal Tarih**, S.159, s.78, İstanbul 2007.
[359] Zeynep Gürel, "*Özbekler Dergâhı"*, **Vakıflar Dergisi Vakıf Medeniyeti Yılı Özel Sayısı**, Ankara 2006, s.79.
[360] Buğra Serdar. Sarıaydın-Mehmet Şirin Çelik, "*Özbekler Tekkesi*", **History of Turkey** (Bilken University), (Danışman: Kudret Emiroğlu), İstanbul 2015, s.2. bkz. Nurdan Şafak, "*Buhara Özbekler Tekkesi"*, **Dem Dergisi**, (Ed: Ömer Faruk Ocakoğlu). Yıl:2, S.5, İstnabul 2009, s.142.

getirilmesinde aktif rol oynamıştır. Ayrıca tekke sayesinde Orta Asya tasavvuf kültürü, Yesevi tarikatının tasavvuf kültürü Anadolu'ya taşınmıştır.[361]

Özbek Tekkeleri[362] sadece İstanbul'da bulunmamaktadır. Adana, Bağdat, Mekke, Medine gibi birçok yerlerde de varlığı bulunmaktadır. Fakat bunlar içerisinde en bilindik olanı İstanbul Üsküdar Sultantepe'de yer alan Özbekler Tekkesidir[363].

5. 9. 4. 2. 1. Şeyh Süleyman Efendi (1821-1890)

Şeyh Süleyman Efendi II. Abdülhamid döneminin önemli mutasavvıf ve diplomatlarından birisidir. Sultan Abdülhamid Han tarafından diplomatik işlerde görevlendirilmiş ve sultan tarafından övgü ile bahsedilen bir zad olma özelliği taşımaktadır. II. Abdülhamid hatıra defterinde Şeyh Süleyman Efendi Hakkında şu sözlere yer vermiştir:

> "Hilâfet mevzuunda İngiliz teşebbüslerinin sonu gelmiş değildir. Çünkü Asya'da yüz elli milyon Müslümanı idareleri altında tutuyorlardı ve bu Müslümanlar üzerinde Hilâfetin büyük bir nüfuzu vardı. Bunu bildiğim için İngilizleri kuşkulandırmadan, her ihtimale karşı, Seyyit'ler, Şeyhler, Dervişler gönderip Asyadaki müslümanları Hilâfete manen bağlamağa hususî bir itina gösteriyordum. Buharalı Şeyh Süleyman Efendinin Rusya'daki Müslümanlar arasında yaptığı hizmetleri bilhassa şükranla yâd ederim."[364]

II. Abdülhamid tarafndan görevlendirilmiş olmasına rağmen, bazı bilgiler Süleyman Efendi'nin casus olduğunu, çift taraflı ajanlık yaptığını ortaya koymaktadır. Orta Asya'da görevini ifa eden Süleyman Efendi'nin burada İngilizler lehinede ajanlık yaptığı ileri sürülmüş, fakat bu durum II. Abdülhamid Han'nın bilgisi haricinde gerçekleşmemiştir. Çoğu kez

---

[361] Süleyman Beyoğlu, *"Milli Mücadele ve Özbekler Tekkesi"*, **Üsküdar Sempozyumu (Bildiriler)**, 23-25 Mayıs 2003, (Editörler: Zekeriya Kurşun-Ahmet Emre Bilgili-Kemal Kahraman-Celil Güngör). Üsküdar Araştırmaları Merkezi Yayın No:10, C.1, İstanbul Ocak-2004, s.209.
[362] BOA, EV. d, 12138.
[363] BOA, İ. DH. 00121.
[364] İsmet Bozdağ, **Sultan Abdülhamid'in Hatıra Defteri**, Pınar Yayınları, İstanbul 1985, s.73.

Abdülhamid Han'ın bilgisi doğrultusunda Süleyman Efendi İngiliz istihbaratına doğru olmayan bilgiler vermiştir.[365]

Gerçek ismi "Hacı Şeyh Süleyman Efendi bin Kudretullah Efendi" olan Süleyman Efendi 1821 tarihinde Buhara'nın Kunduz iline bağlı Karakul'da dünyaya gelmiş, babasının ismi Kudretullah elKunduzî'dir. Buhara'nın soylu ailelerinden gelen Şeyh Süleyman Efendi, dini kişiliği, diplomat tarafı ve elçilik yanı ile tanınmış XIX. yüzyılın önemli simalarından birisidir. 1860-1870 tarihleri arasında Özbekler tekkesinde şeyhlik görevinde bulunmuştur. Sultan Abdülhamid tarafından müslüman âlemini halifeliğin etrafında birleştirmek-toplamak için hanedanın özel elçisi sıfatıyla Afganistan, Hindistan, Türkistan gibi birçok devlette elçilik vazifesinde bulunmuştur. Edebiyat'a da ilgisi olan Süleyman Efendi, 1882 tarihinde Lugat-i Çağatay ve Türkî-i Osmanî isimli sözlük kaleme almıştır.[366] Şeyh Süleyman Efendi hayatı boyunca İslam halifesine bağlı kalarak birçok görevde yer almış ve Mecidiye nişanına layık görülmüştür. Tarihler 1890 yılını gösterdiğinde İstanbul'da vefat etmiştir.[367]

5. 9. 4. 3. Draman Kefeli Tekkesi

"Osmanlı devrinde Selanik Vilâyetine bağlı Drama Sancağına bağlı Kavala Kazasının Özbek Köyü bulunmaktadır.51 Bu köyde bir Özbekîye Zâviyesi kayıtlıdır. 13 Ocak 1894 tarihinde Özbekîye Zâviyesi post-nişîni Mehmed Nuri Efendi, eski ma'aşât ve tayinât bedellerinin tasfiyesi için, Vakıflar İdare Meclisi'ne bir arzuhal yazmıştır." [368] Tekkenin hangi tarihte ve kim tarafından kurulduğu tam olarak bilinmemekle beraber Nakşî şeyhleri tarafından idare edildi bilinmektedir.

5. 9. 4. 3. 1. Şeyh Şair Ali Rıza Vasfi Efendi

1851 yılında İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Tasavvufi yaşantısının yanı sıra şair ve yazar kişiliği de bilinmektedir. Babası Kefevi Tekkesi meşayihinden Mahmud Raşid Efendidir. Arapça, Farsça ve bu diller gramer kurallarını babasından tahsil etmiştir.

---

[365] Thierry Zarcone, *"Doğulu ve Batılı Yolcuların İntibalarında Buhara Tekkesi"*, **3.UluslararasıTarihi Yarımada Sempozyumu Tebliğler Kitabı**, İstanbul Eminönü Belediyesi Yayınları, 2008, s.54.
[366] Sevda Karaman, *"Şeyh Süleyman Efendi ve "Lugat-i Çağatay ve Türkî-i Osmânî"ye tanık olarak katkıları"*, **Rumelide Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi**, 2019, s.27.
[367] S. Karaman, a.g.e. s.27.
[368] M. Alkan, a.g.e. s.273.

Babasının 1866 yılında vefat etmesi üzerine yaşının henüz küçük olmasına rağmen genç yaşta Kefevi Tekkesi şeyhliğine getirilmiştir.[369]

Babasından aldığı eğitiminin yanı sıra "Gelibolulu Hoca Tahir Efendi'den Mesnevi ile Molla Cami ve Hafiz divanlarını" okumuştur. Aynı zamanda dergâh mensuplarına tarikat adaplarını öğretirken diğer taraftan da pek çok mektep ve medresede kavaid-i Osmaniyye, Mekteb-i Kudat'ta kitabet-i resmiye, Mekteb-i Nüvvab'da kitabet ve inşa dersleri vermiştir. Meclis-i Meşayih üyeliğinin de bulunduğuna bilgiler mevcuttur.[370]

5. 9. 4. 4. Afganiler Tekkesi

Tekke Afganistan'dan İstanbul'a gelenlerin uğrak yeri, merkez olduğu için bu isimle anılmıştır. Tekkeler genel manasıyla tarikatı yaymak için kurulurlar fakat bu tekkeyi diğerlerinden ayıran bir özelliği bulunmaktadır. O dönemde Asya'nın uzak coğrafyalarında, özelliklede hac yolculuğu esnasında İstanbul'a gelen tarikat ehli kişilerin barınma ihtiyaçlarının karşılanmasına mahsus "mücerred kalenderler" diğer bir tabirle bekâr ve seyyah dervişlerin geçici olarak barındırılmaları maksadı ile kurulmuş bir tekkedir.[371]

Üsküdar'da Çavuşdere Caddesi'nde Silahtar bahçe Sokağının birleştiği yerde Çinili Camii'nin karşısında bulunmaktadır.[372] Nakşibendî şeyhlerinden olan Ahmed Nasır-ı Afgani, bir taraftan tekkenin kurucusu, diğer bir yandan da tekkenin ilk postnişidir. Daha sonra bu tekkede görev yapan şeyhler, Afgani nisbesiyle anılmıştır.[373]

5. 9. 4. 5. Buhara Tekkesi

İstanbul'da yer alan Özbek Tekkeleri arasında ayrı bir öneme sahip bu tekke Nakşibendîliğe bağlı olarak Orta Asya'dan gelen dervişlere ev sahipliği yapmak ve

---

[369] "Vasfî", **Türk Dünyası Ortak Edebiyatı: Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi**, C.VIII, Ankara 2007, s.503.
[370] Mustafa Özsarı, "*Şeyh Vasfî*", **DİA**, C.39, İstanbul 2010, s.71.
[371] M. Baha Tanman, "*Afganiler Tekkesi*", **DİA**, C. I, İstanbul 1988, s.400.
[372] Ömer Koçyiğit, "*Üsküdar Afganiler Tekkesi ve Haziresindeki Mezar Taşları*", **Uluslararası Üsküdar Sempozyumu VI (6-9 Kasım 2008)**, C. I, (Ed: Çoşkun Yılmaz), İstanbul 2009, s.667.
[373] Yücer, a.g.t, s.201.

ayrıca diplomat yetiştirmek üzere İstanbul Defterdarı İsmail Efendi tarafından kurulmuştur.[374]

Rus idaresinde bulunan Türkistan'dan, Buhara ve civarından Hac vazifelerini yerine getirmek için yola çıkan Hacı adaylarının Payitaht'ta da uğrayıp bir süre burada konaklayan tarikat ehli dervişlerin ihtiyaçlarının giderildiği bir konaklama merkezi olarak tasarlanmıştır. Zaman içerisinde yıpranan yapının II. Abdülhamid tarafından 19. Yüzyılın sonlarında yenilendiği edindiğimiz bilgiler arasındadır.[375]

5. 10. Nehri Dergâhı ve Nakşibendî-Halidilik

Osmanlı tasavvuf kültürünün yaygın olarak yaşandığı ve gündelik dini yaşantının en önemli merkezlerinden birisi tekkeler olmuştur. Tekkelerin her biri farklı tarîkatların tasavvuf düşüncesi etrafında şekillenmiş ve tekkeler bu düşünceler etrafında halka hizmet etmiştir. Tekkelerde, tarîkat şeyhleri tarafından yürütülen irşad faaliyetleri kişileri "iyi ve güzel" olana sevk etmekle beraber, dini uğraşların yanı sıra, "dünyevi ve uhrevi" görüşlerine yön veren yüce bir amaç etrafında toplanmalarına katkıda bulunmuştur. Osmanlı'da geniş kitlelere hitap eden ve benimsenen bu tekkeler, adım başı mahalle aralarına faaliyet göstermiş, Osmanlı'nın yıkılması ve Cumhuriyet'in kurulması ile birlikte tekkelerin kapatılması, "medeniyetimiz ve kültürümüz" üzerinde büyük yaralar açmıştır.[376]

> "XIX. yüzyılın başlarında Mevlânâ Hâlid'in Nakşibendîyye tarîkatını Hindistan'dan Irak (Süleymaniye/Şehrizor) bölgesine getirmesiyle birlikte Nakşbendî-Hâlidîlik teşekkül etmiş ve kısa zamanda Osmanlı coğrafyasını da aşarak dünyanın değişik bölgelerine yayılmıştır. Mevlânâ Hâlid'in vefatından sonra onun halifeleri Hâlidîliği yaymaya devam ederken Hâlidîlik'ten yeni kollar oluşmaya başlamıştır. Bu kollardan bazıları, ondan sonra Hâlidîliği kendi coğrafyalarında temsil edecek derecede etkin olmuş ve günümüze kadar tesirlerini sürdürmüşlerdir. Hâlidîliği etkin biçimde kendi coğrafyasında devam ettiren bu kollardan biri de Seyyid Taha Hakkârî Nehrî ile oluşan koldur. Bu kol, günümüzde Türkiye-Irak-İran üçgeninin birleştiği bir nokta olan

[374] M. Baha Tanman, "*Özbekler Tekkesi*", **DİA**, C.34, İstanbul 2007, s.121.
[375] Melek Ertan, "*Özbek (Buhara Tekkesi)*", **Yesevi**, Yıl: 4, S. 42, Haziran 1997, s.44.
[376] Yasin Taş, *"19. Yüzyılda Urfa'da Bir Tarikat Şeyhi: Erbilli El-Hâc Abdülkâdir Efendi"*, **International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Volume 8/11, Ankara 2013, s.313-314.

> Hakkârî'nin Şemdinli ilçesine bağlı Bağlar (Nehrî) köyünde teşekkül etmiş ve adı geçen ülkelerde etkili olmuştur."[377]

5. 10. 1. Nehri Tekkesinin Teşekkülü

5. 10. 1. 1. Seyyid Abdullah Şemdînî

Seyyid Tâhâ'nın amcası Seyyid Abdullah, ta küçüklükten beri Mevlana Halid ile beraber tahsil yaptıklarından uzun zamanlı bir arkadaşlıkları vardır ve hac refikidir.[378] Mevlânâ Hâlid, Hindistan'a Şah Abdullah Dihlevî'ye intisap etmek için gitmeden önce Nehrî'ye uğradığında Seyyid Abdullah da onunla birlikte gitmek ister. Ancak bazı sebeplerden dolayı Mevlânâ Hâlid'e eşlik edemez. Hindistan'a giden "Hâlid-i Bağdadî", mürşidi "Şeyh Abdullah Dihlevî'nin" nezdinde seyr-u sülûkunu tamamladıktan sonra hilafet alıp memleketi Süleymaniye'ye döner ve tedris ile irşad faaliyetleriyle meşgul olur. Mevlânâ Hâlid'in ünü kısa zamanda her tarafa yayılır ve özellikle ulema tabakasından birçok kişi ona intisap eder. Böylelikle Mevlânâ Hâlid, Hindistan'dan getirdiği Nakşbendîliği hızlı ve etkin bir biçimde yaymaya başlar. Neticesinde Mevlânâ Hâlid ile birlikte Nakşbendîlikte "Hâlidîlik" ekolu oluşur.[379]

Mevlana Halid, Hindistan'dan döndükten sonra Seyyid Abdullah hiç tereddüt etmeden kendisine intiap eder ve böylelikle tarikatına girer müridi olur.[380] Seyyid Abdullah, Mevlânâ Hâlid'e intisap edip uzun bir müddet sülûk ile meşgul olduktan sonra Bağdat'ta Mevlânâ Hâlid'den "tarîkatta mutlak tasarruf yetkisi" anlamına gelen mutlak irşad icazeti alır. Hilafet alan Seyyid Abdullah, Nehrî'de kurduğu tekkede Nakşbendîliği yaymaya başlar. Böylece soyları Şeyh Abdülkadir Geylânî'ye dayanan ve esasen Kadirî olan Nehrî Ailesi, Seyyid Abdullah ile Nakşbendî-Hâlidîliğe geçer. Ailenin Hâlidîliğe geçmesinde yukarıda değinilen Seyyid Abdullah

---

[377] Mehmet Saki Çakır, *"19. Yüzyılda Tarikat-Siyaset İlişkisi: Nehri Tekkesi Örneği"*, **International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Volume 11/21, Ankara 2016, s.56.
[378] M. Şefik Korkusuz, **Nehri'den Hazne'ye Meşayihi Nakşibendî**, İstanbul 2010, s.9.
[379] Mehmet Saki Çakır, **Seyyid Tâhâ Hakkârî ve Nehrî Dergâhı (19. Yüzyılda Nakşibendî-Halidilik)**, Nizamiye Akademi, İstanbul 2017, s.30-31.
[380] Korkusuz, a.g.e. s.9.

ile Mevlânâ Hâlid'in yakın dostluğunun etkisinin yanı sıra Hâlidiliğin güçlü ve hızlı yayılmasının da önemi oldukça büyüktür.[381]

Tüm yaşamı boyunca ilim tahsil etmekle meşgul olmuş, İslamiyet'i öğrenmeye ve öğretmeye gayret etmiş önemli bir tasavvuf erbabı olan ve keramet sahibi, Seyyid Abdullah-Şemdini 1813 yılında Şemdinli'nin Nehri kasabısında yaşamını yitirmiştir.[382]

5. 10. 1. 2. Seyyid Taha Hakkarî Nehrî

Seyyid Taha Hazretleri, Hakkâri'ye bağlı Şemdinli kasabasında dünyaya gelmiştir. "Hekkârî, Şemdinânî ve Nehrî"nisbeleri ile de bilinmektedir. Aile soyu Seyyid'liğe dayanmaktadır. Tahsil hayatına, Molla olan babası Ahmed'in yayında başlamıştır. Daha sonra "Bağdat, Süleymaniye, Kerkük ve Erbil'de"tasavvuf konularında ders okumuş ve icazet almıştır. Amcası Seyyid Abdullah, Hâlid el-Bağdadi'nin halifeleri arasındadır. Amcasının yanında tasavvuf ilmine bir süre devam ettikten sonra, amcasının vesile olmasıyla Bağdadi'ye intisap etmiş ve hilafet almanın akabinde irşad faaliyetlerinde bulunmak üzere Berdesur'a gitmiştir. Amcasının vefat etmesi üzerine tasavvuf ilmini ve irşad faaliyetlerini Şemdinli'nin Nehri ilçesinde kurmuş olduğu medresede sürdürmüştür.[383]

Seyyid Tâhâ el-Hakkâri Nehri'deki etkin ve yaygın irşad faaliyetleri ile birçok halife yetiştirmiş ve Nakşibendîyye'nin bir kolu olan Hâlidiyye'nin Anadolu'daki halkasının silsilesinde önemli bir yere sahip olmuştur. Nesebi; Şeyh Abdulkâdir Geylâni'ye ulaşmaktadır. "Seyyid Tâhâ el-Hakkâri, Mevlânâ Hâlidi Bağdadî'nin" iltifatlarına nail olmuş bir zattır. Dolayısıyla kendisinden sonra halifeleri vasıtasıyla daha da yayılacak olan Hâlidiliğin Nehrî kolu teessüs etmiştir.[384]

---

[381] Mehmet Saki Çakır, "*Nakşibendî-Halidiliğin Seyyid Taha Hakkâri Nehri Kolu (XIX. Yüzyıl)*", **Yayınlanmış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi** Sosal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2016, s.15-16.
[382] Akyüz, a.g.e. s.117.
[383] Zeki Tan, "*Taha-yı Hekkârî*", **DİA**, C. Ek-2, İstanbul 2016, s.577.
[384] Zeki Tan, "*Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'nin Talebelerinden Seyyid Tâhâ el-Hakkârî*", **Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S.3, Nisan 2013, s.100.

5. 10. 2. Abdurrahamani Tâğî ve Norşin Dergâhı

Sıbğatullah Arvasi Hazretleri'nin halifelerinden olan Abdurrahman Tâğî (k.s.) tarafından Bitlis iline bağlı Güroymak (Norşin) kasabasında bulunan Norşin Dergâhı, Anadolu sahasında Nakşibendî, Hâlidîyye kolunun kök salmasına ve yayılması açısından önem arz eden dergâhlardan biri olmuştur. Halidiyye kolunun, Nehri Dergâhı'ndan sonra Anadolu'da en önemli merkezlerinden biri de Norşin Dergâhı'dır. Bu dergâh yalnız fonksiyon olarak değil, aynı zamanda bu dergâhlarda yetişmiş olan âlim ve sûfilerin adları sebebiyle de sembolik bir değeri bulunmaktadır.[385]

5. 11. II. Abdülhamid Döneminde Halk-Meşayıh İlişkisi

Tasavvuf kültürü sadece tekke ve hankahlarda yaşanmıyor, haftanın belli gün ve vakitlerinde daha önceden belirlenmiş belli bir asitanelerde düzenlenen cemiyetlerle, Ramazan, bayram gibi Müslüman âleminde mübarek gün ve gecelerde salâtîn camilerde önüne gelerek lâhûti bir ortamda dini vazifelerini eda ediyor, kulu Mevlasına yakın edecek manevi istek sağlıyor, Rahmani muhabbetin toplumun zerrelerine ulaşmasına vesile oluyordu. Bunun dışında tasavuf kültürü halka camilerde vaaz eden tasavvuf ve tarîkat şeyhlerin okuğudu mesnevi dersler aracılığı ile de ulaşmaktaydı.[386] Nakşibendî tarîkatı şeyhlerinden olan ve aynı zamanda Murad Buhârî Dergâhı Şeyhi Mehmet Efendiye intisaplı Abdullah Eyyûbî, Eyüp Sultan Cami Baş İmamlığı yapmış ve aynı zamanda Sultan Ahmet Cami vaizliği görevinde de bulunmuştur.[387]

Osmanlı'da sûfîlerin farklı toplum kesimleriyle geliştirdikleri ilişkiler ve muhataplarının ihtiyaçlarına göre benimsedikleri hareket tarzı, dergâhları her kesimden insan için cazip hale getirmiştir. Öyle ki bu dönemde tasavvuf çevrelerle temasa geçenler arasında sıradan halkla birlikte devlet adamları, şeyhülislâmlar, kadılar, müderrsler ve sanatkârlar gibi farklı kesimlerden insanlar bulunmaktadır. Tasavvuf ehlinin değişik sebeplerle kendilerine gelen bu şahsiyetleri, manevî

---

[385] İbrahim Baz, "*Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Norşin Dergâhı ve Şeyh Abdurrahman-ı Tâğî*", **Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi**, S. 34, İstanbul 2014, s.74.
[386] Yücer, a.g.t, s.431-432
[387] Ali Turgut, "*Abdullah Eyyûbî*", **DİA**, C. I, İstanbul 1988, s.102-103.

dirayetleri, ilmî seviyeleri ve ikna kabiliyetleri ölçüsünde tekkelerine bağlamayı başardıkları anlaşılıyor. Bunun bir sonucu olarak tasavvuf muhitinin birbirinden oldukça farklı kesimlerin birlikteliğine ve dayanışmasına sahne olduğu söylenebilir.[388]

Tasavvuf ebabının devletin yüksek kademelerinde bulunan yöneticiler; sultanlar, sadrazamlar, asker ve ulema sınıfı ile ilişkileri olduğu bilinen bir gerçektir. Bunun yanı sıra, toplumun çoğunluğunu oluşturan halk ile desıkı ilişkilerinin olduğu görülmüştür. Tarikat şeyhlerinin hizmet mekânları konumundaki tekkeler, insanları manevi olarak terbiye eder, toplum yaşantısının neredeyse tüm yönlerine doğrudan veya dolaylı bir yolla nüfuz ettiği görülmektedir. Tasavvuf erbabı olan zatlar, toplumun gerek duyduğu ihtiyaçlarını kendine özgü bir metot ve hiyerarşik bir uygulama ile yerine getirmeye gayret göstermişlerdir. Toplum tarafından sıklıkla kullanılan bu kurumlar ile halk arasında etkileşimin güçlü olması nedeniyle birbiriyle iletişim kurmaları daha çabuk ve daha kolay olmuştur. Tekkeler, mahalle, köy ve şehirlerin kurulmasında önem arz eden bir kurum olarak karşımıza çıkmaktadır.[389]

5. 12. II. Abdülhamid Döneminde Ulema-Meşayıh İlişkisi

XIX. asırda tasavvuf ve tarikatlarla ilgili gelişme ve değişmeler önceki asırlarda olduğu gibi doğrudan şeyhülislâmın şahsiyetiyle alâkalı olmuştur. Uğraştıkları saha ve meşgul oldukları medrese ilimleri açısından şeyhülislâmların doğrudan tekke hayatının içerisinde olmaları düşünülemezdi. Tabiki tekke hayatının dışında olmak, tasavvufi hayata karşı durmak anlamı da taşımamaktadır. Önceki yüzyıllarda fetvâlarıyla mutasavvıflar hakkında çok keskin kararlar veren şeyhülislâmlar olduğu kadar, onları tezkiye eden, inançları hakkında tarafsız ve ilmi kararlar verenler de olmuştur.[390]

---

[388] Reşat Ögören, "*Osmanlı'da Tekke-Toplum İlişkisi: Bilge Sufi Hacı Halife ve Müridleri Örneği*", **İ. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 8, İstanbul 2003, s.19-20.
[389] Hakan Kaya, "*XVII. Yüzyılda Nakşibendî Tarikatın Devlet ve Toplumla İlişkisi Üzerine Bir Çalışma (İstanbul-Diyarbakır-Bursa)*", **Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi**, C.1, S.1, Batman 2012, s.598.
[390] Yücer, a.g.t, s.507.

5. 13. II. Abdülhamid'in Tekkelere ve Şeyhlere Yardımları

Siyasi dehasıyla dünyaya adından bahsettiren Abdülhamid Han tasavvuf kişiğiyle de ön plana çıkmaktadır. Abdestsiz yere basmayan, israftan nefret eden, sade bir yaşantı yaşayan Sultan tarîkat kültürünüde yaşantısına dâhil etmiştir.

Abdülhamid'in tarîkat şeyhlerine olan yakınlığı bilinen bir gerçektir. Başka bir gerçek daha vardır ki o da Abdülhamid'in tarikat şeyhlerine hem maddi hemde manevi olarak destek vermesi. Abdülhamid döneminde sayısız tekke ve dergâh onarım edilmiş, şeyhlerine ise maaş bağlanmıştır. Kimi zaman bunu devlet hazinesinden gerçekleştirmiş, kimi zamanda şahsi mal varlığından harcayarak yapmıştır.

Osmanlı-Kürt ilişkilerinde önemli bir şahsiyet olan Kürt şeyhi Said Berzinci, Sultan Abdülhamid Han ile telgraf vasıtasıyla şifreli olarak iletişim kurabilecek kadar Sultana yakınlığı ile bilinmektedir. 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşında hem Osmanlı Padişahı olan hemde İslam âleminin Halifesi konumunda bulunan II. Abdülhamid'e askeri destek sağlamıştır. Dedesi Şeyh Ahmed'in talebelerinden kurulu bir birlikle Sultan'ın yardımına koşmuştur. Şeyhin bu yardımlarından ötürü II. Abdülhamid Şeyhi ve dedesini saraya davet etmiş, Şarbajir bölgesinde Hankah bina etmek ve geçimini idame ettirmek maksadıyla beş köy şahsına verilmiştir. 1876 senesinde Hac farizasını yerine getirmek üzere yola çıkan "Şeyh Ubeydullah ve Şeyh Fehim Arvasi" İstanbul'a uğradıklarında Sultan tarafından sayarda ağırlanmış ve Abdülhamid bu ziyaretten ötürü Şeyh Fehim Arvasi'yi 300 kuruş maaşa bağlatmıştır. Dönemin önde gelen Nakşibendî tarîkatı şeyhlerinden birisi olan Muhammed Küfrevi Hazretlerinin 1898 senesinde vefat ettiğini öğrenen Sultan Abdülhamid, şeyhin türbesinin inşa edilmesi için İtalya'dan mimarlar getirtmiştir.[391]

Şazeliyye şeyhi Muhammed Zâfir Efendi vefatının üzerine Ertuğrul Tekkesi haziresine defnedilmiş, Abdülhamid ilişki içerisinde olduğu şeyh adına türbe yapılması konusunda saray mimarı Raimondo d'Aronco'yu görevlendirmiştir.[392]

---

[391] Örs, a.g.m, s.175.
[392] Afife Batur, "*Şeyh Zâfir Külliyesi*", **DİA**, C.39, İstanbul 2010, s.79.

İstanbul'un önemli tarîkat merkezlerinden birisi olan Nureddin Cerrâhî Tekkesi tarihinde birçok kez tamir ve onarımdan geçmiştir. Bu onarımlardan biriside Abdülhamid döneminde gerçekleşmiştir. II. Abdülhamid zamanında onarım gören tekke 1893 tarihinde giderleri Abdülhamid tarafından karşılanarak türbenin çatı kısmı onarılmış, boyası yapılmış ve harem bölümü yıkılıp tekrardan inşa edildikten sonra tekke bugünkü şeklini almıştır.[393]

Osmanlı Padişahı Murad Hüdavendigâr tarafından inşa ettirilen "Hüdavendigâ imareti" zamanla yıpranmış ve yıkılmış, bu yapı II. Abdülhamid tarafından 1904 tarihinde baştan yeniden imar edilmiştir.[394]

[393] M. Baha Tanman, "*Nûreddin Cerrâhî Tekkesi*", **DİA**, C. 33, İstanbul 2007, s.253.
[394] **Türkiye'de Vakıf, Abideler ve Eski Eserler-III**, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1983, s.387.

SONUÇ

Her ilmi çalışmanın neticesi insanda yer edinir. Tasavvuf ilmide böyledir. Çalışılarak elde edilir. Allah'ın marifetullahını, Allah'ı tanımak için gayret edilmesi şarttır. İşte bu durum karşısında karşımıza tasavvuf çıkmaktadır. Tasavvuf kültürü Müslüman âleminde yaygın olan bir yaşayış biçimidir. Tasavvufun yaygınlık göstermesi neticesinde tarikatlar ortaya çıkmıştır. Tarîkatların çıkış noktalarına baktığımız zaman, Peygamber Efendimiz (s.a.v.) döneminden sonraki dönemlere denk geldiğini görmekteyiz. O yaşadığı dönemlerde bütün dini konularda bilgi sahibi ve Ashabın dini konularda bütün ihtiyaçlarını gideriyordu. Hal böyle iken tarîkatlara ihtiyaç duyulmuyordu. Peygamber Efendimizin (s.a.v.) ahreti şereflendirmesinin ardından yavaş yavaş tarîkatlar kurulmaya başlanmıştır. Şeyhlerin etrafında toplanan tasavvuf erbabı kimseler tarîkatların oluşmasına katkı sağlamışlardır.

Nakşibendî tarîkatı, geçmişi Peygamber Efendimiz dönemine uzanan uzun soluklu bir tasavvuf kültürü olma özelliği taşımaktadır. Peygamber Efendimiz ile Ebubekir Sıddık (r.a) Medine-i Münevver'e hicret için çıktıkları bu yolculukta Mekkeli müşriklerden gizlenmek için Sevr mağarasına sığınmışlardır. İnanışa göre Sevr mağrasında Peygamber Efendimizin hafi zikri Ebubekir Sıddık (r.a)'a telkin etmesiyle Nakşibendî tarîkatının temelleri atılmıştır.

Geçmişten günümüze Nakşibendî tarîkatı farklı isimlerle anıla gelmiştir. Bahaeddin Nakşibend zamanına gelindiğinde ise artık tarîkat onun ismi ile anılmaya başlanmıştır. Buhara-Semerkand bölgelerinde yaşamını sürdüren ve dini eğitimini tamamlayan Bahaeddin Nakşibend, müridleri ve halifeleri aracılığı ile Nakşibendîliği geniş coğrafyalara yaymayı başarmıştır. Nakşibendîliğin Anadolu topraklarına ulaşmasında, bölgede tehlike saçan Moğolların önünden kaçan sufilerin etkisi olmuştur. Osmanlı Devleti'nin bu dönemlerde kurulması, tasavvuf kültürünün daha Osmanlı Devleti kurulmadan temellerine atılmasına olanak sağlamıştır.

Kuruluşundan itibaren Osmanlı Devleti sürekli olarak tasavvuf kültürünü yaşamış ve yaşatmaya gayret etmiştir. Hemen hemen bütün Osmanlı padişahlarının bir şeyhi vardı. Her ne kadar kuruluşunda Nakşibendî tarikatının varlığından tam anlamıyla

bahsedemesek de XIV-XV. yüzyıldan itibaren Osmanlı topraklarında Nakşîbendîlik'ten bahsedebilmek mümkündür. Osmanlı topraklarında Nakşîbendîlik Abdullah İlahi ile birlikte kendini göstermeye başlamıştır. Coğrafyada hızla yayılmaya başlayan Nakşibendîlik kısa süre içerisinde Osmanlı coğrafyasında Kadiri tarikatından sonra en yaygın tarikat haline gelmiştir. XIX. yüzyıla geldiğimizde ise artık Nakşibendîlik Osmanlı'da en yaygın tarikat konumuna gelmiştir. Yeniçeri ocağının Bektaşi kökenli olmasından dolayı bu iki kurum tarihte birbirinden ayrılmamıştır. II. Mahmut tarafından Yeniçrilerin lav edilmesi sonucunda Bektaşi tekkeleride kapatılmaya başlanmıştır. Anadolu ve Rumelinde bulunan tekkeler bir bir kapatılmış, açık tutulanlara ise Nakşî şeyhlerinden atamalar yapılmıştır. II. Mahmut ile başlayan merkezileşme süreci sonunda Meclis-i Meşayih kurulmuş, tekkeler bir çatı altında denetime tabi tutulmuştur.

II. Abdülhamid zamanına geldiğimizde selefleri gibi o da tekkeler üzerinde hâkimiyet kurma, denetim altında tutma kararını uygulamıştır. II. Mahmut'un Yeniçerileri lav etmesi ile başlayan Bektaşi tekkelerin kapatılması ve açık bırakılan tekkelere Nakşibendî şeyhlerinden atamaların yapılması, Nakşibendîliğin bu dönemde daha da ön plana çıkmasına neden olmuştur. Meclis-i Meşayih'in kurulması ve başkanlığına Nakşî şeyhlerin atanması da Nakşibendîliğin devlet ricali tarafından benimsenmesi ve korunmasına neden olmuştur.

Öte yandan II. Abdülhamid döneminde yaşamış birçok şeyh Sultan ile yakın ilişkiler kurmuştur. II. Abdülhamid de diğer Osmanlı padişahları gibi şeyhlerle sıkı ilişkiler içerisinde olmuş, onların görüşlerine önem vermiştir. II. Abdülhamid döneminin en önemli Nakşî şeyhi diyebileceğimiz Ahmed Ziyaeddin Gümüşhanevi Hazretleri, gerek kendisi olsun gereksede mürid ve halifeleri aracılığı ile Nakşibendîliği önemli ölçüde temsil etmişlerdir. Bununla birlikte her zaman şeyhler ile padişahların arası iyi olmamıştır, II. Abdülhamid döneminde gerçekleşen Halidi sügünleri buna örnek gösterilebilir. Bu dönemde Anadolu'nun hemen her bölgesinde Nakşibendîlik varlığını hissettirmiştir. Erzincan'dan Rize'ye, Çorum'dan Konya'ya ve Kastamonu'ya daha sayabileceğimiz birçok yerde Nakşibendîlik önemli şeyhler yetiştirmiştir. Dönemin önde gelen şeyhleri II. Abdülhamid tarafından saraya davet edilmiş, görüşlerinden yararlanılmıştır.

Şeyhler her zaman tekke veya dergâhlarda tasavvuf konularıyla meşkul olmamışlardır. Bunun bekli de en önemli örneklerinden biri II. Abdülhamid döneminde vuku bulmuş 1877-1878 Osmanlı Rus savaşına müridleri-halifeleriyle katılan Ahmed Ziyaeddin Gümüşhanevi Hazretleridir. Anadolu'nun muhtelif yerlerinden şeyhler müridleri ile birlikte bu savaşta İslam Halifesi II. Abdülhamid'in yanında yer almışlardır. II. Abdülhamid'in hem güçlü bir tasavvufi yönünün olması hemde İslam halifesi konumunda bulunması, tarikat şeyhleri üzerinde tesirinin büyük olmasına neden olmuştur.

II. Abdülhamid Osmanlı padişahları arasında Halifeliği en etkin bir şekilde kullanan padişah olmuştur. Fransız İhtilali'nin ortaya çıkardığı milliyetçilik akımı, çok uluslu bir yapıya sahip olan Osmanlıyı oldukça etkilemiştir. Bir yandan Fransız İhtilali'nin getirmiş olduğu milliyetçilik akımı, diğer bir yandan İngiltere-Rusya gibi Osmanlı'nın düşmanlarının huzursuzluk ortamı yaratma çabaları neticesinde II. Abdülhamd'in devleti ayakta tutma çabalarından birisi olan İslam Politikası'nı uygulamaya sevk etmiştir. II. Abdülhamid'in uyguladğı İslam Politikası birçok şeyhi Osmanlı tarafına çekmeyi başarmıştır. Nüfuz sahibi olan şeyhler beraberindeki güçlerle birlikte Sultan'ın yanında yer almışlardır. Dönemin güçlü şeyhlerinden birisi olan Şeyh Ubeydullah 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşında, savaşa katılan şeyhler arasında yer almaktadır.

II. Abdülhamid devletin çalkantılı olduğu bir dönemde tahta çıkmıştır. Dönemin zorluklarına başarılı bir denge politikası izleyerek karşılık veren II. Abdülhamid, güçlü hafiye teşkilatı sayesinde devleti ayakta tutmaya gayret etmiştir. Doğuda Kürtleri devlete karşı ayaklanmaları, bağımsızlık mücadeleleri içerisine girmeleri konusunda gerek Rusya, gerekse İngiltere Kürt aşiretlerini kışkırtmışlardır. II. Mahmut döneminde merkeziyetleşme konusunda Kürt bölgelerindeki emirliklerin kaldırılması Kürtler tarafında hoş karşılanmamış, ortaya çıkan başıbozuk aşiretler bölgede asayişi bozmuşlardır. Devlet tarafından bölgenin asayişinin sağlanması için devlet adamları görevlendirilsede başarılı olamamışlardır. İlk başlarda devlete bağlılıklarını gösteren Kürtler daha sonraki zamanlarda bağımsız Kürt devleti fikrini benimsemiş, ayaklanmışlardır. İranda yaşayan Kürtlerin zor şartlarda hayatlarını sürdürüyor olmaları, Kürt kadınların zorla kaçırılmaları, vergilerin ağır olması ve

Berlin antlaşmasında yer alan 61. madde iyiden iyiye bağımsız Kürt devleti fikrinin benimsenmesine neden olmuştur. Tüm bu yaşananların üzerine dönemin önemli Nakşî şeyhlerinden olan Şeyh Ubeydullah ve beraberindeki aşiret reisleri İran'a karşı ayaklanmışlardır. İsyan hareketi başarı ile sonuçlanmamıştır.

Tekkeler toplum hayatının şekillendirilmesine aktif rol oynamışlarıdır. Tasavvuf kişiliği ile de öne çıkan II. Abdülhamid, döneminde birçok tekke, dergâh, cami, türbe gibi dini yapılar yaptırmakla beraber tarikat şeyhlerine hem maddi hemde manevi desteklerde bulunmuştur. Tekkelerin onarılması, türbelerin inşa edilmesi konusunda II. Abdülhamid son derece hassas davranmıştır. Savaş zamanında II. Abdülhamid tarîkat şeyhlerinden bulundukları tekkelerde dua edilmesini istemiştir. Manevi bakımdan tekkeler Osmanlı'nın görünmeyen gücü olmuşlardır. II. Abdülhamid döneminde faaliyetlerine devam eden Nakşîbendî tekkeleri, Sultan'ın siyasi politikalarının yürütülmesinde, siyasi başarılar elde edilmesinde ve devleti desteklemsi açısından son derece önem arz etmektedir. Ayrıca II. Abdülhamid tekkeler vasıtasıyla uzak yerlerdeki Müslüman halka ulaşma gayreti içerisine de girmiştir.

KAYNAKLAR

A. Arşiv Kaynakları

BOA, C.EV, 319-16244.

BOA, EV. d, 12138.

BOA, HAT, 289-17345.

BOA, İ. DH, 00121.

BOA, MAD. d, 9771.

BOA, TSMA, E.0713, 5026/451.

BOA, TS. MA. e, 420-28.

BOA, Y. A. RES, 2-50.

BOA, Y.EE, 78-81.

BOA, Y.MTV, 1-3

BOA, Y.MTV, 49-91.

BOA, C.ADL, 9-568.

BOA, İ. DH. 962/76124.

BOA, MF. MKT, 57/67.

BOA, Y. PRK. MŞ, 3/27.

BOA, Y. PRK. MYD, 7/107.

B. Kur'an-ı Kerim

Kur'an-ı Kerim: 7.Sûre (Araf), 172. Ayet-i Kerime

Kur'an-ı Kerim: 24. Sûre (Nur), 37. Ayet-i Kerime.

Kur'an-ı Kerim: 26.Sûre (Şuarâ), 88-89. Ayet-i Kerime.

Kur'an-ı Kerim: 5. Sûre (Mâide), 48. Ayet-i Kerime.

Kur'an-ı Kerim: 12. Sûre (Yusuf), 53. Ayet-i Kerime.

C. TDV İslam Ansiklopedisi Yayınları (DİA)

Algar, H.(1989). Alâeddin Attâr, DİA, C. 2

Algar, H.(1996). Hacegan, DİA, C.14

Algar, H.(1997). Hâlid el-Bağdâdî, DİA, C.15

Algar, H.(2000). İmam-ı Rabbânî, DİA, C.22

Algar, H.(2005). Muhammed Parsa, DİA, C.30

Algar, H.(2006). Nakşibendîyye, DİA, C.32

Aydın, B.(2003). Meclis-i Meşâyih, DİA, C.28

Batur, A.(2010). Şeyh Zâfir Külliyesi, DİA, C.39

Binatlı, Y. Z. (1993). Dağıstani, Ömer Ziyaeddin, DİA, C.8

Buzpınar, Ş. T.(2009). Sayyadi, DİA, C.36

Buzpınar, Ş. T.(2010). Şeyh Zâfir, DİA, C.39

Çavuşoğlu, S. (2009). Kadızâdeliler, DİA, C.24

Doğan, A.(2009). Salih Baba, DİA, C.36

Emecen, F.(2008). Ridâniye, DİA, C.35

Genç, M. (2007). Osmanlılar, DİA, C.33

Kara, M. &Algar, H. (1988). Abdullah-ı İlâhî, DİA, C.1

Köprülü, O. F. &Uzun, M. İ. (1989). Akşemseddin, DİA, C.2

Köse, S. (1998). Hocazâde Muslihuddin Efendi, DİA, C.18

Küçük, C. (1988). Abdülhamid II. Osmanlı Padişahı (1876-1909), DİA, C.1

Tanman, M. B. (1988). Afganiler Tekkesi, DİA, C.1

Tanman, M. B. (2007). Özbekler Tekkesi, DİA, C.34

Tosun, N. (2012). Üveysîlik, DİA, C.42

Nevşahi, A. (2013). Ya'kub-î Çerhi, DİA, C.43

Öngören, R. (2007). Osmanlılar, DİA, C.33

Öngören, R. (2011). Tasavvuf, DİA, C.40

Öngören, R. (2011). Tarîkat, DİA, C.40

Öz, M. (2007). Osmanlılar, DİA, C.33

Özcan, T. (2007). Osmanlılar, DİA, C.33

Özsarı, M. (2010). Şeyh Vasfî, DİA, C.39

Şimşek, H. İ. (2006). Murad Buhârî, DİA, C.31

Tan, Z. Taha-yı Hekkârî, DİA, 2016 yılında İstanbul'da basınlan Ek:2. Cilt

Tanman, M. B. (2007). Nûreddin Cerrâhî Tekkesi, DİA, C. 33

Tanman, M. B. (2010). Şeyh Murad Tekkesi, DİA, C.39

Tanrıkorur, Ş. B. (2004). Mevleviyye, DİA, C.29

Tosun, N. (2009). Sıddıkiyye, DİA, C.37

Tosun, N. (2012). Ubeydullah Ahrâr, DİA, C.42

Turgut. A. (1988). Abdullah Eyyûbî, DİA, C. 1

Uludağ, S. (2013). Vukuf, DİA, C.43

Uludağ, S. (1992). Bâyezîd-i Bistâmî, DİA, C.5

Uludağ, S. (1997). Hâlidiyye, DİA, C.15

Yılmaz, H. K. (1995). Esad Erbîlî, DİA, C.1

Ç. Ana Kaynaklar, Araştırma Eserler ve Makaleler

Abdülkerim, H. İ. A.(2019). *Libya ve Anadolu'da Tasavvuf Hareketleri (1850-1925)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Karabük.

Acer, A. (2016). *Fıkarât'ta Öne Çıkarılan Konular Çerçevesinde Hâce Ubeydullah Ahrâr'ın Tasavvuf Anlayışı*, Uluslararası Bahâeddin Nakşibend ve Nakşibendîlik Sempozyumu, İstanbul.

Âdemi, R. II. *Abdülhamid'in Balkan Siyaseti, Sultan II. Abdülhamid DönemiSiyaset-İktisat-Dış Politika-Kültür- Eğitim*, İZÜ, İstanbul.

Akay, N. (2015). Osmanlı Sultanı II. Mahmud Döneminde Mevlevilik, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 33(33), ss.83-105.

Akgündüz, M. (2014). Ticarî Hayatta Kardeşliği Esas Alan Ahîlik Teşkilatı, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 31(31), ss.9-18.

Aksun, Z. N. *Sultan El-Gâzi Abdülhamîd Hân-ı Sâni, II. Abdülhamid Han*, Ötüken Neşriyat.

Akşar, M. (2000). Son Dönem Tekke Mecmûalarından Yeşilzâde Mehmet Salih Efendi'nin Rehber-i Tekâyâ'sı, *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*, ss.129-167.

Akyol, İ. (2014). *Menakıb-ı Haseniyye'ye Göre Kastamonu'lu Hasan Hilmi Efendi*, Kastamonu Üniversitesi II. Uluslararası Şeyh Şa'ban-ı Veli Sempozyumu.

Akyüz, N. *Sâdât-ı Kirâm Âlemi*, Baskı/Cilt Kahraman Ofset Ltd.

Alakese, H. *Sultanların Şeyhleri*, Okul Yayınları:27.

Alıcı, M. (2016). *Nakşibendî-Halidiyye Koluna Müntesip Erzincanlı Mutasavvıflar: Fenomelojik Bir Yaklaşım*, Uluslararası Erzincan Sempozyumu.

Alkan, E. (2010). Muhammed Esad Erbili, Risâle-i Tevhid Tercümesi, *Tasavvuf: İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*, yıl:11, S.26,

Alkan, M. (2019). *Osmanlı Devletin'de Özbek Tekkeleri, Yitik Hafızanın Peşinde: Buhara Konuşmaları* (Editörler. Mehmet Dursun Erdem & Necip Fazıl Kurt & Özcan Güngör). Pruva Yayınları, Ankara.

Altıntaş, H. (1986). *Tasavvuf Tarihi*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, no:171, Ankara.

Ankaravî, İ. R. (2007). *Osmanlı Tasavvuf Düşüncesi (Makâsıd-ı Aliyye Fî Şerhi't-Tâiyye)*, (haz: Mehmet Demirci), Vefa Yayınları.

Arif, M. *Başımıza Gelenler*, (haz: M. Ertuğrul Düzdağ), C. II, İstanbul: Tercüman Yayınları.

Şinasi, Ç. Emir Sultan, *Tercüman 1001 Temel Eser*, Kervan Kitapçılık.

Çetin, N. (2017). *Şâh Sultân Tekkesi'nin Tasavvuf Tarihindeki Seyri*, Sufi Araştırmaları.

Dede, A. İ. (2006). *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, 1. Kitap, İstanbul: Kitapevi.

Dede, A. İ. (2006). *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, 2.Kitap, İstanbul: Kitapevi.

Aşçı, K. (2016). Ahmed Fevzi Efendi, *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, S.9, ss.157-181.

Aşçı, K. (2016). *Erzincanlı Şeyh Hacı Fevzi Efendi*, Uluslararası Erzincan Sempozyumu (Bildiriler). Hüsrev Akın (Ed.), C.1, Erzincan.

Atan, H. (2014). *Ahmed Ziyaeddin-i Gümüşhanevi (K.S.)'de Sünnete Bağlılık ve Bunun Tekke Geleneğine Yansıması*, Doğumunun 200. Yılı Hatırasına Uluslararası Gümüşhanevi Sempozyumu, Hür Mahmut Yücer (Ed.). Kültür Yayınları Dizisi.

Ateş, S. (1974). İslâm Tasavvufu, *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, XIII(1), ss.22-30.

Avcı, İ. (2015). *Abdülkadir-i Belhi'nin Esrar-ı Tevhidi ve Nazım Paşa'nın Türkçe Tercümesi*, Sufi Araştırmaları.

Aydın, F. (2000). *Tarîkatta Râbıta ve Nakşibendîlik*, Süleymaniye Vakfı Yayınları, İstanbul.

Aydın, H. (1976). *Muhasibinin Tasavvuf Felsefesi (İnsan-Psikoloji-Bilgi-Ahlak Görüşü)*. Ankara.

Aydoğdu, R. (2013). *19. Yüzyıl Osmanlısında Tasavvuf-Hadis Geleneğinin Bir Temsilcisi: Ahmed Ziyâüddin Gümüşhanevî*, I. Uluslararası Ahmed Ziyaeddin Gümüşhanevi Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Gümüşhane.

Ayiş, M. Ş. (2018). Bingöl Halidî Şeyhlerinin Osmanlı Rus Savaşı İle Birinci Dünya Savaşı'nda Gösterdikleri Yararlılıklar, *Bingöl Araştırmaları Dergisi*, 5(1), ss.29-48.

Ayiş, M. Ş. (2018). Bingöl ve Çevresinde Halidîliğin Yayılmasında Etkili Olmuş Sufi Şahsiyetler, *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.11, ss.183-208.

Ayiş, M. Ş. (2015). *Tarikat Adabı (Muhammed B. Hasan Es-Semennûdi'nin Hayatı Eserleri ve Tarikat Adâbı ile İlgili Görüşleri)*, İstanbul: Rağbet Yayınları.

Ayverdi, S. (2008). *Edebî ve Manevi Dünyası İçinde Fatih*, İstanbul, Kubbealtı Neşriyatı no:123.

Bağcı, N. (2019). Şeyh Murad Buhari Dergâhı'nın Son Şeyhi: Abdülkadir-i Belhi, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 6(4), ss.1861-1885.

Bağcı, N. (2019). Şeyh Seyyîd Abdülkâdir-i Belhi'nin Hayatı, Edebî Kişiliği ve Eserleri, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 6(2), ss.592-637.

Baltacı, H. & Aslan, Ö.(2017). Erzincan'da Nakşî-Halidi Gelenek, *Batman Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Hakemli Dergisi*, C.1, ss.80-95.

Baltacı, H. Aşçı İbrahim Dede Hatıratı Çevresinde XIX. Yüzyıl Erzincan'ında Dini ve Tasavvufi Hayat, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*.

Bardakçı, M. N. (1999) *Osmanlı Devletinin Kuruluş Sürecinde Tasavvuf Ve Tarikatlar*, Arayışlar -İnsan Bilimleri Araştırmaları.

Batur, A. (1968). *Yıldız Serencebey'de Şeyh Zâfir Türbe, Kitaplık ve Çeşmesi, Anadolu Sanatı Araştırmaları* (No.1'den ayrı bakı), İstanbul.

Baz, İ. (2014). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Norşin Dergâhı ve Şeyh Abdurrahman-ı Tâğî, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 34, ss.73-108.

Beyoğlu, S. (2003). *Milli Mücadele ve Özbekler Tekkesi*, Üsküdar Sempozyumu (Bidiriler). 23-25 Mayıs, (Editörler: Zekeriya Kurşun-Ahmet Emre Bilgili-Kemal Kahraman-Celil Güngör), Ocak İstanbul-2004, Üsküdar Araştırmaları Merkezi Yayın no:10.

Bektaş, A. (2019). *Tarikat Kavramı, (İslam Tasavvufunda Halvetiyye Ramazaniyye Usûl ve Âdab)*, Nefes Yayıncılık.

Beytekin, H. (2019). *Şeyh Fethullah Verkânisi Hayatı ve Tasavvufî Görüşleri*, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Van.

Biçer, B. (2016). Sultan II. Abdülhamid'in Kürt Politikası, *Tarih Okulu Dergisi*, yıl:9, S.XXVI, ss.57-86.

Bozdağ, İ. (1985). *Sultan Abdülhamid'in Hatıra Defteri*, Pınar Yayınları, İstanbul.

Bruinessen, M. V, *Ağa, Şeyh-Devlet*, (Çev. Banu Yalkut). İstanbul: İletişim Yayınları.

Budak, H. (2014). *Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevi'nin (1813-1894) Türk Dünyasına Etkileri*, Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması.

Buehler, A. (2014). Tecdîd Anlatıları: Müceddid-i Elf-i Sâni' Olarak Ahmed Sirhindî, (Çev: Mehmet Atalay). *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.5, ss.71-85.

Buhârî Kitâbü'l Îmân, Hadis no:50.

Burckhardt, T. (1982). *İslam Tasavvuf Doktrinine Giriş*, (Çev. Fahrettin Arslan) İstanbul: Ribat Yayınları.

Butros, E. M. (1995). Sultan Abdülhamid II ve Şeyh Ebu'l-Hüda es-Sayyadi, (Çev. İrfan Gündüz), *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.7-8-9-10, ss.375-405.

Büyüker, K. (2004). II. Abdülhamid Han ve Şeyh Muhammed Zâfir, *Biyografi Analiz Dergisi*.

Büyüker, K. (2004). *II. Abdülhamid Han'ın Şâzelî Tarîkatı Şeyhi Şeyh Muhammed Zâfir Efendi ve Ertuğrul Tekkesi*, TDV İslam Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi, İstanbul.

Can, A. (2016). *Salih Baba'nın Şiiri'nde İnsân-ı Kâmil*, Uluslararası Erzincan Sempozyumu.

Cebecioğlu, E. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 3.Baskı.

Ceyhan, A. & Elgeren &Şükran, F. (2017). Osman Salâhaddîn el-Mevlevî'ye Ait Olduğu Sanılan Bir Eser: Nesrü'l-leâlî Tercümesi, İstanbul: *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S.18, ss.29-84.

Ceyhan, S. (2015). *Halvetiyye, Türkiye'de Tarikatlar* (Tarih ve Kültür). İsam Yayınları.

Cezmi, E. (1992). *II. Abdulhamid ve İslâm Birliği*, İstanbul: Ötüken Yayınları.

Chevalıer, J. *Sûfilik (Le Soufisme)*. (Çev. Ahmet Tokil). İletişim Yayınları.

Çakır, M. S. (2013). *Câmiu'l-Usûl ile Âdâb-ı Fethullah Arasında Nefy u İsbât Zikri Erkân ve Âdâbı Bağlamında Bir Mukayese*, I. Ahmed Ziyâüddîn

Gümüşhanevî Sempozyumu (Bildiriler Kitabı). Gümüşhane Üniversitesi Yayınları.

Çakır, M. S. (2016). *19. Yüzyılda Tarikat-Siyaset İlişkisi: Nehri Tekkesi Örneği*, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, C. 11/21, Ankara.

Çakır, M. S. (2016). *Nakşibendî-Halidiliğin Seyyid Taha Hakkâri Nehri Kolu (XIX. Yüzyıl)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Çakır, M. S. (2016). *Seyyid Tâhâ Hakkârî ve Nehrî Dergâhı (19. Yüzyılda Nakşibendî-Halidilik)*, İstanbul: Nizamiye Akademi.

Çatak, A. & Vural, A, (2015). *Seyyid Ali Harpûdî ve Risâle-i Beyân-ı Tarîk-i Nakşibendî Adlı Eseri Tahlil ve Tercüme*, Fırat Üniversitesi Harput Uygulama ve Araştırma Merkezi Uluslararası Harput'a Değer Katan Şahsiyetler Sempozyumu, Elazığ.

Çelik, İ. (2003). Bursalı Mehmet Tahir'in Yorumuyla "Nazar-ı İslamda Fakr", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*,

Çetin, N. (2015). Murad-ı Buhari Tekkesi ve Fonksiyonları, *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.4, ss.5-36.

Çetintaş, B. (2007). İstanbul'da Özbek Tekkeleri: Buhara Özbekler Tekkesi ve Haziresi, *Toplumsal Tarih*, İstanbul.

Çınar, N. (2016). *Hâlidîliğin Anadolu'da Yayılmasında Etkin Bir Mutasavvıf "Ahmed B. Süleyman El-Ervadi"*, Mevlânâ Hâlid-i Bağdadi ve Osmanlı Toplumunda Halidilik, Çalıştay ve Paneli (Bildiriler), Ağrı.

Dağdeviren, R. B. (2019). Sultan II. Abdülhamid Dönemi Hadis Çalışmaları, *Abdülhamid Dönemi Osmanlı Coğrafyasında İslâmî İlimler*, İstanbul: Ensar Neşriyat.

Dağınık, Z. (2017). Osmanlı Son Dönem Âlimlerinden Ömer Ziyaeddin Dağıstânî, *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, C.12, S. 35. Ankara.

Dağıstânî, Ö. Z. (1992). *Tasavvuf ve Tarikatlarla İlgili Fetvalar*, (Çev. İ. Gündüz-Y. Çiçek), İstanbul: Seha Neşriyat.

Demir, M. (2017). II. Bayezid Devrinde Padişah Tarikat İlişkisi Bağlamında Devlet-Din İlişkisi, *Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2(2), ss.55-75.

Demir, R. A. (2019). Ahmed Ziyaeddin Gümüşhânevi, Ankara: *Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları*.

Demirci, C. (2014). *Yeni Belgeler Işığında Kastamonulu Hasan Hilmi Efendi ve Tesirleri*, II. Uluslararası Şeyh Şaban-ı Veli Sempozyumu.

Demirel, A. H. (2016). *Ömer Ziyaüddin Dağıstâni'nin Hayatı Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı*, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Demirel, H. R. (2005). Dağıstani ve "Hadis-i Erbain fi Hukuki Selâtin" İsimli Risalesi, *Dini Araştırmalar*, 7(21), ss.265-276.

Demirtaş, H. (2018). *Nakşibendîlik'in Anadolu'da Ortaya Çıkışının Belgesi: Şeyh Hâce İshak er-Rumî Vakfiyesi*, (50), Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, ss.23-46.

Deniz, A. (2017). *Şeyh Ubeydullah Nehri'nin Siyasi Faaliyetleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Mardin.

Doğan, R. (1997). Osmanlı Eğitim Kurumları ve Eğitimde İlk Yenileşme Hareketlerinin Batılılaşma Açısından Tahlili, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 37(1), ss.407-442.

Döner, N. (2017). *Halidi Geleneğin Meleken (Mutluca) Örneği Bağlamında Şeyh Ebu Bekir Efendi'nin Hizmetleri*, Mevlânâ Hâlidi Bâğdâdî ve Hâlidîliğin Bingöl ve Çevresi Üzerindeki Etkisi (Ulusal Sempozyum). Orhan Başaran (Ed.). 1.Baskı, Bingöl.

Elhüseyni, M. M. (2016). *Ehl-i Tasavvuf*, İstanbul: Semerkand Yayınları.

Ellek, H. (2016). Şeriat-Tarikat-Hakikat-Marifet Dörtlüsünde Şeriatın Yeri ve Önemi, *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 11(5), Ankara, ss.249-268.

Engin, V. (2017). *II. Abdülhamid ve Dış Politika*, İstanbul: Yeditepe Yayınları.

En-Nedvi, A. B. (1996). *Kur'ân ve Sünnet Işığında Tasavvuf ve Hayat*, (Çev. Mustafa Ateş). İstanbul: İrfan Yayıncılık.

Eraslan, C. (1992). *II. Abdülhamid'in İslâm Birliği Siyaseti ve Eğitime Etkileri, II. Abdülhamid ve Dönemi* (Sempozyum Bildirileri). İstanbul: Seha Neşriyat.

Eraslan, C. (2013). *Sultan II. Abdülhamid'in Halka Bakışı ve Sosyal Yardım Faaliyetleri*, Vefatının 95. Yılında Sultan Abdülhamid Han Sempozyumu, İstanbul: Aile ve Sosyal Politikalar Başkanlığı Darülaceze Yayınları.

Erdoğan, A. (2014). *Erzincanlı Salih Baba*, Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması, Eskişehir, ss.241-259.

Erkaya, M. E. (2017). Halidiyye Tasavvuf Geleneğinde Mürid-Mürşid İlişkileri, *Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, 9(12), ss.839-861.

Erkaya, M. Z. (2014). *Mahmud Es'ad Coşan'ın Hayatı, Eserleri ve Tasavvufi Görüşleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Erkoç, E. (2013). Kürt Hacı Mustafa Efendi, *Çorum ve Kültür*, İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları:9.

Erkoç, E. (2013). Çorum'da Nakşibendîlik ve Son Nakşî Şeyhi Ömer Lütfi Efendi, *Çorum ve Kültür*, İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları:9.

Erkoç, E. (2017). *Çorumlu Şeyhülislamlar ve Âlimler*, Çorum Belediyesi Kültür Yayınları.

Erkoç, E. (2013). *Tasavvuf Geleneği ve Çorum'da Son Devir Meşayıhı*, Çorum Belediyesi Kent Arşivi.

Ertan, M. (1997). Özbek (Buhara Tekkesi). yıl:4(42), Yesevi, İstanbul, ss.44-46.

Ertan, V. (1990). Osmanlı Devleti'nde İlmiye Sınıfının Rütbe ve Payeleri, *Diyanet Dergisi Dini-İlmi-Edebi Üç Aylık Dergi*, 24(6), Ankara.

Esin, E. (1980). Merkez Efendi İle Şah Sultan Hakkında Bir Hâşiye, *Türkiyat Mecmuası (XIX'dan Ayrı Basım)*. İstanbul Edebiyat Fakültesi Basımevi.

Buehler, F. A. (2003). Nakşibendî'ye-Müceddidiyye Ve Hindistan'da Yayılışı, (Çev. Halil İbrahim Şimşek). *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Çorum.

Babınger, F. &Köprülü, F. (1996). *Anadolu'da İslamiyet*, (Çev: Ragıb Hulusi). İnsan Yayınları.

Gencer, B. (2019). Haşin Modernlikten Narin Meşrûiyete İkinci Abdülhamid'in Meşrûiyet Siyaseti, *Sultan II. Abdülhamid Dönemi*, İZÜ, İstanbul.

Gökbulut, S. (2007). İlim Tasniflerinde Tasavvufun Yeri, *Tasavvuf: İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*, yıl:8(19), Ankara, ss.245-264.

Göktaş, V. (2013). *Muhammed Es'ad-ı Erbilî Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Felsefesi*, Ankara: İlahiyat Yayınları.

Göktaş, V. & Tenik, A. (2013). Muhammed Es'ad Erbili (1847/1931)'nin Zikirle İlgili Görüşleri, *Toplum Bilimleri Dergisi*, 7(14), Ankara, ss.257-266.

Gökyurt, E. (2017). *II. Abdülhamid*, İstanbul: Mavi Çatı Yayınları.

Gül, H. (2016). Nakşî-Halidi Hasan Hilmi Dağıstani'nin Hayatı, Eserleri ve Nefs ile İlgili Görüşleri, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5(1), ss.116-137.

Gül, H. (2001). Tasavvuf Mecmuası'ndan Tasavvuf Dersleri (Muhammed ES'ad Erbili), *Tasavvuf: İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*, 2(6), Ankara, ss.247-254.

Gülen, T. (2015). *İki Dünya Savaşı Arasında (1918-1939) Çorum'da İz Bırakalar*, Çorum Belediyesi Kültür Yayınları.

Gümüşhanevi, A. Z. (2005). *Velîler ve Tarikatlarda Usûl (Câmiul Usûl)*, (Mütercim, Rahmi Serin), Pamuk Yayıncılık.

Gümüşhanevi, A. Z. (1996). *Ehl-i Sünnet İ'tikadı (Câmiu'l Mütûn fi Hakkî Envâi's – Sıfâti'l – İlâhiyye ve Elfâzi'l – Küfri ve Tashihi'l – A'mâli'l-'Acibiyye)*. (Çev: Abdülkadir Kabakçı &Fuad Günel). İstanbul: Bedir Yayınevi.

Gümüşhanevî, A. Z. (1992). *Mecmûatul-Ahzab (Büyük Dua Kitabı)*. (Çev: Ahmet Faik Arslantürkoğlu), İstanbul: İslamoğlu Yayıncıları:49.

Gündüz, İ. *Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri*, İstanbul: Seha Neşriyat.

Gündüz, İ. (1993). Tasavvuf ve İnsan, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.5-6, İstanbul, ss.217-229

Güngör, E. (1996). *İslam Tasavvufunun Meseleleri*, İstanbul: Ötüken Yayınları.

Güngör, Z. (2007). *Çorumlu Bir Mutasavvıf Şair: Çerkez Şeyhi Hacı Ömer Lütfi Efendi*, Uluslararası Osmanlı'dan Cumhuriyete Çorum Sempozyumu, Çorum Belediyesi Yayınları:5, Çorum.

Gürel, Z. (2006). Özbekler Dergâhı, *Vakıflar Dergisi Özel Sayısı*, İstanbul, ss.76-79.

Güvelioğlu, İ. G. (2006). Rize Meşayihi, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 7(17), ss.191-216.

Güven, M. S. (2017). *Osmanlı Devlet Teşkilatında Görev Yapmış Bayramiyye Mensupları*, II. Uluslararası Hacı Bayram-ı Veli Sempozyumu Bildiriler Kitabı 1, Ed: Ethem Cebecioğlu & Vahit Göktaş &Harun Alkan, Ankara Kalem Neşriyat.

Güven. Mustafa Salim, (2013). *Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî ve Şâziliyye*, I. Uluslararası Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevi Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, Gümüşhane.

Haksever, A. Z. (2015). *Nakşbendilikte Vukuf-ı Zamani Prensibi ve Şimdiki An Farkındalığı*, Uluslararası İslam Medeniyetinde Zaman Sempozyumu, (Ed: Bilal Kuşpınar). İstanbul.

Haksever, A. C. (2009). Osmanlı'nın Son Döneminde Islahat ve Tarikatlar: Bektâşîlik ve Nakşibendîlik Örneği, *Ekev Akademi Dergisi*, yıl:13, S.38, ss.39-60.

Haksever, A. C. (2008). Çorum'da Nakşibendîliğin Tarihi Süreci ve Temsilcileri, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7(13), ss.61-82.

Halıcı, Y. (2009). Merkez Efendi, *Somoncu Baba (Aylık İlim ve Kültür Dergisi)*. Değirmenci, N. &Tektaş, M. (Editörler), yıl:16(107).

Halıcı, Y.(2014). Erzincan Velileri (Salih Baba), *Somoncu Baba (Aylık İlim ve Kültür Dergisi)*, Değirmenci, N. &Tektaş, M. (Editörler), yıl:20(163), ss.74-76.

Lee, H. S. (1999). *II. Abdülhamid ve Doğu Asya'daki Pan-İslamist Siyaseti*, Osmanlı-2, Eren, G. (Ed.).Ankara: Türkiye Yayınları.

Işın, I. (1999). *Osmanlı Döneminde Tasavvufî Hayat*, Osmanlı-4, Ankara.

İhsanoğlu, E.(1998). *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA), C.2, İstanbul.

İlbak, Ü. (2010). *Divan-ı Şemsi Hayâli Tuhfetü'l Uşşak (Metin ve İnceleme)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

İnalcık, H. (2016). *Osmanlı Tarihinde İslâmiyet ve Devlet*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

İnalcık, H. (2016). *Türklük Müslümanlık ve Osmanlı Mirası*, İstanbul: Kırmızı Yayınları.

Mairamkan, İ. (2017). Bağımsızlık Öncesi ve Sonrası Orta Asya'da Nakşibendîlik: (Hüseyniyye kolu örneğinde), *Oş Devlet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesinin İlmi Dergisi*, S.22. ss.136-154.

Pırlanta, İ. (2013). *Ahmed Ziyaeddin Gümüşhanevi'nin Hayatı, Eserleri ve Yapmış Olduğu Etkileri*, I. Uluslararası Ahmed Ziyaeddin Gümüşhanevi Sempozyumu, Gümüşhane.

İstek, E. (2017). Rize Güneyce Osmân Niyâzî Efendi Tekke Kütüphanesi El Yazması ve Matbu Eserlerin Tespiti ve Değerlendirilmesi, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 21(1), ss.513-538.

Kapdan, E. (2019). *Seyyid Abdulkadir Belhi'nin Künûzü'l-Arifin Adlı Eseri (İnceleme-Metin)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Kara, M.(2015). Cumhuriyet Türkiye'sinde Tarikatlar, *Türkiye'de Tarikatlar: Tarih ve Kültür*, Ceyhan, S. (Ed.). İsam Yayınları: 162.

Kara, İ. (2009). İbnü'l-Arabî'nin Tasavvuf Istılahlarına Etkisi ve Seyyid Mustafa Rasim Efendi'nin Istılâhât-ı İnsân-ı Kâmil'i Örneği, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi (İbnü"l-Arabî Özel Sayısı-2)*.

Kara, İ. (2014). *Güneyce / Rize'de Bir Gümüşhanevî Tekkesi ve Kurucu Şeyhi*, Doğumunun 200. Yılı Hatırasına Uluslararası Gümüşhanevi Sempozyumu, (Ed: Hür Mahmut Yücer), İstanbul.

Kara, M. *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İletişim Yayınları.

Karabulut, N. (2005). *Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevi*, Gümüşhane Belediyesi Kültür Yayınları, Gümüşhane.

Karakoç, E.& Yalçın, E.(2016). *Bir Siyasetçi ve Lider Olarak Seyyid Abdülkadir*, Mavi Atlas Yayınları.

Karaman, S. (2009). "Şeyh Süleyman Efendi ve "Lugat-i Çağatay ve Türkî-i Osmânî"ye tanık olarak katkıları", *Rumelide Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 4(2), ss.69-97.

Kâşânî, İ. (2010). *Tasavvufun Ana Esasları (Misbâhu'l-Hidâye ve Miftâhu'l-Kifâye)*, (Çev. Hakkı Uygur). İstanbul: Kurtuba Kitap.

Kavak, A. (2019). Mevlânâ Halid el-Bağdâdi'ye Göre İrşad ve Mürşid-i Kâmil, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10(22), ss.5-22.

Kavak, A. (2016). *Mevlânâ Hâlid-i Nakşibendî ve Hâlidîlik*, İstanbul: Nizamiye Akademi.

Kavak, A. (2017). Müceddidî Şeyhi Mevlânâ Halid El-Bağdadi'nin Ortadoğu'daki Misyonu Üzerine Birkaç Söz, *Ağrı İslami İlimler Dergisi*, S.1, ss.1-18.

Kavak, A. (2015). Anadolu'daki İrşad Merkezlerinden Nehrî Tekkesinin Osmanlı Rus Savaşları'ndaki Olumlu Katkıları, *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3(6), ss.103-123.

Kaya, B. A. Osman Selâhaddin Dede, DİA'nın 2016 yılında basılan Ek-2. Cildinde.

Kaya, H. (2012). XVII. Yüzyılda Nakşibendî Tarikatın Devlet ve Toplumla İlişkisi Üzerine Bir Çalışma (İstanbul-Diyarbakır-Bursa), Batman Üniversitesi Uluslararası Katılımlı Bilim ve Kültür Sempozyumu, *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 1(1), ss.591-603.

Kılıç, A. (2013). *Kürdistan'da Halidilik*, Kimlik, Kültür ve Değişim Sürecinde Osmanlı'dan Günümüze Kürtler (Uluslararası Sempozyumu), 6-8 Eylül-2012, Yıldız, C. (Ed.). Bingöl Üniversitesi Yayınları.

Kılıç, A. (2014). *Şeyh Ubeydullah İsyanı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Mardin.

Kılıç, R. (2006). Osmanlı Devleti'nde Yönetim-Nakşibendî İlişkisine Farklı Bir Bakış: Hâlidi Sürgünleri, *Tasavvuf: İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*, yıl:7(17), ss.103-119.

Kılıç, Ü. (2014). *İlmiye Teşkilatı, Osmanlı Teşkilatı Tarihi*, Gündüz, T. (Ed.). Ankara: Grafiker Yayınları.

Kitapçı, Z. (2005). *Yeni İslâm Tarihi ve Türkler: 1 (İslâmi Türk Tarihine Giriş)*. Yedi Kubbe Yayınları.

Kocabıyık, İ. (2017). 19. Yüzyılda Osmanlı'da Müceddidilik ve Anadolu'ya Giriş Serüveni, *Özlenen Rehber Dergisi*, S.158.

Koçoğlu, K. (2010). Ahmed Ziyaeddin Gümüşhanevî'nin İslam Mezheplerine Bakışı, *İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, 7(3), ss.109-144.

Koçyiğit, Ö. (2008). *Üsküdar Afganiler Tekkesi ve Haziresindeki Mezar Taşları*, Uluslararası Üsküdar Sempozyumu VI, Yılmaz, C. (Ed.).

Kodaman, B. (2010). II. Abdülhamid ve Kürt Ermeniler, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi-Sosyal Bilimler Dergisi*, S.21, ss.131-138.

Kodaman, B.(1987). *Sultan II. Abdülhamid Devri Doğu Anadolu Politikası*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları:67.

Kop, Y. & Alan, H. M. (2019). Musahâbetü'l İhvân Adlı Eserden Hareketle Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî'nin Eğitime Bakışı, *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 295-306.

Korkusuz, M. Ş. (2010). *Nehri'den Hazne'ye Meşayihi Nakşibendî*, İstanbul.

Köksal, İ. (1999). Fıkıh ve Tasavvuf İlişkisi, *Tasavvuf: İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*, TDV İslam Araştırmaları Merkezi (kütüphanesi), S.2, Ankara, ss.83-104.

Köprülü, M. F. (2012). *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, Ankara: Akçağ Yayınları.

Kuşpınar, B. (2015). Uluslararası İslam Medeniyetinde Zaman Sempozyumu.

Küçük, H. (1976). *Osmanlı Devleti'ni Tarih Sahnesine Çıkaran Kuvvetlerden Biri: Tarikatlar ve Türkler Üzerindeki Müsbet Tesirler-i*, İstanbul: Türdav Basım.

Küçük, S.(2002). *Bütün Yönleriyle XIX. Yüzyılda Yenikapı Mevlevihanesi*, X. Milli Mevlâna Kongresi Tebliğler C.1, Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi

Lings, M. (1986). *Tasavvuf Nedir*, Akabe Yayınları.

Maden, F. (2013). *Bektaşi Tekkelerinin Kapatılması (1826) ve Bektaşiliğin Yasaklı Yılları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Maden, F. (2018). *Meclis-i Meşâyih Kararlarında Bektaşilik ve Bektaşi Tekkeleri*, IV. Uluslararası Alevilik ve Bektaşilik Sempozyumu (18-20 Ekim-Ankara) Bildiriler Kitabı.

Memiş, A.(1999). *Osmanlı'da Tekkeler, Sosyal Fonksiyonları ve İstanbul'da Halidi Tekkeleri*, Osmanlı-4.

Memmedov, R. (2016). *Nakşibendîliğin Oluşum Tarihi*, İcmal Yayınları.

Mete, A. Nakşibendiyye Tâciyye'nin Kurucusu: Tâceddîn B. Zekeriyyâ, Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Yolu, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.32, ss.177-205.

Namlı, A.(2016). *Bahâeddin Nakşibend ve Takipçilerinde Kur'an ve Sünnetin Tasavvufi/ İşârî Yorumu*, Uluslararası Bahâeddin Nakşibend ve Nakşibendîlik Sempozyumu, İstanbul.

Yılmaz, N. (2000). *XVII. Asırda Anadoluda Tasavvuf*, Yayınlanmış Doktora Tezi Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Ocak, A. Y. (2013). *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhitler (15.-17. Yüzyıllar)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Osmanlı Devleti'nde Tasavvuf Hayatının Kurumsal Yönetimi Sempozyumu (Konsept Belgesi), 01-Mart-2018-İstanbul.

Öngören, R. (1997). *XVI. Asırda Anadolu'da Tasavvuf*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul

Öngören, R.(2002). *Osmanlı Devleti'nin İlk Şeyhülislâmı Molla Fenârî'nin Tasavvufî Yönü*, Türkler, Güzel, C. & Çiçek, K. &Koca, S. (Editörler) Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Öngören, R. (2015). *Osmanlı Türkiye'sinde Tarikatlar*, Türkiye'de Tarikatlar: Tarih ve Kültür, Semih Ceyhan (Ed), İsam Yayınları.

Öngören, R. (2000). *Osmanlılarda Tasavvuf Anadolu'da Sûfiler, Devlet ve Ulemâ (XVI. Yüzyıl)*, İz Yayıncılık.

Öngören, R. (2003). Osmanlı'da Tekke-Toplum İlişkisi: Bilge Sufi Hacı Halife ve Müridleri Örneği, *İ. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.8, ss.19-30.

Örs, O. (2020). İslamcılık/Panislamizm Penceresinden Osmanlı Devleti'nin Kürt Şeyhleriyle İlişkisi, *Kürt Araştırmaları Dergisi*, S.2,

Ösen, S. (2014). Selanik Mevlevîhânesi Şeyhi Eşref Dede'nin Azli Meselesi ve Sultan II. Abdülhamid'in Tutumu, *Uluslararası Tarih Dergisi*, 6(4), ss.143-154.

Öz, Y.(2002). Afgan Türkistan Muhacirlerinden Süleyman Belhî Ailesi ve "Defter-i Kuyüdat" Fihristi, bilig.

Özcan, A.(1994). *Sultan II. Abdülhamid ve Hindistan Müslümanları*, Sultan II. Abdülhamid ve Devri Semineri Bildiriler, 27-29 Mayıs-1992, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.

Özer, E. (2007). *Osmanlı'da Tekke ve Tarikat Islahatları II. Mahmud Dönemi ve Sonrası*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

Özer, H. (2017). Molla Hüsrev'in Fatih'e Sunduğu Fıkıh Usulü Risalesinin Tahlil ve Tercümesi, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 15(30), ss.45-70.

Özköse, K. &Şimşek, H. İ. (2017). Alâeddîn Attâr (k.s), *Somoncu Baba İlim Kültür Dergisi*, yıl:24, S.205

Özköse, K. (2016). *Mevlânâ Hâlid-i el-Bağdâdî'nin Tasavvufî Görüşleri*, Mevlânâ Hâlid-i Bağdadi ve Osmanlı Toplumunda Halidilik, Çalıştay ve Paneli (Bildiriler), Kavak, A. (Ed.). Ağrı.

Özköse, K. (2005). Sûfî Perspektif, *Somuncu Baba Dergisi*, yıl:25, S.216.

Özköse, K. (2016). Şeyh Hâlid Efendi'nin Divan'ında İnsan-ı Kâmil Düşüncesi, Cumhuriyet İlahiyat Dergisi, 20(2), Sivas, ss.385-417.

Özköse, K. (2016). Yavuz Sultan Selim ve Tasavvufî Zümreler, Somoncu Baba (Aylık İlim ve Kültür Dergisi), yıl:23, S.193, ss.30-34.

Öztuna, Y. (2013). *II. Abdülhamid Zamanı ve Şahsiyeti*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Parsâ, H. M. (1988). Tevhide Giriş "Faslu'l Hitap" Tercümesi, (Çev. A. Hüsrevoğlu). İstanbul: Erkan Yayınları.

Paşazade, A. (2003). *Osmanoğulları'nın Tarihi*, (Çev: K. Yavuz& Y. M. A. Saraç). İstanbul: K. Kitaplığı.

Rabbâni, İ. (1998). *(Ahmed Farukî Serhendî), Mektûbat-ı Rabbânî*, (Çev. A. Akçiçek). Akit Yayınları.

Rahman, F. (1990). *İslamda Tasavvuf*, (Çev. B. Demirkol), İslami Araştırmalar.

Ratke, B. (2006). 18. Yüzyılda Tasavvuf Geçici Bir Değerlendirme Denemesi, (Çev. R. Muslu). *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*, yıl:6, S.15, ss.377-414.

Sarı, İ. (2016). *Anadolu Evliyaları*, Antalya: Net Medya Yayıncılık.

Sarıkçıoğlu, M. (2013). İran Arşivlerine Göre Şeyh Ubeydullah İsyanı, *Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(5), ss.1-35.

Sekizli, A.(2013). *Şehrin Hafızası Hıdırlık Kültürü ve Çorum Hıdırlık Örneği*, Çorum Belediyesi Kültür Yayınları.

Sırma, İ. S. (1976-77). Fransa'nın Kuzey Afrika'daki Sömürgeciliğine Karşı Sultan II. Abdülhamid'in Panislâmist Faaliyetlerine Ait Birkaç Vesika, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, S.7-8. ss.157-184, İstanbul.

Sırma, İ. S. (2007). *II. Abdülhamid'in İslam Birliği Siyaseti*, İstanbul: Beyan Yayınları.

Sunar, C. (1978). *Ana Hatlarıyla İslam Tasavvufu Tarihi*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.

Sühreverdî, Ş. (2010). *Gerçek Tasavvuf (Cevârifü'l Meârif)*, (Çev. D. Selvi). İstanbul: Semerkand Yayınları.

Şafak, N. (2009). Buhara Özbekler Tekkesi, *Dem Dergisi*, (Ed: Ömer Faruk Ocakoğlu). İstanbul, ss.142-148.

Şahiner, Y. (2019). Molla Gürani'den Akşemseddin'e Fethin Hocaları: 1432-1453, *Anasay- 3 Aylık Süreli Dergi*, (8), ss.107-146.

Şimşek, H. İ. (2002). Anadolu Müceddidîlerine İlişkin Bazı Tarihi Bilgilerin Kullanılışı Üzerine Bir Değerlendirme, *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1(2), ss.213-227,

Şimşek, H. İ. Mesnevîhân Bir Müceddidiyye Şeyhi: NeccârZâde Mustafa Rıza'nın Hayatı ve Tasavvufî Görüşleri, TDV-İSAM (Kütüphanesi), *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*, yıl:7, S.14, ss.159-178.

Şimşek, H. İ. (2018). *Nakşibendî-Müceddidiliğin Anadolu'ya Taşınmasında Köprü Bir Şahsiyet Olarak Muhammed Murad el-Buhari*, Buhara'dan Konya'ya İrfan Mirası ve XII. YY. Medeniyet Merkezi Konya, Dilaver, G. (Ed.). Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.

Şimşek, H. İ. (2007). *Şiranlı Mustafa Efendinin Hayatı ve Bazı Tasavvufi Görüşleri*, Uluslararası Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Çorum Sempozyumu, (haz: Mesut Okumuş &İrfan Yiğit). Çorum Belediyesi Yayınları.

Paşa, T. (1931). *Abdülhamid ve Yıldız Hatıraları*, İstanbul: Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi.

Tan, Z. (2013). Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'nin Talebelerinden Seyyid Tâhâ el-Hakkârî, *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.3, ss.97-126.

Taş, Y. (2013). 19. Yüzyılda Urfa'da Bir Tarikat Şeyhi: Erbilli El-Hâc Abdülkâdir Efendi, *International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8(11), ss.313-328.

Torun, A. S. (2010). Şeyh Muhammed Murad-ı Buhârî Tekkesi Haziresi Üzerine Bir Değerlendirme, *Vakıflar Dergisi*, S.34, ss.125-162.

Tosun, N. (2004). *Bahâeddin Nakşibend*, İstanbul: İnsan Yayınları.

Tosun, N. (2016). *Bahâeddin Nakşibend: Hayatı ve Tasavvufi Görüşleri*, Uluslararası Bahâeddin Nakşibend ve Nakşibendîlik Sempozyumu, 1.Baskı, İstanbul.

Tosun, N. (2015). *Nakşibendiyye*, Türkiye'de Tarikatlar: Tarih ve Kültür, Ceyhan, S. (Ed.). İsam Yayınları.

Tosun, N. (2012). Orta Asya'da Tasavvuf, Orta Asya'da İslam: Temsilden Fobiye, Kafkasyalı, M. S. (Ed.). C.1, *Tanımadan Tanımlamaya*, Ankara-Türkistan.

Tosun, N. (2002). *Tasavvufta Hâcegân Ekolü (XII-XVII)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Tosun, M.D. (2018). *Şeyh-i Şeyrani Şirani Hacı Mustafa Faruki Rumi Çorumi Nam-ı Diğer Kara Şeyh*, yayınevi bilgisi yok (Depo Print Dijital Baskı-İstanbul).

Türer, O. (1999). *Osmanlının Temelindeki Manevi Harç: Kuruluş Döneminde Anadolu'da Tasavvuf*, Osmanlı-4, Eren, G. (Ed.). Ankara: Yeni Türkiye.

Türkiye'de Vakıf, Abideler ve Eski Eserler (III), (1983). Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.

Uslubaş, T. (2013). *Geçmişten Günümüze Osmanlı*, icnoninn, İstanbul.

Ünal, F. (2008). *Rusların Kürt Aşiretlerini Osmanlı Devleti'ne Karşı Kullanma Çabaları*, Karadeniz Araştırmaları.

Üşenmez, E. XVI. Yüzyıl Doğu Türkçesi İle Yazılmış Bir Kur'an Tefsiri: Tercüme-i Tefsir-i Yakub-i Çerhî, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 3/1, ss.167-190.

Varol, M. (2010). Osmanlı Devleti'nin Tarikatları Denetleme Siyaseti ve Meclis-i Meşayih'in Bilinen; Ancak Bulunamayan İki Nizamnamesi, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 23, ss.39-68.

Vasfi, (2007). *Türk Dünyası Ortak Edebiyatı*: Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi, C.VIII, Ankara.

Vassaf, H. (1990). *Sefine-i Evliya*, Seha Neşriyat, (Çev: Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz). İstanbul.

Veli, E. (1990). Osmanlı Devleti'nde İlmiye Sınıfının Rütbe ve Payeleri, *Diyanet Dergisi Dini-İlmi-Edebi Üç Aylık Dergisi*, C.26.

Yıldız, M. A. (2016). Akşemseddin'in Eserlerine Genel Bir Bakış, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5(9), ss.212-225.

Yıldırım, A. (2009). *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.

Yılmaz, E. (2018). II. Abdülhamid Döneminde Bektaşi Meselesi (1876-1908). *Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi*, no:17, ss.97-118.

Yılmaz, H. K. (1999). *Azîz Mahmûd Hüdâyî ve Celvetiyye Tarikatı*, İstanbul: Erkam Yayınları.

Yılmaz, N. (2007). *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (Sûfileri, Devlet ve Ulema)*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı.

Yılmaz, Ö. (2017). Osmanlı'da Padişah Sufî İlişkisi: Yıldırım Beyazıd-Emir Sultan Örneği, *Akademiar Dergisi*, 2(2), ss.135-155.

Yılmaz, H. K. (2002). *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul: Ensar Neşriyat.

Yurtgezen, A. (2013). *Hâcegân Sultanları*, İstanbul: Semerkand Yayınları.

Yücer, H. M. (2002). *Sultan II. Abdülhamid Dönemi Devlet-Tarikat Münasebetleri*, Sultan II. Abdülhamid ve Dönemi, Yılmaz, C. (Ed.). İstanbul: Sultanbeyli Belediyesi Kültür ve Sosyal işler Müdürlüğü Kültür Yayınları No:12.

Yücer, H. M. (2001). *XIX. Asırda Anadolu'da Tasavvuf*, Yayınlanmış Doktora Tezi, M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Yücer, İ. (2016). İslam Birliği Fikri ve II. Abdülhamid, *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(2), ss.143-164.

Zarcone, T. (2008). *"Doğulu ve Batılı Yolcuların İntibalarında Buhara Tekkesi,"* 3. Uluslararası Tarihi Yarımada Sempozyumu Tebliğler Kitabı, İstanbul Eminönü Belediyesi Yayınları.

Ziya, M. (1913). *Yenikapı Mevlevihanesi*, İstanbul: Kervan Kitapçılık.

D. İnternet Kaynakları

http://ahmetsimsirgil.com/ii-bayezid-hanin-sahsiyeti/, son erişim, 18.04.2020

http://www.naksibendi.com.tr/icerik/101/17/yad-dast, son erişim, 29.03.2020

http://www.naksibenditarikati.com/detay.asp?icerikID=133, son erişim:10.04.2020

http://www.naksibenditarikati.com/detay.asp?icerikID=64,son erişim, 25.03.2020

Şen. Zafer, (2010). Sultan II. Abdülhamid'in Panislamizm ve Denge Politikası, 01.12.2010. tarihinde http://www.zafersen.com/, sayfasında yazılmış makaleden alıntıdır.

Özaydın, Murat, (2014). Şeyh Abdurrahman'a Göre Nakşibendîliğin Onbir Temel Esası, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, C.13, S.50, Yaz-2014 tarihinde http://www.esosder.org/, sayfasında yazılmış makaleden alınmıştır.

EKLER

A. BELGELER

Belge 1. Saray mensuplarından biri tarafından imar ettirilen Üsküdar'daki Fethi Baba Bektaşi tekkesinin Nakşibendîlere verilmesi hakkında Sultan II. Abdülhamid'e sunulan arz.[395]

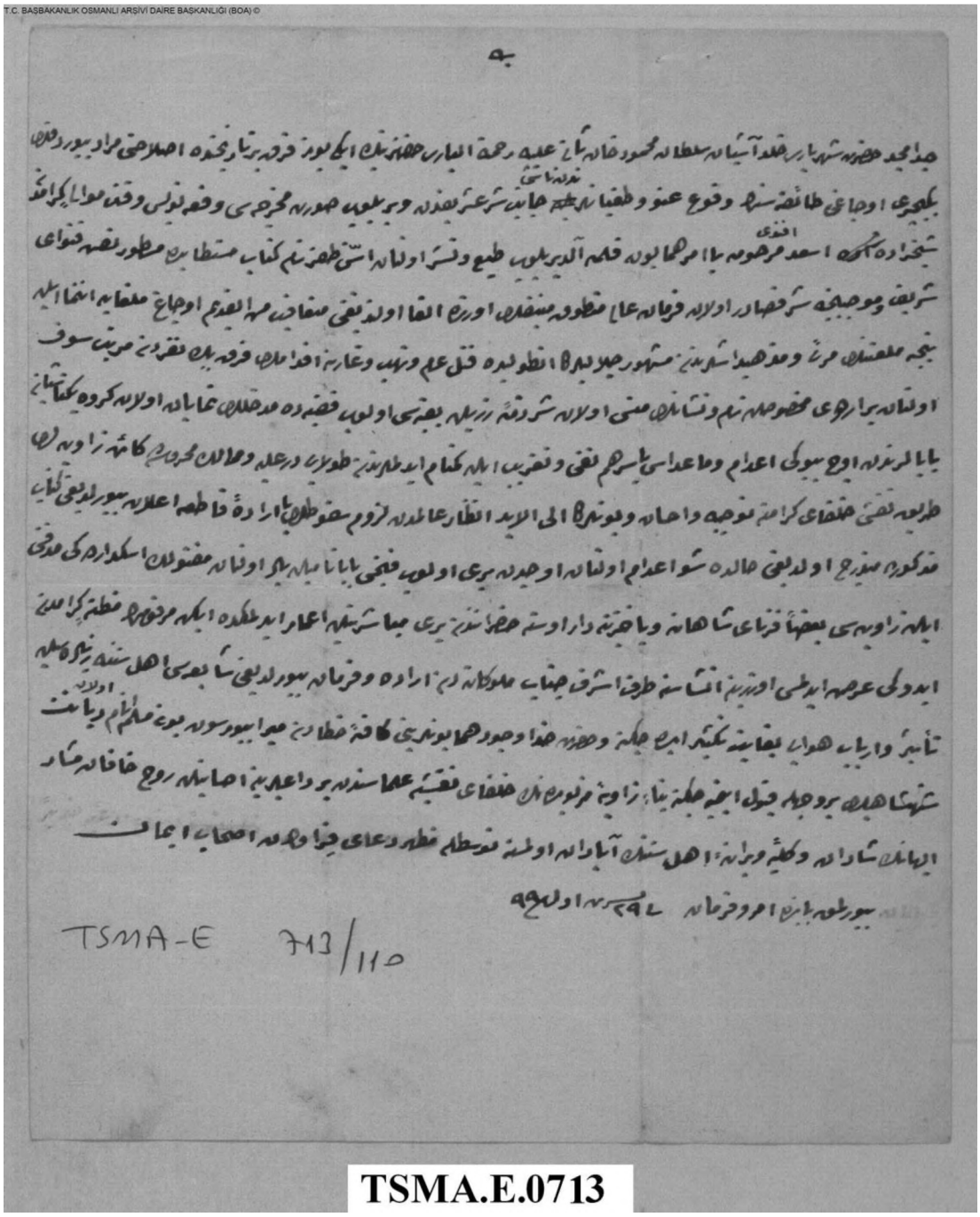

[395] BOA, TSMA.E.0713, 5026/451.

Cedd-i emced hazret-i şehriyâri haled-i âşiyân Sultân Mahmud Hân-ı sâni ‘aliyye rahmetü’l-bâri hazretlerinin iki yüz kırk bir târihinde ıslahatı murâd buyurdukları Yeniçeriocağı tâ’ifesinin vukû‘ ‘unv u tuğyânlarından nâşi cânib-i şer‘i şeriften verilip suret-i mahrecesi vaka‘a-nüvis vakt-ı mevâli-i kirâmdan Şeyhzâde Es‘ad Efendi merhûm bâ-emr-i hümâyun kaleme aldırılıp tab‘ ve neşr olunan Üss-i Zafer nâm kitâb müstetâbda mestûr nast-ı fetvâ-yı şerif ve mûcebince şeref-sâdır olan fermân-ı ‘âli mantûk-ı münifleri üzere ilgâ olunduğu müte‘âkib mine’l-kadim ocağ-ı mulgâya ... ile nice mel‘ametleri mer’i ve mezhebdâşlarından meşhûr Celâlilerin Anadolulara katl-i ‘âmm ve nehb ve garata ikdâmları kırk bin neferden müretteb sevk olunan bir ordu-yı mahsûsa nâm ve nişânları mani olan şerireten rezil ... olup kaz.... medhalleri nümâyan olan güruh-ı Bektâşiyân babalarından üç büyüğü i‘dâm ve mâ’adâsı biesrihimnefy ve takrib ile kemnâm edilmişlerinden Der-‘aliyye ve mâlik-i mahrûse de kâ’in zâviyeleri tarik-i nakşi hulefâ-yı kirâmına tevcih ve ihsân ve bunların ile’l-ebed inzâr-ı ‘âlemden lüzûm-ı sükûtları bâ-irâde-i kâtı‘a i‘lân buyurulduğu kitâb-ı mezkûr de münderic olduğu halde şu i‘dâm olunan üçten biri olup fenci? baba nâmla yâd olunan maktûlün Üsküdar’da medfeni ile zâviyesi bazen kırnâ-yı şahâne veya hazinedâr usta hazarâtından biri mübâşeretiyle i‘mâr edilmekte iken merkûmun ... kirâmdan idüğü ‘arz edilmesi üzerine inşaasına taraf-ı eşref-i cenâb-ı mülûkâneden irâde ve fermân buyurulduğu şâyi‘ası ehl-i sinine ziyâdesiyle te’sir ve erbâb-ı hevayı begâyete teksir edeceğine ve hazret-i hüdâ vücûd-ı hümâyunlarını kâffe-i hatâdan müberrâ buyursun bunu müslim-i enâm-ı diyânet olan şehenşâhileri ber-vechle kabul etmeyeceğine binâ’en zâviye-i mezburenin hulefâ-yı nakşiye ‘ulemâsından bir dâ’ilerine ihsânıyla ruh-ı hakân-ı müşârun-ileyhânın şadân ve külliyen virâne-i ehl-i sininin abâdan olmasına tevassutla mazhar-ı du‘â-yı kabr ashâb-ı imân buyurulmak bâbında emr u fermân Fi 29 Teşrin-i evvel sene 1299

Belge 2. Nakşibendî Tarikatından Hacı Abdüllatif Efendi'nin yazdığı "Heyet-i Nafia-i Şer'e Mübeyyin" adlı kitap adab-ı zamana uygun olmadığından tab'ına ruhsat verilemeyeceği.[396]

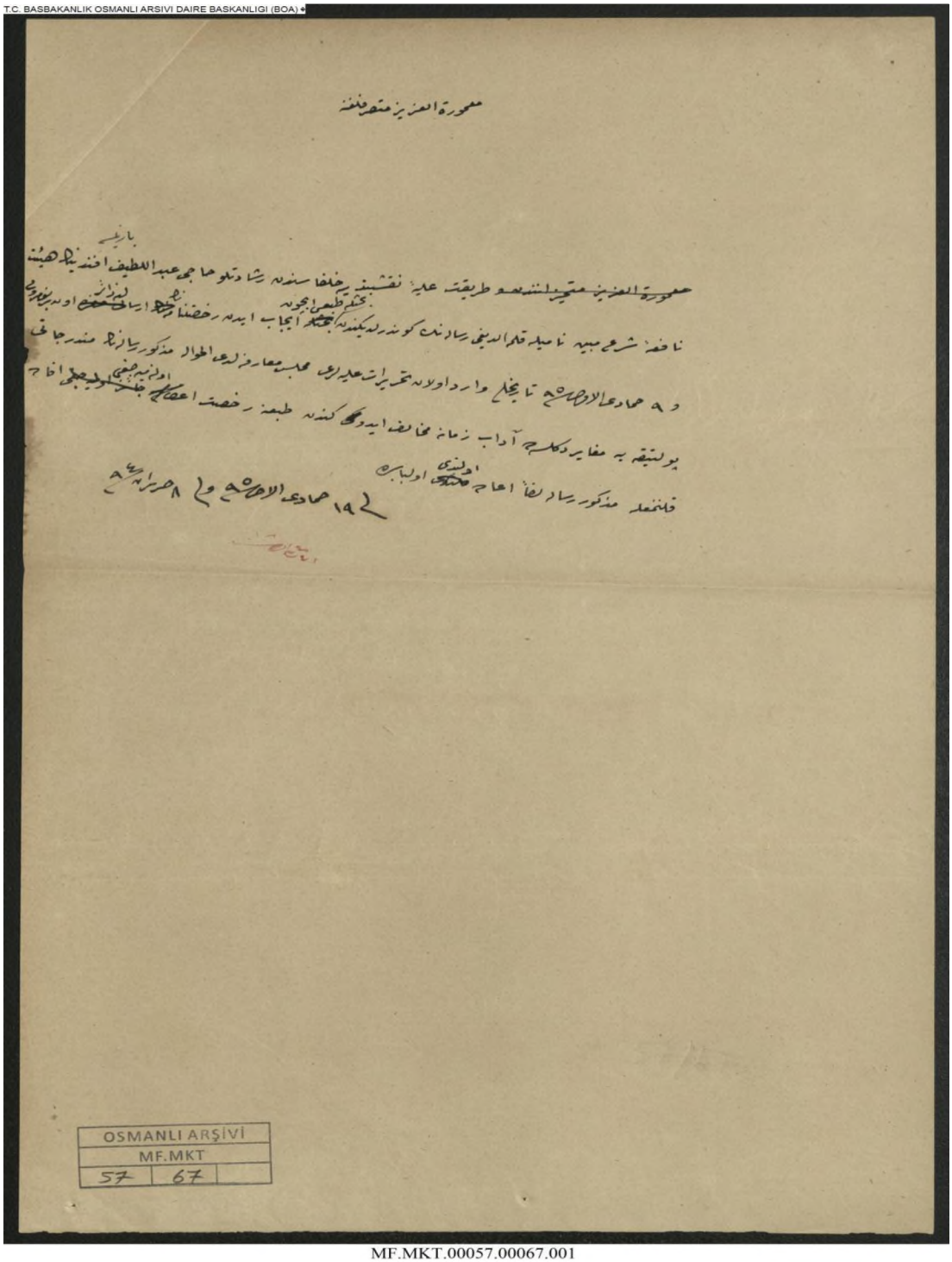
T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAIRE BASKANLIGI (BOA)

MF.MKT.00057.00067.001

OSMANLI ARŞİVİ
MF.MKT
57 | 67

[396] BOA, MF. MKT, 57/67.

Ma‘muretü’l-‘azîz mutasarrıflığına

Tarikat-ı ‘aliyye-i nakşibendiye hulefâsından Reşâdetlü Hacı Abdüllatif Efendinin heyet-i nâfi‘a şer‘i mübeyyen nâmıyla kaleme aldığı risâlenin gönderildiğinden bahisle tabi‘ için icâb eden ruhsatnâme irsâline dâ’ir on bir numerolu ve 9 Cemâziye’l-evvel sene 1295 târihli vârid olan tahrirât-ı ‘aliyyeleri meclis-i maarife lede’l-havâle mezkûr risâlenin mündericâtı politikaya mugâyir değilse de adâb-ı zamâna muhâlif idüğünden tab‘ına ruhsat i‘tâ olunamayacağı ifâde kılınmakla mezkûr risâle leffen i‘âde olundu ol bâbda.

Fi 19 Cemâziye’l-ahire sene 1295 ve fi 8 Haziran sene 1294

Belge 3. Mekke mücavirlerinden Dağıstani Şeyh Halil Paşa'nın Nakşibendî tarikatının Halidiye kolunu anlatan "İrşadu'l- Rağıbin" adlı eserlerinden dolayı taltifi.[397]

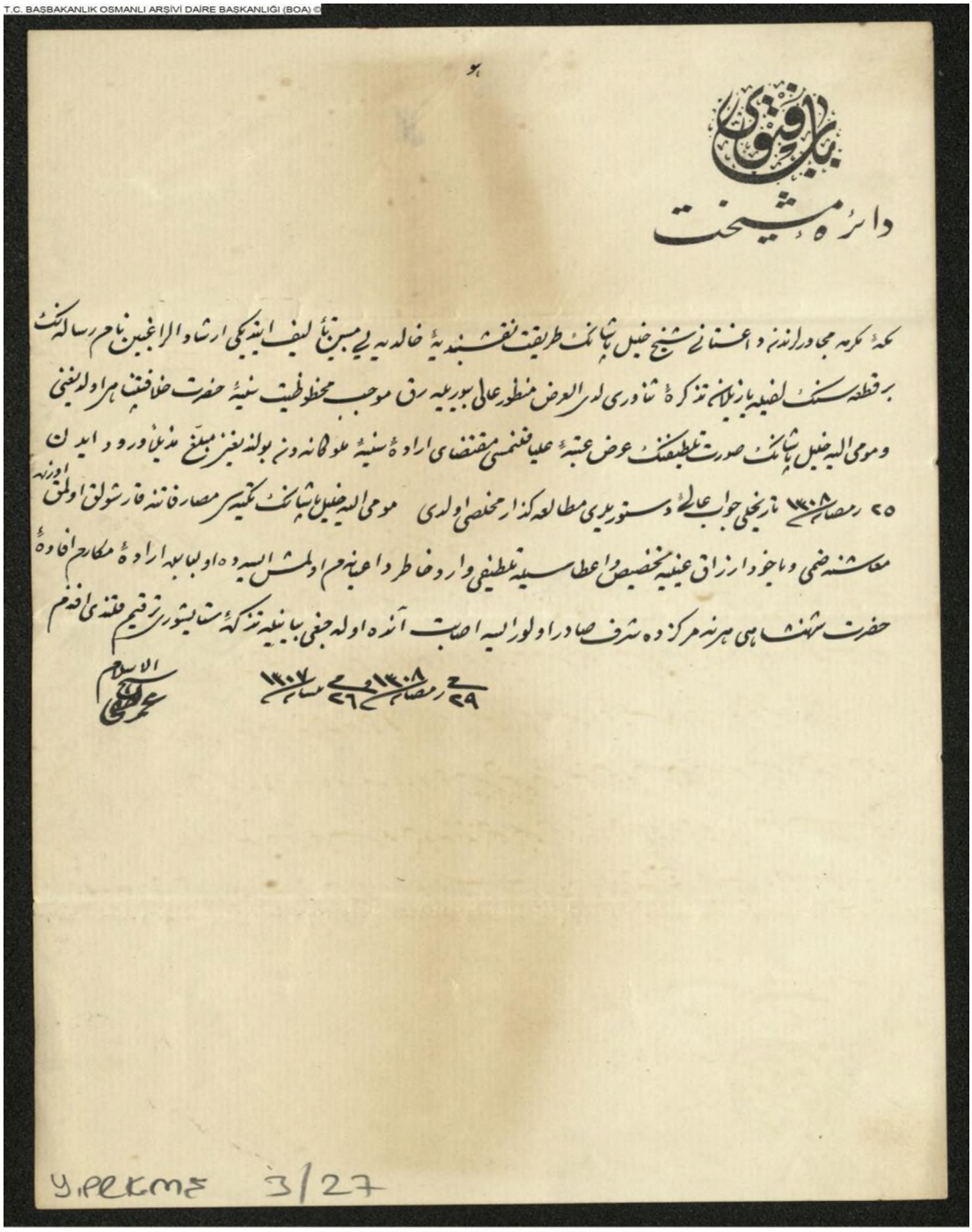
T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA)

Y.PRK.MŞ.00003.00027.001

[397] BOA,. Y. PRK. MŞ, 3/27.

Bâb-ı fetvâ

Dâ'ire-i meşihat

Mekke-i mükerreme mücâvirlerinden ve Dağıstani Şeyh Halil Paşanın tarikat-i nakşibendiye-i hâlidiyeyi mübeyyen te'lif ettiği irşâd-ı Er-râgıbin ? risâlenin bir kıt'asının leffiyle yazılan tezkire-i senâveri lede'l-'arz manzûr-ı 'âli buyurularak mûceb-i mahzûziyet-i seniyye-i hazret-i hilâfet-penâhi olduğu ve mumâ-ileyh Halil Paşanın suret-i taltifinin 'arz-ı 'atebe-i 'ulyâ kılınması muktezâ-yı irâde-i seniyye-i mülûkâneden bulunduğu meblağ müzeyyilen vürûd eden 25 Ramazan sene 1308 târihli cevâb-ı 'âli-i dusturileri mutâla'a güzâr muhlis oldu mumâ-ileyh Halil Paşanın tekyesi mesârifâtına karşılık olmak üzere ma'âşına zam ve yahut erzâk-ı 'ayniyye tahsis ve i'tâsıyla taltifi vârid-i hâtır ve a'yânem olmuş ise de ol bâbda irâde-i mekârim ifâde-i hazret-i şehinşâhi her ne merkez de şeref-sâdır olur ise isâbet anda olacağı beyânıyla tezkire-i sitâyiş-veri terkim kılındı efendim

Fi 29 Ramazan sene 1308 ve Fi 26 Nisan sene 1307

Şeyhü'l-islâm Ömer Lütfü

Belge 4. Tayyarilerle Kürdler arasındaki çekişmeyi önlemek için nasihatde bulunan Nakşibendî Şeyhi Mehmed Efendi'ye nişan verilmesi gereği.[398]

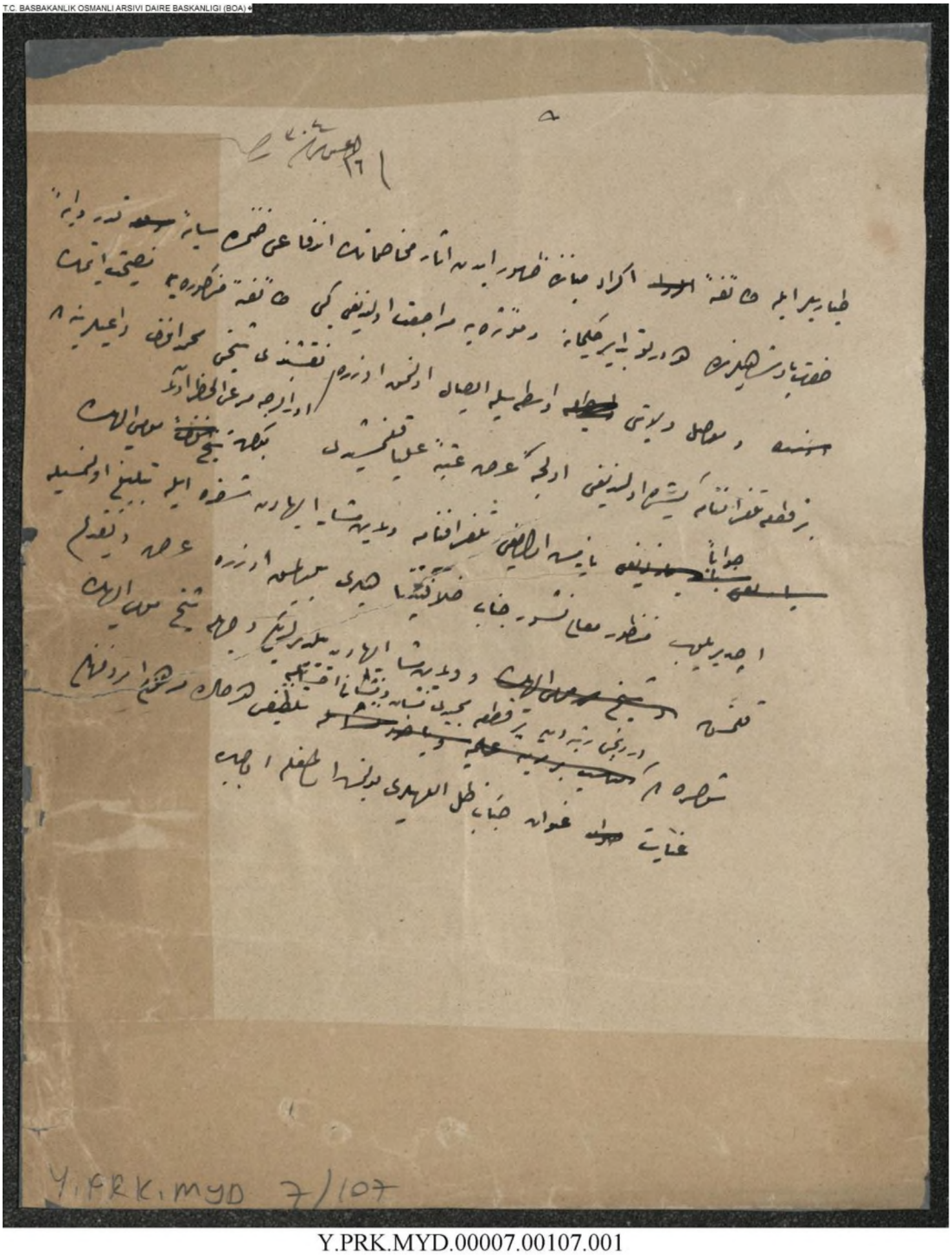

Y.PRK.MYD.00007.00107.001

[398] BOA, Y. PRK. MYD, 7/107.

Fi 16 Ağustos sene 1304

Tayyariler ile tâ'ife-i Ekrâd miyânında zuhûr eden asâr-ı muhâsamanın indifâ'ı zımnında sâye-i kudretvâye-i hazret-i pâdişahilerinde hekimâne ve mü'essireye müracaat olunduğu gibi tâ'ife-i mezkureye nasihat etmek Musul Vilâyeti vâsıtasıyla isâl olunmuş üzere oralarca mer'iyyü'l-hatr olan Nakşibendî Şeyhi Mehmed Efendi dâ'ilerine de bir kıt'a telgrâfnâme keşide olunduğu evvelce 'arz-ı 'atebe-i 'ulyâ kılınmıştı bu kere Şeyh-i mumâ-ileyhin cevâben yazmış olduğu telgrâfnâme vilâyet-i müşârun-ileyhâdan şifre ile tebliğ olunmasıyla açtırılıp manzûr-ı me'âli nüşûr cenâbı hilâfet-penâhileri buyurulmak üzere 'arz ve takdîm kılınmış ve vilâyet-i müşârun-ileyhâdan bildirildiği vechle şeyh-i mumâ-ileyhin şu sırada dördüncü rütbeden bir kıt'a mecidi nişân ve zişânı ihsânıyla taltifi her halde emr u fermân 'inâyet-i 'unvân cenâb-ı zillullahileri bulunmuş olmakla ol bâbda

Belge 5. Nakşibendî meşayihinden Abdurrahman Efendi'ye nişan itası.[399]

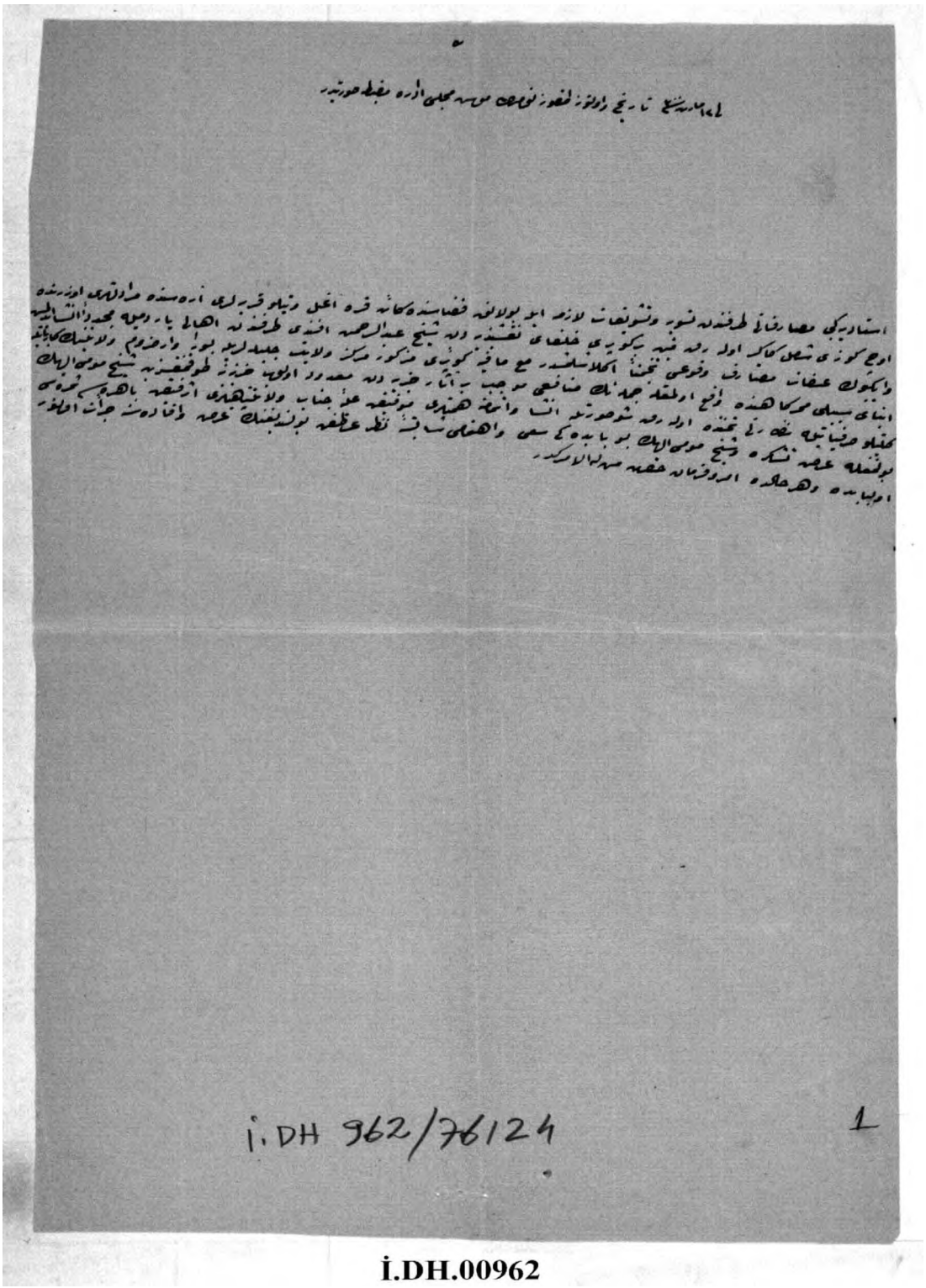

[399] BOA, İ. DH, 962/76124.

Fi 12 Mart sene 1300 târih ve otuz dokuz numerolu Muş Meclis-i idâre mazbata suretidir.

Üstâdiye gibi mesârifâtı tarafından tesviye ve teşrifât-ı lâzıme ile Bulanık Kazâsına kâ'in Kara Ağıl ve Tilo Karyeleri arasında Murâd nehri üzerinde üç gözü şâmil kargir olarak metin bir köprü hulefâ-yı Nakşibendîyeden Şeyh Abdurrahman Efendi tarafından ahâli yardımıyla müceddeden inşâ edilmiş ve iki yük ... mesârif vukû'ı tahminen anlaşılmıştır ma-mâfih köprü-yi mezkûr merkez vilâyet-i Celileleriyle bura ve Erzurum Vilâyetinin ...ebnâ-yı sebili memarr-gâhında vâki' olmakla cümlenin menâfi' mûceb bir asâr-ı hayriyeden ma'dûd olup hazineye dokunmaksızın Şeyh-i mumâ-ileyhin külliyetlü sarfiyâtıyla nezâreti beyninde olarak şu suretle inşâ ve itmâmına hamiyetleri muvaffakiyet-i 'aliyye-i cenâb-ı vilâyet-penâhileri ... feyz-i bâhiresi semeresi bulunmakla 'arz-ı teşekküre ve şeyh-i mumâ-ileyhin bu bâbda ki sa'y ve ihtimâmı sâyeste-i nazar-ı şâyeste-i nazar-ı 'âtıfet bulunduğunun 'arz ve ifâde-i seniyye cüret olunur ol bâb da ve her halde emr u fermân hazret-i men lehü'l-emrindir.

B. RESİMLER

Resim 1-2. II. Abdülhamid Han Tarafından Yaptırılan Şeyh Mehmed Zafir Efendi Türbesi

Resim 3. İstanbul Üsküdar Özbekler Tekkesi

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı	:Salih Bozkurt
Doğum Yeri ve Yılı	:Samsun/Salıpazarı-1993
Medeni Hali	:Bekâr
Yabancı Dili	:İngilizce
E-Posta	:salihbozkurt2515@gmail.com

Eğitim Durumu

Lise	:Ali Rıza Özderici Anadolu Lisesi-İstanbul/Eyüp-Göktürk
Lisans	:Kastamonu Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü/2017